

Наша краљевина, 1936.

Садржај

I Општи део

Увод

Географски положај

Границе

Облик и величина

Рельеф

Хоризонтална (обалска) разграна

Вертикална или висинска разграна

Хидрографија

Јадранско Море

Реке

Језера

Мочваре и баре

Клима

Врсте климе

Атмосферски талог

Ветрови

Фауна и флора

Становништво

Југословени

Остале народности

Вероисповести

Културно стање

Привреда

Привредна структура

Врсте занимања

Саобраћај

Трговина

Државно уређење

II Посебни део

Управа Града Београда

Дравска бановина

Савска бановина

Приморска бановина

Врбаска бановина

Дринска бановина

Дунавска бановина

Моравска бановина

Зетска бановина

Вардарска бановина

913(997.1)

ИЗДАГЊА ЗАДРУГЕ ПРОФЕСОРСКОГ ДРУШТВА

Д. ЂОРЂЕВИЋ и П. СОКОЛОВИЋ

НАША
КРАЉЕВИНА

ЈЕДАНАЕСТО ИЗДАЊЕ

Овај уџбеник одобрио је Господин Министар
просвете С.Н.Бр. 13.586 од 2 маја 1936 године,
а по препоруци Главног просветног савета
С.бр. 571 од 26 марта 1936 године.

ЦЕНА 25 ДИНАРА

I ИЗДАЊА ЗАДРУГЕ ПРОФЕСОРСКОГ ДРУШТВА I

д. ЂОРЂЕВИЋ и п. СОКОЛОВИЋ

НАША
КРАЉЕВИНА

ЈЕДАНАЕСТО ИЗДАЊЕ

ИЗДАЊЕ
КРЕДИТНЕ И ПРИПОМОЋНЕ ЗАДРУГЕ ПРОФЕСОРСКОГ ДРУШТВА
БЕОГРАД 1936

САДРЖАЈ:

I ОПШТИ ДЕО

	Страна:
Увод	
Географски положај	3
Границе	4
Облик и величина	5
Рељеф	
Хоризонтална (обалска) разграна	6
Вертикална или висинска разграна	8
Хидрографија	
Јадранско Море	19
Реке	21
Језера	31
Мочвари и баре	35
Клима	
Врсте климе	36
Атмосферски талог	40
Ветрови	40
Фауна и флора	
Становништво	
Југословени	44
Остале народности	48
Вероисповести	49
Културно стање	50
Привреда	
Привредна структура	51
Врсте занимања	52
Саобраћај	75
Трговина	79
Државно уређење	81

II ПОСЕБНИ ДЕО

Управа Града Београда	84
Дравска бановина	87
Савска бановина	91
Приморска бановина	95
Врбаска бановина	101
Дринска бановина	103
Дунавска бановина	107
Моравска бановина	111
Зетска бановина	114
Вардарска бановина	122

32
15
47

Чув. д.
35283

НАША КРАЉЕВИНА

I

ОШТИ ДЕО

Наша држава назива се Краљевина Југославија. Ово име долази отуда што је Југославија држава Срба, Хрвата и Словенаца, а они су само три племена једног — југословенског народа.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ. — Највећи део Југославије (74%) налази се на Балканском Полуострву, па је она због тога претежно балканска држава; северним мањим делом припада Средњој Европи, у коју је највише зашла на северозападу.

Пошто је према Средњој Европи широм отворена и са њом добрим сувоземним и воденим путевима спојена, Југославија је у могућности да на тој страни одржава тесне везе и жив саобраћај. Сви путеви који је спајају са Европом сустичу се код Београда и ту се везују са најважнијим путевима Балканског Полуострва — моравско-вардарским и моравско-нишавско-маричким; први спаја Средњу Европу са обалама Егејског Мора, па преко овога и са Суеским Каналом, а други — са Малом Азијом.

Пошто Југославија држи готово цео моравско-вардарски пут, затим моравско-нишавски део цариградског пута, то је њен географски положај значајан. Она је својим згодним географским положајем преузела на себе ону важну улогу, коју по своме положају има само Балканско Полуострво, тј. она служи као мост или спона између Средње Европе и Егејског Мора, односно између Европе и Азије. Нарочито је згодан и важан положај наше престонице Београда, од кога се путеви, железнички и водени, зракасто разилазе на све стране.

Поред тога, нашој држави припада и тзв. „балканско језгро“, тј. област око Скопља. Значај те области је у томе, што се из ње може лако утицати и владати пространим областима Балканског Полуострва.

ГРАНИЦЕ. — Југославија се граничи са севера *Аустријом* и *Мађарском*, са истока *Румунијом* и *Бугарском*, с југа *Грчком*, а са запада *Арбанијом* и *Италијом*.

Северна граница почиње од врха Пеце, на коме је тромећа Италије, Аустрије и наше државе, иде гребеном планине Караванки, прелази *Драву* и *Муру*, обухвата *Преко-мурје* и поново се спушта на *Муру*, затим иде *Муром* до њеног ушћа у *Драву*, па онда углавном *Дравом* и обухвативши један део Барање избија на *Дунав* југоисточно од *Мохача*. Одатле граница скреће на североисток и, правећи један лук северно од *Суботице*, избија на реку *Тису* југо-западно од *Сегедина*. Одатле скреће на југоисток и, правећи лукове око *Велике Кикинде*, *Вршца* и *Беле Цркве*, избија на *Дунав* западно од *Базјаша*, одакле иде *Дунавом* све до ушћа *Тимока*, где је тромећа Румуније, Бугарске и Југославије.

Источна граница почиње од ушћа *Тимока*, иде неко време њиме, па онда гребеном *Старе Планине*, затим источно од *Цариброда* и *Босиљграда*, па даље преко *Осогова* и *Малешких Планина* све до планине *Беласице*, на којој се налази тромећа наше државе, Бугарске и Грчке.

Јужна граница почиње од *Беласице*, иде преко *Дојранског Језера* и *Вардара* јужно од *Ђевђелије*, па затим преко *Кожуфа*, *Ниче* и *Бабе*, сече *Преспанско Језеро*, на коме се, близу острва *Великог Петра*, налази тромећа између Југославије, Грчке и Арбаније.

Западна граница почиње од јужног дела *Преспанског Језера*, пресеца *Галичицу* и *Охридско Језеро*, па онда преко *Јабланице*, *Дешата*, *Кораба*, *Коритника* и *Паштрика* избија на *Проклетије*, којима повија на запад, сече *Скадарско Блато* и доњим током *Бојане* излази на *Јадранско Море*. Одатле граница иде *Јадранским Морем* све до ушћа *Ријечине* у *Ријечки Залив*, али је повучена тако да су: *Задар* са околином и острва *Црес*, *Лошињ* и *Ластово*, поред још неко-

лико мањих, припали Италији. Од ушћа *Ријечине* граница иде преко планине *Пивке*, па развојем *Саве* и *Соче* и преко *Јулиских Алпа* избија на врх *Пеце*, остављајући Италији наше области: *Истру*, *Горишку*, *Трст* са околином и југозападни део *Крањске*.

Изузев *Јадранско Море*, *Драву*, *Муру*, *Дунав* и још неке мање реке и језера, све остale границе наше државе су суве.

Природна и добра граница је *Дунав* према Румунији, нарочито *Ђердап*, затим граница према Бугарској, јер се држи планинских гребена и речних развоја. Таква је и граница према Грчкој, а исто тако и према Арбанији. Повољна је граница и према Аустрији, уколико се држи гребена Караванки, које се уздижу као какав огроман зид са мало превоја. Граница према Италији није повољна, пошто су све важније одбранбене тачке на тој страни у талијанским рукама. Нарочито су неповољне мађарска и банатски део румунске границе, пошто је на тој страни Југославија широм отворена и без погодних тачака за одбрану.

Ако погледамо на мапу, можемо лако видети да је наша држава упућена на три велика морска пристаништа: *Ријеку*, *Солун* и *Медовски Залив* са *Скадром* у залеђу. Та три пристаништа су, међутим, остала ван наших граница.

Али много више неповољних страна имају наше границе у народносном погледу, јер остављају знатне делове нашег народа под туђинском влашћу. Тако под Италијом има око 600.000 наших супародника, под Грчком их има око 300.000, под Аустријом — око 160.000, а има их у мањем броју расутих и по осталим суседним државама.

ОБЛИК И ВЕЛИЧИНА. — Својим обликом Југославија личи на један велики, неправилан и на угловима зарубљен троугао, чија је основица обала Јадранског Мора. Средиште тога троугла је отприлике околина варошице Сребрнице. Највећа дужина му је (*Блед—Битољ*) око 1000 км, а највећа је ширина (*Дубровник—Суботица*) — око 450 км.

Површина Југославије износи 247.542 км²).¹⁾ Огромну већину становника чине Југословени, па је због тога Југославија народна југословенска држава.

¹⁾ Југославија заузима по величини дванаесто место у Европи, а по броју становника — десето.

РЕЉЕФ

Рељефом се назива целокупни изглед неког земљишта, са свима његовим равнинама и неравнинама. А пошто се свако земљиште простире у два правца — хоризонталном и вертикалном — то се онда и проучавање рељефа дели на проучавање хоризонталне и вертикалне или висинске разгранице.

ХОРИЗОНТАЛНА РАЗГРАНА

Југославија се простире између 41° и 47° степена северне географске ширине и 14° и 23° степена источне географске дужине (и. од Гринича)¹⁾. Најсевернији део јој је Прекомурје, а најужнији — околина Битоља; најзападнији је — изворна област реке Саве, а најисточнији — изворна област реке Брегалнице.

Обала Јадранског Мора. — Наша јадранска обала је већином стеновита, висока и стрма, јер се упоредо са њом пружају планински венци. Ниску обалу (жало) имамо само око ушћа Неретве и Бојане. Отуда и немамо великих залива и полуострва, изузев *Ријечки Залив* и полуострво *Пељешац* или *Стонски Рат*.

Али иако наша обала нема те такозване велике разгратности, она ипак није праволиниска, но је сва изрецана многобројним малим заливима и затонима, међу којима се налазе исто тако мала полуострва и ртovi. Наша обала се, дакле, одликује ситном разгратошћу.

На стрмим деловима обале имамо: канале, драге, пећине или спиле и врела, а поред обале — острва.

Канали су уски и дугачки делови мора, који леже између копна и острва или између самих острва. Најважнији су међу њима: *Подгорски*, *Задарски*, *Брачки*, *Корчулански* и *Мљетски Канал*.

Драге су потопљене уздужне долине између планинских венаца; у њих је вода продрла обично кроз уске прдоре. То су већ прави заливи, дубоки и од ветра заклоњени, па су у њима наша најзгоднија пристаништа. Такви су: *Бакарска*, *Шибеничка* и *Грушка Драга*, затим *Бока Которска*.

Бока је у ствари састављена из три драге: *Топланске*, *Тиватске* и *Которске*, и три прдора, од којих је најужи прдор *Вериге*. Са својом благом климом и величанственим погледом на кршни Ловћен изнад ње, Бока је најлепши залив Јадранског Мора, а и један од најлепших залива на свету.

Пећина или спила има пуно на нашој обали. У њих се може ући само с мора. Има их око Дубровника, дуж спољних обала Боке итд. Особитом лепотом се истиче *Модра Шпилја* на острву Бишеву код Виса.

Сл. 1. Бока Которска. Изглед од манастира Савине код Херцег-Новог

Врела су јаки извори слатке воде. Налазе се на самој обали, али их има и под морском површином. Највише их је у подножју Велебита.

Острва. — Сем тога, пада нарочито у очи да се упоредо са обалом пружају острва у непрекидном низу од Ријечког Залива па до близу Боке. Има их 914, али само 37 њих имају више од 5 km^2 . Та многобројна острва нису ништа друго до непотопљени делови копна, у чије долине је продрла вода. Мала острва, која као остењци штрче из воде, називају приморци чкољи или школји; њих је највише. Већа се деле у две групе: северну и јужну.

У северној групи су најзначајнија: *Крк*, *Раб*, *Паг*, *Дуги Оток*, *Уљан* и *Пашман*.

У јужној групи су: *Шолта*, *Брач*, *Хвар*, *Корчула*, *Вис* и *Мљет*.

¹⁾ Цифре су заокругљене.

ВЕРТИКАЛНА ИЛИ ВИСИНСКА РАЗГРАНА

Југославија је највећим делом планинска земља. Планински карактер има нарочито онај њен део који се налази на Балканском Полуострву. Равница има мало, већином по-крај река и по ивицама, а од свију је највећа *Панонска Низија*.

Према томе делимо нашу државу у висинском погледу на два дела: *висију* и *низију*; висија захвата око четири петине, а низија око једну петину државне површине.

ВИСИЈА. — Почев од Триглава па све до Перистера изнад Битоља, пружа се кроз целу Југославију висија, састављена од многобројних и разноврсних планина. Кроз ту висију провлачи се, слично слемену на кући, низ наших највећих планина: *Триглав* (2864 м), највиши врх Југославије, затим *Велебит*, *Динара*, *Дурмитор*, *Проклетије*, *Копаоник*, *Шара*, *Ниче* и др. Идући од тога слемена највиших планина на југозапад и североисток, висија се према мору спушта стрмим и кршевитим отсецима, а према Сави и Дунаву — постепено, док се најзад неосетно не изгуби у пространој Панонској Низији.

Планинске системе. — Ако наше планине посматрамо по саставу и правцу пружања, можемо их поделити у шест засебних планинских група, које се називају **планинске системе**. Те планинске системе су: *Југословенски Алпи*, *Динарска*, *Родопска*, *Шарско-Пиндска*, *Карпатска* и *Балканска Система*.

Југословенски Алпи. — Овим именом називају се огранци Источних Алпа, који испуњавају северозападни део наше државе. Ту спадају све оне планине, које се налазе између Динарске Системе, талијанске и аустријске границе. Деле се на две мање групе: *Корушко-Штајерске Алпе* и *Караванке*.

Од Корушко-Штајерских Алпа припадају Југославији *Похорје* и *Козјак*, са његовом валовитом подгорином — *Словенским Горицама*. Ове су планине састављене већином из старих стена.

Караванке су у ствари тешко проходан планински венац, који се пружа између талијанске границе и превоја Је-

зерско, раздвајајући као какав природни бедем Југославију од Аустрије. На Караванкама је највиши врх *Стол* (2263 м).

Југоисточно од Караванки налазе се *Камнишки* или *Савињски Алпи*, чији је највиши врх *Гринтавец* (2559 м). На јужној страни спуштају се Камнишки Алпи у пространо *Љубљанско Поље*.

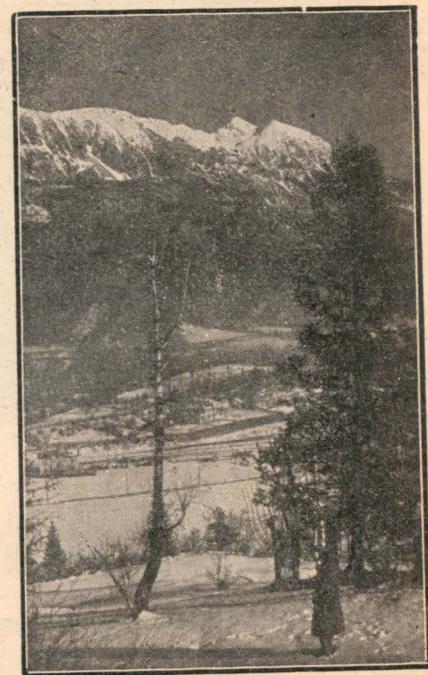
Динарска Система. — Ова планинска система се готово цела налази у Југославији и захвата једну трећину њеног пространства. Пружајући се од Соче и Љубљанског Поља све до Метохије, ова система захвата сав простор између Јадранског Мора и река: Саве, Колубаре, Ибра и Дрима. Сачињавају је многобројни паралелни планински венци, који се пружају упоредо са јадранском обалом све до Метохије, око које повијају на североисток.

Динарска Система дели се на три мање групе: а) *Приморске*, б) *Највише* и в) *Рудне Планине*.

Приморске Планине. — Ове планине називају се приморским, јер се пружају поред саме морске обале. Све су већином оголеле, па гледане са мора изгледају местимице скоро као камене пустинje, прошаране ретким и кржљавим зеленилом. Ту спадају: *Промина*, *Свилаја*, *Козјак*, *Мосор*, *Биоково*, *Орјен*, *Ловћен* и *Румија*.

Оазе у овом кршу чине поља: *Книнско*, *Петрово*, *Сињско* и *Попово*.

Највише Планине. — Ову групу сачињавају високе планине, које се као слеме на крову пружају целом

Фот. Фр. Павлин
Сл. 2. Стол на Караванкама (2263)

дужином Динарске Системе, почев од Триглава, па све до Проклетија.

Ужи северозападни део ове групе састављен је од планина са заравњеним гребенима, који се зову била. Ту спадају: *Јулиски Алпи* са врховима *Триглавом* (2864) и *Шкраптицом* (2738), *Пивка* са *Снежником*, *Велика* и *Мала Капела*, *Пљешивица*, *Велебит*, *Динара*, по којој је и цела система добила име, затим *Виторог*, *Цинцер*, *Љубуша*, *Вран* (2074) и *Чврница* (2229).

Сл. 3. Триглав (2864)

Између ових планина налазе се многобројна крашка поља, од којих су најважнија: Циркнишко, Личко, Крбавско, Ливањско (највеће), Гламочко, Дувнањско, Купрешко и Вуковско.

Виши и брдовитији југоисточни део, који је, идући ка југоистоку, све шири, заравњен је у облику пространих површи, на којима се овде-онде уздижу највиши планински врхови. То је област Површи, у којој су најважније планине: Прељ (2102), Битовња, Бјелашница (2067), Трескавица, Лелија и Маглић (2387). Даље на југозападу настаје планинска област Брда, у којој су најважније планине: Дурмитор (2522), Сињајевина (2203), Комови (2483) и Проклетије, на којима је највиши врх Ђеравица — 2656 м. На североистоку од ове групе налазе се Старовлашке Планине, такође уравњене површине. Међу њима су најважније: Романија, Тара, Златибор, Јавор, Голија и Рогозна.

По овој области смењују се наизменично голи крашки предели са пределима великих шума и бујних пашњака.

Рудне Планине. — Ову групу сачињавају планине које се налазе на северу од највиших, а називамо их рудним зато што су рудоносне. Нису много високе и уколико се приближују Сави све су ниže и уравњеније, док их напослетку не нестане у равној Посавини. Чувене су још и по-

Сл. 4. Ђеравица на Проклетијама (2656 м)

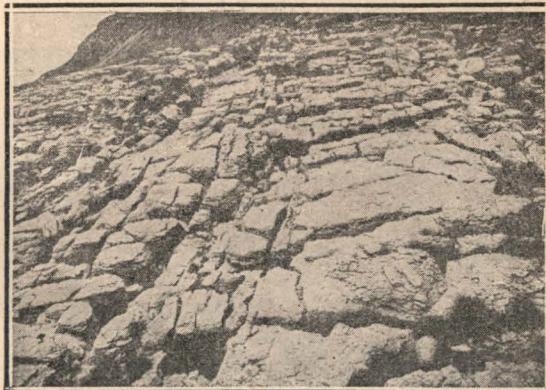
тому што су обрасле густим шумама и бујним пашњацима. Ту спадају: *Петрова* и *Зрињска Гора*, *Мајданске Планине*, *Битовња* и *Враница*, затим *Влашић*, *Звијезда*, *Козара* и *Мајевица*; а на истоку од Дрине: *Гучево*, *Јагодња*, *Медведник*, *Повлен*, *Маљен* и *Сувобор*¹⁾.

* * *

Динарска Система састављена је већином од кречњака. Пошто се те стене у води лако растварају, то су на њиховој површини створени разноврсни облици, којих на другим земљиштима нема и које називамо *крашким облицима*. Пошто кречњак обилује и многобројним пукотинама, то ове прогу-

¹⁾ Гучево и Сувобор познати су по жестоким борбама, које су на њима водили Срби и Аустријанци у светском рату, а које су се завршиле великим српским победама.

тају сву воду која падне из атмосфере; вода се брзо слије у подземне пећине и шупљине, из којих после подземно отиче. Отуда су крашки крајеви по површини јако безводни, па се често мора хватати атмосферска вода у нарочитим вештачким бунарима, које мештани називају: ублови, густијерне, бистијерне, чатрије итд.

Фот. Д-р Р. Симоновић
Сл. 5. Љути крас

Због кршевитости и оголелости, затим због оскудице у води, крашки предели су јако сиромашни, најсиромашнији предели наше државе. Пошто су незгоде за живот утолико веће, уколико је кречњак чистији, а кречњак је све чистији уколико се иде ближе Јадранском Мору, то је онда област Приморских Планина најсиромашнија. Тамо има предела који су праве камене пустиње и који се називају *љути крас*.

Иначе у красу има земље за обрађивање највише по крашким пољима.

Шарско-Пиндска Система. — Ова система се пружа од Метохије и Косова, па западном ивицом Вардарске бановине, све до југословенско-арбанскне границе. И ове планине су веначне и обрасле су местимице густим шумама и пашњацима. Главне су: *Шара* са врховима *Љуботеном* (2496) и *Врхом Краља Александра* (2702), затим *Паштрик*, *Коритник*, *Кораб* (2764), *Бистра* (2020), *Стогово* (2273), *Јабланица* (2257) и *Галичица* (2255), која се налази између Охридског и Преспанског Језера. Иначе је овај крај тешко проходан и дивљачан.

Родопска Система. — Ова система се у Југославији пружа од грчке границе на југу, па дуж Вардара и Мораве, све до Саве и Дунава на северу. То је област масивних и старих планина, састављених од тврдих и врло старих стена. Противно планинама осталих планинских система, које су поређане у венце, планине Родопске Системе су разбацане без реда, а међу собом су растављене мањим или већим равнинама, које се називају *котлине*. Родопске Планине су, дакле, *громадне*, за разлику од осталих веначних. Њихови гребени нису онако оштри као код веначних планина.

Родопску Систему делимо на четири мање групе: западновардарску, источновардарску, копаоничку и шумадиску.

Западновардарска група налази се западно од Вардара и захвата област између Вардара, грчке границе и Шарско-Пиндске Системе. То су већином високе планинске громаде, међу којима су најважније: *Баба* са врхом *Перистером* (2600 м), *Ниче* са врхом *Кајмакчаланом*¹⁾ (2523 м), затим *Кожуф*, *Селечка*, *Бабуна*, *Јакубица*, *Караџица*, *Голешница* и *Суха Гора*. Између ових планина се налазе простране и плодне котлине: *Битољска*, *Маријово* (Морихово) и *Тиквеш*.

Источновардарска група налази се на истоку од Вардара, а између Вардара, Јужне Мораве, грчке и бугарске границе. Те планине су ниже и заобљеније од оних из прве групе, а најважније су међу њима: *Беласица*, *Плауш*, *Плачковица*, *Малешке Планине*, *Осогов* (2085), један од највећих масива Родопске Системе, затим *Козјак* у окуци реке *Пчиње*. Између ових планина налазе се и простране котлине: *Струмичка*, *Кочанска*, *Овче Поље* и друге.

Копаоничка група налази се између Скопљанске Котлине, Ибра, Западне и Јужне Мораве. Међу овим планинама најважнији је *Копаоник* (2017), који се пружа правцем север-југ, дугачак је око 120 километара, а обрастао је

¹⁾ Преко планине Ниче протезао се Солунски фронт, а на Кајмакчалану и Доброму Пољу одржали су Срби сјајне победе над Бугарима (1917 и 1918 год.).

местимице шумом и чешће травним пашњацима. На североистоку од њега, а између Крушевачке Котлине и Топлице, налази се такође шумом и пашњацима богати Јастребац, који је стрмији од Копаоника. Северну подгорину Копаоника чине планине: Жељин, Гоч и Столови, а у југоисточном правцу се настављају планине: Видојевица, Петрова Гора, Лисац, Жегавац и Скопска Црна Гора, чувена са својих манастира. Важније су котлине, сем поменутих, још и Жупа, Лесковачка и Нишка.

Шумадиска група заузима простор између Западне и Велике Мораве, Дунава, Саве и Колубаре. У средини ове групе диже се масивни и историски Рудник, са врхом који се зове Велики Штурац (1132 м). На југоистоку од Рудника су: Котленик, Црни Врх и Јухор, а на северу је благо заталасано шумадиско земљиште, са кога се као каква планинска острва уздижу планине: Букуља, Венчац, Космај и Авала (511), која се завршава Калемегданом, на ставама Саве и Дунава. Одвојено на западу у Подрињу налази се Цер¹⁾.

Све ове планине биле су некад, нарочито за време турске владавине, обрасле густим и непрегледним шумама, па је због тога и цела област добила име „Шумадија“. Данас су шуме мањом искрчене, те је Шумадија прошарана плодним њивама, ливадама и воћњацима, најчешће шљивацима.

Засебну групу планина чине Посавске Планине, које се пружају између Драве и Саве, почевши од Загреба, па све до близу Београда. Издвојили смо их у засебну групу зато што чине прелаз између планина Родопске и Алпске Системе, јер се пружају као алпске, а истог су састава као родопске планине. Дижу се из равнице као каква острва и, почев са запада, иду овим редом: Горјанци, Загребачка Гора, (1035), Ивањшица, Калник, Било, Мославачка Гора, Папук, Псуњ, Диљ и Фрушка Гора (539).

Стране ових планина су већином обрасле густим храстовим шумама, које дају одлично дрво за грађу, као и велике количине жира за исхрану свиња. Мославачка и Фрушка

Гора чувене су још и по напредним виноградима, а Фрушка Гора још и по лепим српским манастирима.

Карпатска Система. — Ова планинска система захвата простор између Црноречке Котлине, Велике Мораве, Дунава и Тимока. Те планине су делови Трансилванских Алпа, односно Карпата, који, на месту велике дунавске клисуре Ђердапа, прелазе преко Дунава у нашу земљу. Ту спадају: Мироч, Велики Гребен, Дели-Јован, Велики Крш и Хомольске Планине.

И ове планине су веначне и богате шумом, а местимице су састављене од кречњака, па и у њима има појава краса.

Балканска Система. — Ова системе почиње од Црноречке Котлине код Зајечара, па испуњава цео простор на југ до преко реке Нишаве. Ту спадају: Кучајске Планине, Ртањ (1560), Озрен, Тресибаба и Сврљишке Планине, затим Сува Планина јужно од Нишаве, најзад највећа и најважнија Стара Планина, којом иде граница према Бугарској.

И ове планине су у облику венаца, а састављене су од млађих стена, нарочито од кречњака, на којима има и појава краса; сем тога су већином непошумљене и сиромашне рудама.

Равнине. — На висији местимице има више или мање уравњених делова — равнина. Има их четири врсте: површи, котлине, крашка поља и речне долине.

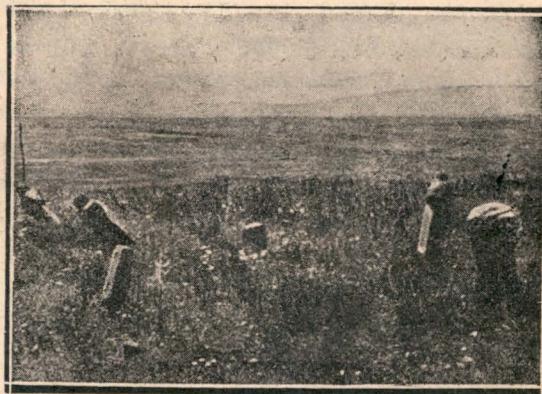
Површи. — Површи су пространи уравњени делови висије, благо нагнути у једном правцу. Могу бити високе до 1000 и више метара и понекад се степенасто ређају једна сниже друге. Високе површи су обично обрасле шумама и суватима, а оне ниže имају плодно земљиште, па се ту налази највећи број наших села. Највише површи имамо у Динарској и Родопској Системи.

Котлине. — Котлине су мање или веће равнине између планина, а постале су обично спуштањем земљишта. Има их у свима планинским системима, али највише у планинама Родопске Системе. Најважније су: Љубљанска и Цељска у Југо-

¹⁾ Познат по славној српској победи над Аустријанцима 1914 год

словенским Алпима; Загорје крај Загреба; Сарајевска, Метохија и Косово у Динарској Системи; Скопљанска, Овче Поље, Тиквеш, Битољско Поље, Лесковачко и Нишко Поље у Родопској Системи и Црноречка Котлина између Карпатске и Балканске Системе.

Крашка поља. — Крашка поља су дугуљасте равнине у красу, равног и плодног дна. Дно ових поља превучено је слојем плодне црвенице, а поред тога њима покаткад теку реке понорнице, док по ободу имају изворе — врела — који за ове, водом сиромашне крајеве, имају велики значај. Она су обично лепо обрађена и својим зеленилом чине праву противност својој оголелој и кршевитој околини. Због тога су, најзад, и готово сва насеља крашких предела — села и вароши — распоређена по крашким пољима. Крашка поља су тројака: сува, периодски плављена и језерска.

Сл. 6. Косово Поље

Сува поља су она, која вода не плави; она се налазе на великим висинама. Таква су Цетињско и Његушко у Зетској бановини.

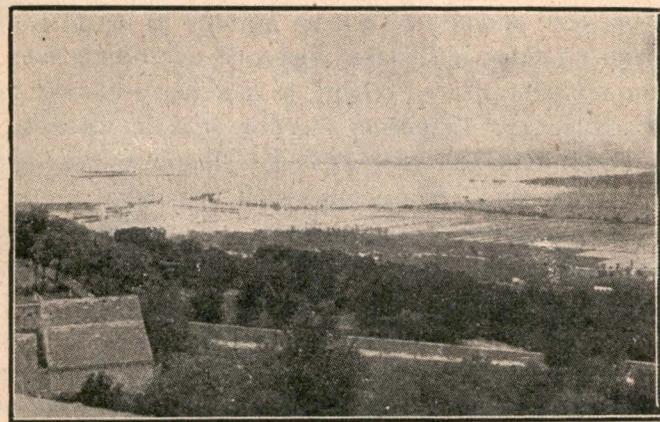
Периодски плављена поља су она која су зими, већином од октобра до марта или априла, поплављена. То бива стога што у зимској половини године падају велике кише, па у поља више дотиче воде, но што отиче. У пролеће, кад кише постану ређе, вода отече кроз поноре, поље се осуши и тада га сељаци обраде. Ових поља има највише и најва-

жнија су: Ливањско, Дувнањско, Купрешко, Гламочко, Попово и Никшићко.

Језерска поља су она у којима се вода узјезерила, тако да су стално под водом. Таква су: Мостарско Блато код Мостара, један део Имотског Поља код Имотског, језеро Врана код Биограда на Мору и др. Налазе се на малој висини.

Речне долине. — Равнине су и речне долине у горњем и средњем току река, које с југа теку на север и уливају се у Саву и Дунав. Долине готово свију тих река су прилично простране и плодне, па услед тога лепо обрађене и густо насељене.

НИЗИЈЕ. — Низија имамо мало, и то већином по ивицним деловима државе.

Фот. Ј. Цвијић
Сл. 7. Имотско Поље за време поплаве

Највећа и најважнија је Панонска Низија, око Саве, Дунава и Тисе.

На месту Панонске Низије постојало је некада огромно Панонско Језеро, које је доцније отекло у Црно Море. Према томе Панонска Низија је осушено дно некадашњег језера. На томе дну су доцније ветрови издували из речних и језерских наслага песак и прашину и изградили од њих по источним деловима низије облике живог песка и леса.

Живи песак јавља се у виду дина и пешчара. Дине су омања пешчана узвишења; има их на уласку у Ђердан (око

Наша Краљевина

Рама и Голупца) и при изласку из њега (око Текије и Кладова). Пешчаре су веће површине покривене пространим динама. Има их две: Делиблатска и Суботичка. Мања Делиблатска Пешчара налази се између Дунава и Петровграда; састоји се из прилично високих дина, састављених од чистијег песка, који кошава на појединим местима и данас премештана једнога места на друго. Већа Суботичка Пешчара налази се између канала Краља Петра и границе према Мађарској, а састоји се од мањих дина које се не премештају и чији је песак доста муљевит. Пошто живи песак претставља велику опасност за околну обрађено земљиште, то се по њему саде биљке, које га својим разгранатим жилама учвршују и онемогућавају му даље кретање.

Лес је знатно распрострањенији од живог песка. Он опкољава пределе живог песка и на додиру са њиме је песковит. Јужно од Саве и Дунава јавља се местимице као тањи покривач земљишта, а на северу је навејан у облику лесних заравни; такве су: Тителска, Петровградска, Сремска (око Фрушке Горе), око Ђакова и Телечка. Површина тих заравни благо је заталасана лесним динама и вртчама; поред река се завршавају стрмим отсецима, који се цепају и осипају. Лес је иначе врло плодна земља, а области њиме покривене претстављају наше житнице.

Са изузетком тих облика живог песка и леса, Панонска Низија је једна пространа равница, једва приметно нагнута ка југоистоку. Реке које теку преко ње имају плитка корита и мале падове, услед чега се при високом стању често изливавају и плаве околину. Стога се поред тих река налазе пространи појаси баровитог и мочварног земљишта. Тога подводног земљишта било је раније знатно више, али су многи његови делови у току последњих деценија помоћу канала и насипа исушени и претворени у земљиште за обрађивање.

Поједини делови Панонске Низије имају своја посебна имена. Тако нпр. део који се налази између Саве, Дунава и Винковаца зове се — Срем; на западу од њега је Славонија; између Дунава и Драве — Барања; између Дунава и Тисе — Бачка; између Тисе, Дунава и румунске границе — Банат; затим Стиг око доњег тока Млаве, Поморавље око В. Мораве, Колубара око Колубаре, Мачва с десне и Семберија с

леве стране доњег тока Дрине, Посавина поред Саве и Лијевче око доњег тока Врбаса.

Остале наше низије су: Равни Котари у приморју, око доњег тока Неретве, Зета, Крајина око Неготина на Дунаву и Кључ око Кладова; ове последње две су делови Влашке Низије.

ХИДРОГРАФИЈА

Југославији припада један део Јадранског Мора, затим многобројне реке, језера, баре и мочваре.

ЈАДРАНСКО МОРЕ. — Јадранско Море (135.000 km^2) је у ствари велики залив Средоземног Мора, између Балканског и Апенинског Полуострва.

Сл. 8. Хидрографија Југославије

Басен Јадранског Мора је једна велика котлина, дуга 800, а широка до 210 км. Он је једном подморском пречагом, која иде од нашег полуострва Пељешца до италијанског полуострва Гаргано, подељен на два дела: плићи северни, дубок до 200 м, и јужни знатно дубљи, чија се највећа дубина (1228 м) налази према Боки Которској.

Вода Јадранског Мора је прилично топла. Температура површинске воде у северозападним деловима је зими 7° , а

лети 22° , а у југоисточним зими 16° , а лети 25° , што значи да температура воде расте идући са северозапада на југоисток. Вода на пучини је топлија од оне поред обала, а најхладнија је око ушћа река и по местима где има подморских врела.

Због високих температура испаравање морске воде је велико, што има за последицу велики салинитет и провидност. Салинитет (кодина соли) износи $3,3-3,8\%$ и повећава се као и температура идући са северозапада ка југоистоку; већи је на пучини но поред обале, где је најмањи наспрам ушћа већих река. Провидност воде је такође велика, као код тропских мора са најбистријом водом. Највећа је изнад већих дубина (56 м), знатна је изнад мање дубоких места ($30-45$ м), а најмања је поред обале. Та велика провидност долази отуда, што се вода Јадранског Мора, пошто има стално знатну температуру, сама прочишћава, тј. излучује лебдеће органске и минералне састојке и таложи их. У вези са салинитетом и провидношћу је и боја морске воде, која је на пучини и изнад дубљих места сафирно плава, док идући према обалама и изнад плићака прелази у зеленкасту.

На Јадранском Мору постоје све три врсте кретања морске воде: таласи, плима и осека и морске струје. Пучина је чешће и јаче заталасана но делови поред обале, нарочито зими, кад дувају бура и југо. Бура ствара мање таласе, високе до $2,5$ м, а југо — знатно веће и високе до $5,5$ м. При изласку из канала таласи се сукобљавају и граде вртлоге, који су доста опасни за бродове. Плима и осека су незнанте висине (Дубровник $0,31$ м, Сушак $0,47$ м) и окруже постепено Јадранско Море, прво поред наших, а потом поред талијанских обала. Главна морска струја иде поред наших обала, а враћа се поред талијанских; од ње се почевши од Боке Которске одвајају поједини млаузеви, који иду према пучини.

Поред обала Јадранско Море се каткада „лени”, због растворених масти у морској води, а с времена на време „цвета” („болесно је”) због слузи излучене из морских организама. Осим тога, морска вода чешће светлуца лепом светлошћу („креси се”), коју одају од себе разни светлећи морски организми.

Животињски свет Јадранског Мора је врло разноврстан; море је прилично богато рибом (туњ, сардела, локарда), па приморско становништво налази у риболову себи важно занимање.

Значај Јадранског Мора. — Код Отрантског Мореуза спојено је Јадранско Море са Јонским Морем, преко овога са Средоземним и даље са свима светским морима и океанима. Јадранско Море, према томе, отвара нашој држави врата за цео свет, те преко њега можемо доћи у везу са свима, па и врло удаљеним државама и народима на Земљи. То за нас значи врло много и због тога Јадранско Море сматрамо својом драгоценом тековином. По њему данас плове наши бродови, вођени искусним морнарима.

Пловидба је лакша покрај наше обале, но покрај талијанске, јер је талијанска обала равна, песковита и пуна спрудова и плићака, док је наша стрма и пуна згодних залива. Главне наше луке су: Сушак, Бакар, Шибеник, Сплит, Метковић, Дубровник (Груж), Херцег-Нови, Зеленика, Котор, Тиват, Бар и Улцињ. Све су то згодна и од ветра добро заклоњена пристаништа; али имају ту незгоду, што су високим планинским венцима одвојена од залећа, па се до њих тешко допире. Ради се на изградњи јадранских железница, које ће везати приморје са унутрашњошћу државе.

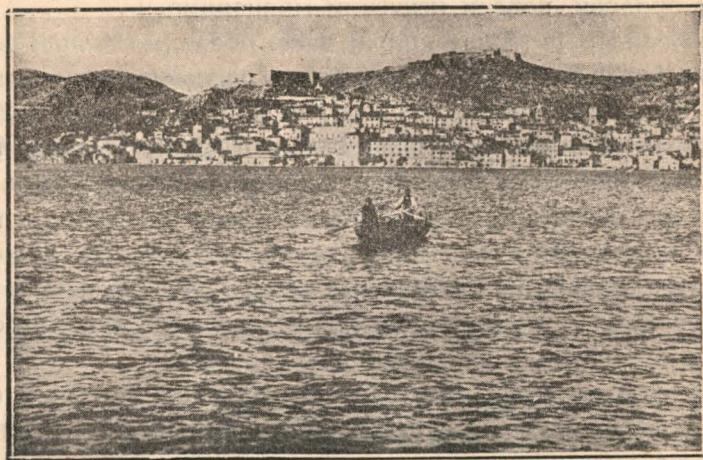
Најзад, из Јадранског Мора се води со, корали и сунђери, хватају рибе и ракови, а купалишта на обали доносе такође велике приходе народној привреди.

РЕКЕ. — Све реке наше државе делимо у три велика слива: Јадранског, Егејског и Црног Мора. Највећи је црноморски слив, јер захвати 71% простора наше државе, затим јадрански са 19% , а најмањи је егејски — свега 10% .

Слив Јадранског Мора. — Сливу Јадранског Мора припадају реке, које се налазе између највишег дела Динарске Системе, Шарско-Пиндске Системе и Јадранског Мора. Оне, дакле, теку по оној кршној области за коју смо рекли да обилује пукотинама, које гутају атмосферску и текућу воду. Отуда у овом крају има много понорница, тј. таквих река, које теку по површини извесно време, па онда најед-

ном пропадну у какав понор и одатле отичу подземно. Понорнице су честе по крашким пољима, а најзначније су: *Лика* и *Гацка* у Лици, *Шујица* у Дувнањском, *Требишњица* у Поповом, *Мушница* у Гатачком и *Грачаница* у Никшићком Пољу.

Многе понорнице теку готово целом својом дужином подземно, па се тек на домаку мора појаве из какве пећине на површини, често као велике реке, које се после кратког тока уливају у море. Такве су: *Ријечина* код Сушака, *Јадро* код Сплита, *Ријека* код Дубровника, која је у ствари завршетак понорнице Требишњице, затим *Буна* код Мостара, притока *Неретвина* и *Црнојевића Ријека*, која се улива у Скадарско Блато.

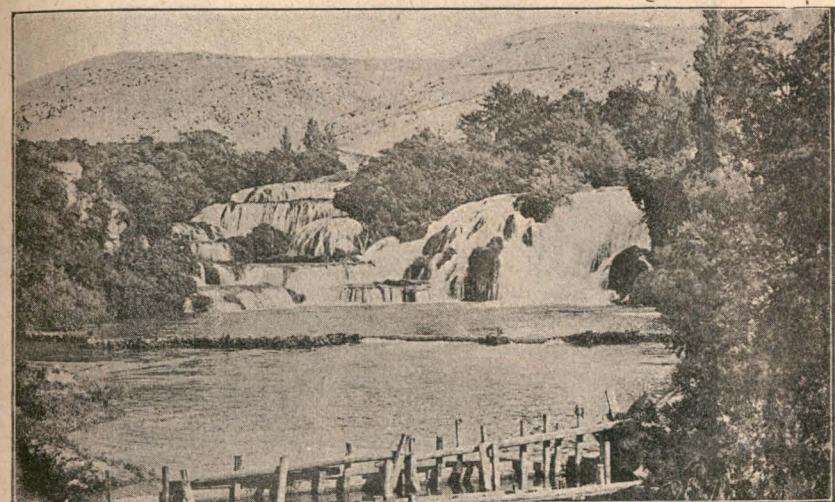
Сл. 9. Шибеник

Неке понорнице уопште не избијају на површину, но се дуж морске обале јављају у облику јаких врела, која одмах утичу у море. Кад падају велике кише, замути се од мутних врела и сама морска вода у њиховој околини; такав појав је нарочито чест испод Велебита.

Пространом крашком равни северозападног дела Приморске бановине теку по површини реке: *Зрмања*, *Крка* и *Цетина*. Све три извиру из врела, брзог су тока и великог пада, имају клисурасте долине и много брзака, слапова и водопада, који спадају у велике природне лепоте наше отаџбине. *Зрмања*, која се улива у Подгорски Канал, пловна је

од Обровца до мора; на њој је леп водопад *Крављи Брод*. Много је лепши слап на реци *Крки* — *Скрадински Бук* — код Скрадина. Ту се вода стропаштава низ 17 степенасто поређаних отсека, а са висине од 45 метара. Одмах испод слапа река постаје пловна све док се не улије у Шибенички Залив. На Цетини су, код Задварја, слапови *Велика* и *Мала Губавица*; она се улива у Брачки Канал код Омиша.

Због великог пада располажу ове реке знатном снагом, која се искоришћује за производњу електрицитета.

Сл. 10. Скрадински Бук — на Крки

Даље на југоистоку тече река *Неретва*, највећа и водом најбогатија река јадранског слива. *Неретва* извире испод Лебршника, тече на северозапад до ушћа притоке *Раме*, одатле скреће на југ, просеца све крашке планине и улива се у Јадранско Море код Опузена сниже *Метковића*. Просекавши читав низ кречњачких слојева, *Неретва* је своје корито тако дубоко усекла, да јој долина у горњем и средњем току има стрме и високе стране, које често достижу висину од 800 до 1000 метара. Ушће јој је баровита делта, која је нешто регулисана, но ипак подводна и нездрава. Од *Метковића* до ушћа у море *Неретва* је пловна.

Зетски крас отиче реком *Морачом*, која у горњем току такође има клисурасту долину. Пошто са десне стране прими

Зету, а с леве Цијевну, улива се у Скадарско Блато. Зета избија из једне пећине код манастира Острога, а у ствари је продужење понорнице Грачанице, која тече кроз Никшићко Поље.

У Скадарско Блато теку још и Црмица и Црнојевића Ријека, која избија из Ободске Пећине.

Фот. Фр. Буасона

Сл. 11. Демир-Капија

Јадранском сливу припада и река Дрим, која постаје од Црног и Белог Дрима. Црни Дрим истиче код вароши Струге из Охридског Језера и тече на север, па се на арбанском земљишту састаје са Белим Дримом, који извире испод планине Жљеба и пртиче кроз Метохију. Дрим тече на запад све до ушћа у Медовски Залив. У доњем току се рачва у два крака, па једним утиче непосредно у Јадранско Море; испод варошице Љеша, а други се — Дримац — улива у Бојану, којом отиче Скадарско Блато. Важнија притока Црнога Дрима је Радика, а Белог — Призренска, Пећка и Дечанска Бистрица.

Слив Егејског Мора. — Сливу Егејског Мора припада река Вардар са својим притокама. Вардар извире испод Шаре, па пошто прође кроз читав низ котлина, повезаних међусобно клисурима, улива се у Солунски Залив. Најпознатије клисуре су му: Дервен (20 км), између Тетовске и Скопљанске Котлине и Демир-Капија (20 км), између Тиквеша и Ђевђелиског Поља.

Главне притоке су му: Треска, Маркова Река и Црна с десне, а Лепенац, Пчиња и Брегалница са Злетовском Реком и Кривом Лакавицом с леве стране.

Напослетку, егејском сливи припада и горњи ток реке Струмице, десне притоке Струмине.

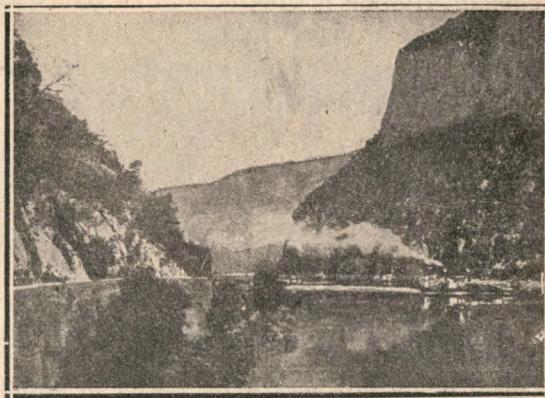
Реке егејског слива одликују се тиме што су им долине састављене из низа степенасто поређаних котлина, повезаних клисурима. Ток им је, због тога, јако неуједначен, јер кроз котлине теку мирно, а чим нађу у клисуре, разбијају се и почну течи брзо.

Слив Црног Мора. — Сливу Црног Мора припадају све остале реке наше државе; међу њима је најважнији Дунав, којим отичу све реке овога слива у Црно Море.

Дунав је, после Волге, највећа река у Европи. Извире испод планине Шварцвалда, пртиче кроз неколико држава, а у нашу државу улази сниже мађарске вароши Мохача; до Београда тече углавном на југ, а одатле скреће на исток и тако тече све до свог ушћа у Црно Море. Од Базјаша до ушћа Тимока чини границу између наше државе и Румуније. На целој дужини од уласка у нашу државу па до ушћа Тимока дугачак је 590 км. Од уласка у Југославију па до Базјаша Дунав кривуда и прави многобројне окуке, померајући и само корито. Због тога се око његових обала налази пошира подводна зона, са старим и напуштеним коритима, барама и мочварама. Поред тога он је у том свом делу засићен водом, јер се ту сливају у њега готово све реке Панонске Низије, као и многе балканске реке.

Од Базјаша почиње чувени Ђердал, клисура којом се Дунав пробија кроз Трансильванске Алпе, а који својом дужином од 130 км представља највећу и најлепшу клисуру у Европи; завршава се код села Сипа, одакле Дунав поново

узима свој прећашњи облик и тромо тече све до ушћа. Код Доњег Милановца јавља се једно проширење, где је Дунав широк скоро 2000 м и којим је Ђердап подељен на два дела: *Мали* и *Велики Ђердап*. Најужи део Великог Ђердапа је *Казан*, у коме се Дунав сужава на 130 м, тече брзо кроз теснац, са стрмим и по 7—800 м високим странама, достижећи дубину од преко 60 м, а то је највећа речна дубина у Европи.

Сл. 12. Ђердап

У јесен и с пролећа, кад Дунав и његове планинске притоке надођу, не могу на време да отеку кроз Ђердап све те огромне количине воде, па се због тога јавља водени успон. Тада се вода из Дунава и његових притока излива и проузрокује поплаве, које често наносе огромне штете незаштићеном земљишту. Због тога су поред обала Дунава и Тисе подигнути насипи и друга осигурања од поплава.

Дунав као пловна река има велики значај не само за оне државе кроз које протиче, већ и за целу Европу. У свом горњем току спојен је каналом са Рајном, па се на тај начин може пловити из Северног у Црно Море. Сметње пловидби, због стењака у *Гвозденој Капији*, сниже острва Адакала, отклоњене су прокопавањем *Сиспског Канала*. У Ђердапу су до данас на нашој страни очувани остаци старог римског *Трајановог пута*.

Главне притоке Дунава на нашој територији су: *Драва*, *Сава*, *Тиса* и *Морава*. Поред ових великих, има још и неко-

лико мањих притока, као што су: *Тамиш* с леве, а *Вука*, *Млава*, *Пек* и *Тимок* с десне стране.

Драва извире у Источним Алпима, улази у нашу државу сниже Дравограда и одатле тече делом као гранична, а делом као домаћа река, до ушћа у Дунав. У своме горњем току је брза и плаховита планинска река; али чим прими притоку *Муру* и сиђе у Панонску Низију, она добија изглед велике равничарске реке, која лагано тече, кривуда и често помера своје корито; ту јој се и слив јако сужава. Пловна је од Барча до ушћа у Дунав, у који се улива сниже Осијека (код Алмаша).

Сава је највећа притока Дунава (940 km). Она је целом својом дужином у нашој држави, па је према томе највећа наша домаћа река. Слив јој захватава преко једне трећине Југославије. Извире испод кр-

шнога Триглава, највишег врха наше Краљевине, и то у два крака: *Сава Долинка* и *Сава Бохињка*, које се убрзо састају и граде Саву. *Сава Бохињка* гради леп водопад *Савицу*, висок 75 м, и протиче кроз Бохињско Језеро. Иначе је извор Саве у пределу пуном природних лепота, међу којима се нарочито истичу Бледско и Бохињско Језеро.

Сава протиче покрај Љубљане, Загреба, Сиска и Шапца, а састаје се са Дунавом код Београда. Пловна је од Сиска до Београда, али само при високом стању воде, иначе само од Раче, где утиче Дрина, односно од Забрежја, где утиче Колубара.

У свом дугом току, од Триглава до Београда, прима Сава много бројне притоке, разнолике дужине, са мањим и већим количинама воде. Леве притоке су јој мање и водом сиромашније од десних, које се сливају са Динарских Планина.

Сл. 13. Водопад Савица

С леве стране утичу у Саву: Савиња, Сутла, Крапина, Лоња са притоком Чазмом, Орљава и Босут, а с десне их је читав низ: Љубљаница, Крка, Купа, Уна са притоком Саном, Врбас, Босна, Дрина и Колубара.

Љубљаница је продужење понорнице Пивке, која понире у Постојинску Јаму, најлепшу пећину у Европи, па се из те пећине јави под именом Унца, да поново пропадне у понор и по трећи пут се код Врхника јави под именом Љубљанице.

Купа извире испод планине Ришњака, близу Јадранског Мора. У Саву се улива код Сиска. Главне притоке су јој с десне стране: Добра, Корана и Глина. Добра понире у Огулину под именом Ђуле, а Кораном отичу у Купу 16 степенасто поређаних Плитвичких Језера, која претстављају једну од највећих природних лепота наше државе.

Уна извире испод планине Стражбенице, и то из врлоjakог врела. Пошто прими притоке Унац и Сану (код Босанског Новог) улива се у Саву. Од Босанског Новог па до ушћа плове Уном мале лађице.

Врбас извире испод планине Вранице. Главне притоке су му Плива с леве, и Врбања с десне стране; на ушћу у Врбас, код Јајца, гради Плива диван водопад, висок 28 метара.

Сл. 14. Пливин водопад

Босна постаје од многих извора испод Игман-Планине. Протиче кроз Сарајевско, Зеничко и Добојско Поље, а улива се у Саву код Шамца. Главне притоке су јој: Миљацка, Криваја и Спреча с десне, а Лашва и Усора с леве стране.

Дрина је највећа савска притока, дугачка 461 километар. Постаје од Пиве и Таре. Пива извире испод Дурмитора, а Тара испод Комова. Долине Пиве и Таре, затим и Дрине у њеном горњем току, дубоке су и узане, са по неколико стотина метара високим странама. Реке су брзе и плаховите, јер имају велики пад. Дрина почиње мирније тек се сниже вароши Лознице, одакле јој се долина почиње ширити и пад знатно смањивати.

Дрина прима с десне стране Ђотину, Лим с Увцем и Јадар, а с леве: Суђеску, Прачу и Дрињачу. Највећи је Лим, који извире испод Комова и протиче кроз Плавско Језеро.

Колубара постаје од Обнице и Јабланице, које се састају више Ваљева. Пошто прими неколико мањих притока, улива се у Саву код Забрежја. Напоредо са Колубаром улива се у Саву Тамнава, која једним краком шаље воду и Колубари.

Тиса је трећа велика панонска притока Дунава. Она улази у нашу државу јужно од Сегедина и текући кроз наше земљиште дужином од 207 километра, улива се у Дунав према Сланкамену. Пошто јој је пад врло мали, то тече споро и јако вијуга. У кишно доба и доба отапања снегова јако набуја, излива се из корита и плави окoliniу. Пловна је целом дужином свога тока на нашем земљишту.

Важније Тисине притоке су Златица и Бегеј.

Тамиш се улива у Дунав код Панчева.

Морава је једна од највећих река Југославије. Постаје од Западне и Јужне Мораве, које се састају код Сталаћа и граде Велику Мораву, а ова се улива у Дунав близу Дубравице.

Западна Морава извире испод Голије, тече на север до варошице Пожеге, одакле скреће на исток, и у том правцу тече све до Сталаћа. У горњем току зове се Моравица, има уску долину и велики пад, а кад скрене на исток пробија се кроз Овчарску Клисуру и протиче кроз неколико котлина, од којих је најважније Крушевачко Поље. Од де-

сних притока главне су: *Ибар и Расина*, а од левих: *Ђетиња, Чемерница и Гружа*.

Ибар је права планинска река, дубоке долине, великог пада и брзог тока; главна му је притока *Ситница са Лабом*. Ситница протиче кроз Косово Поље и често се помиње у нашим народним песмама.

Јужна Морава извире испод Скопске Црне Горе у близини села Бинча („Биначка Морава“). Текући на север пролази кроз котлине: *Врањску, Лесковачку, Нишку и Алексиначку*. Између Врањске и Лесковачке Котлине пробија се кроз *Грделичку Клисуру* (33 км).

Јужна Морава има доста притока с обе стране, али су оне већином мале. Најважније су: *Ветерница, Јабланица и Топлица* с леве, а *Власина, Нишава и Моравица* с десне стране.

Нишава извире у Бугарској и пре но што уђе у Нишко Поље пробија се кроз дивну *Сићевачку Клисуру* (12 км).

Велика Морава тече од Сталаћа на север кроз широку долину, која се једино код Багрдана јаче сужава. Долина јој је врло плодна и због тога је врло густо насељена. Дужачка је 216 км. Главне притоке су јој: *Црница, Раваница и Ресава* с десне, а *Белица, Лепеница и Јасеница* с леве стране.

Остале знатније Дунављеве притоке су:

Млава, која извире јаким врелом код Жагубице и у горњем току се пробија кроз *Горњачку Клисуру*, а у доњем протиче кроз плодни и густо насељени *Стиг*.

Тимок постаје од Сврљишког и Трговишког Тимока, који се састају код Књажевца. Тече плодном и прилично широком долином, па пошто прими известан број притока, међу којима је најважнија *Црна Река*, која се улива код Задјечара, тече на север и улива се у Дунав сниске Радујевца.

Значај наших река. — Наше реке располажу великим хидрауличном — воденом — снагом. У томе погледу се нарочито истичу: Дунав, Драва и Сава, затим: Дрина са Таром, Морава, Бели Дрим, Босна, Ибар, Вардар са притокама и најзад: Зрмања, Крка, Цетина, Неретва, Уна, Врбас, Лим и Тимокова притока Црна Река. Све те реке располажу знатним количинама воде, често имају знатан пад и згодне кли-

сурaste долине, са много повољних места на којима се могу подићи хидроцентrale.

Укупна хидраулична снага наших река при ниском стању воде је 3.800.000—4.000.000 коњских снага, а при високом стању око 7 милиона, тј. отприлике исто толико колико износи хидраулична снага река у Француској или Италији. Од тога се искоришћује свега 5% (211.000 к. сн.). С обзиром на врло велике количине неискоришћених водених снага, наша би се држава могла лако електрифицирати и та енергија корисно употребити у народној привреди. Највеће наше хидроцентrale су: *Фала на Драви, Губавица на Цетини, Манојловача и Скрадин на Крки и Јајце на Пливи*.

Наше реке имају велики значај и за народну привреду. Поред тога што се у њима налазе знатне количине рибе, њихова вода по већини наших села у планинским пределима покреће речне воденице („поточаре“) и омање стругаре, док се у извесним пределима, сиромашним добром изворском водом, употребљава и за пиће, затим за наводњавање обрађеног земљишта, нарочито онога које је засејано пиринчом, дуваном и поврћем.

Од 44.000 км наших река плавно је за пароброде 2.036 км, или 4,6%. По многим рекама, непогодним за паробродску пловидбу, саобраћај се врши мањим пловним објектима (дереглије, скеле, чамци) и сплавовима, којима се дебла и дрвена грађа сносе у ниже пределе.

ЈЕЗЕРА. — У Југославији има велики број језера; могу се сва, према начину постанка, поделити на четири групе: *котлинска, ледничка, крашка и речна*.

Котлинска језера. — Котлинска језера постала су на тај начин што је вода испунила котлине. Она су наша најважнија и највећа језера. Имамо их три: *Охридско, Преспанско и Дојранско*.

Охридско Језеро. — Охридско Језеро се налази у простираној котлини између планина Галичице и Мокрањске, а на висини од 695 метара; велико је 348 км², а дубоко 286 метара; оно је најдубље језеро на Балканском полуострву. Вода му је тако бистра, да је понекад провидна до дубине од 18—22 метра. Та бистрина долази отуда што језеро до-

бија воду углавном од извора, који се налазе на обалама или дну. Пошто је добро заклоњено, вода му се никад не мрзне, сем уског појаса поред обале.

Охридско Језеро је чувена природна лепота наше отаџбине. Оно има и велики привредни значај, јер је богато рибом; пастрмка, шаран (крап) и јегуља су најважније врсте охридских риба, које су надалеко познате. Мештани највише троше једну врсту ситне рибе, плашицу, док остale врсте, нарочито јегуљу, продају и извозе.

Мањи југозападни део Охридског Језера припада Арбанији.

Преспанско Језеро. — Ово језеро захвата јужни део котлине, између планина Галичице и Неретске. Велико је 290 km^2 , а дубоко свега 54 метра. Високо је 853 метра, дакле знатно више од Охридског, у које отиче подземним каналима испод кречњачке Галичице. Вода му је мање бистра и провидна је свега 7 метара. Mrзне се по целој површини, понекад толико да се преко њега може прелазити; то долази отуда што није много дубоко и што се налази на великој висини. И у њему има доста рибе, која се хвата у знатним количинама.

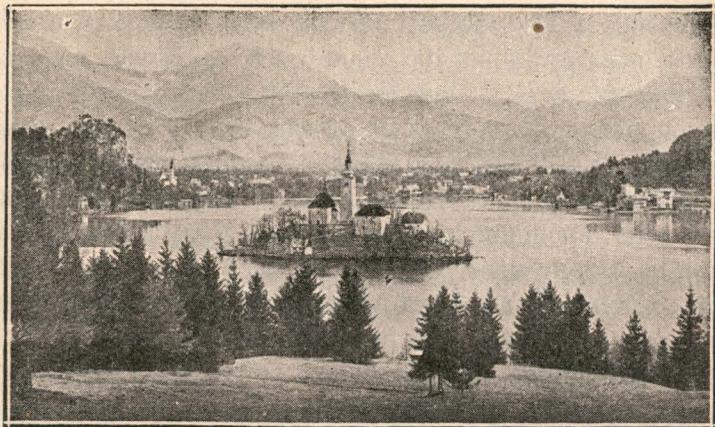
Мањи део Преспанског Језера подељен је између Грчке и Арбаније.

Дојранско Језеро. — Ово језеро налази се између Беласице и Вардаре, на висини од 148 метара; знатно је мање и плиће од претходна два (велико 43 km^2 , дубоко 10 м). Највећа провидност му је 3,5 метра. Ниво водени није стаљан, но се мења према добу године. Главну масу воде добија од врела, која се налазе по ободу и дну. Mrзну се некад само плићаци покрај обале. Језеро је богато рибом, која се хвата у великим количинама.

Мањи источни део Дојранског Језера припада Грчкој.

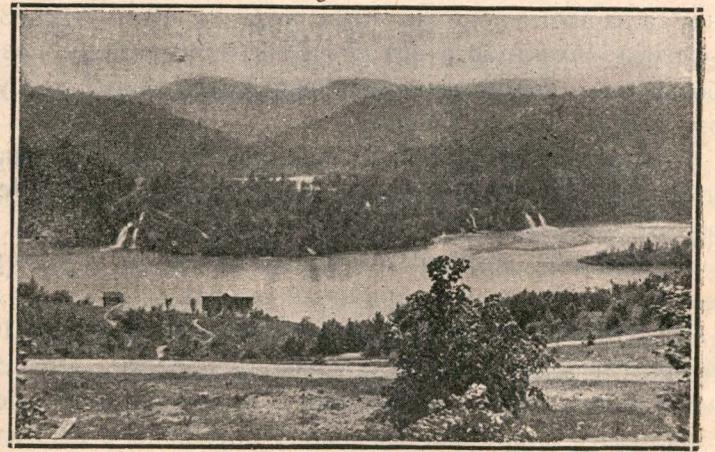
Ледничка језера. — Ледничка језера су постала скупљањем воде у удубљењима, која су саградили некадањи ледници (глечери). Отуда се ова језера налазе у високим планинским пределима, који су некад били под ледницама. Има их много, али су мала; сва су бистра и имају зеленкасту или плаву боју. Њихова околина је врло живописна и здрава.

ва, па отуда ова језера имају значај као природне лепоте и ваздушне бање. Величином и лепотом се истичу Бледско

Сл. 15. Бледско Језеро

($1,4 \text{ km}^2$) и Бохињско Језеро ($4,5 \text{ km}^2$) у Дравској, затим Плавско ($5,4 \text{ km}^2$) у Зетској бановини. Иначе их има у знатном

Кл. Чакловић

броју, али малих, на Шари (16), Дурмитору (4), Бјеласици (14) и другим високим планинама.

Крашка језера. — Један део крашких језера су стаљно Наша Краљевина

поплављена крашка поља. Таква су: Скадарско Блато, Мостарско Блато и Циркнишко Језеро.

Скадарско Блато (6 м надм. висине) је највеће језеро на Балканском полуострву. Његов басен је незнатне дубине (6—7 м) и нагнут је ка југозападу, где се налазе девет врата — званих „ока” — дубоких 8—44 м, чије је дно ниже од морског нивоа. У летњој половини године језеро захвата површину од 379 км², а у зимској — ниво језера надоће за 2—3, а некада и више метара, те буду поплављене и околне равнице на површини од око 530 км². Воду добија од притока и из издани кроз „ока”, услед чега му је вода у дубини знатно хладнија од оне на површини; отиче реком Бојаном. Ретко се мрзне и то само поред северне обале. Пловно је за мање пароброде. Врло је богато рибом, међу којом је најпознатија укљева, која се осущена јавља у трговини под именом сарага. Језеро је подељено између наше државе и Арбаније, којој припада мањи североисточни део.

Слична су језера: *Мостарско Блато*, чија је само једна трећина лети под водом, док за време поводња захвата површину од 25 km^2 , и *Циркнишко Језеро*, које је лети велико $0,6 \text{ km}^2$, а за време поводња, који траје око 10 месеци, 28 km^2 .

Језера: Врана ($30,2 \text{ km}^2$) код Биограда на Мору, познато
са богатства у јегуљама, и Баћинско Језеро (3 km^2) код ушћа
Неретве су — криптолодепресије.

Најмања крашко језера налазе се у вртчама, као на пр. Жагубичко Око из кога истиче река Млава, Савино Језеро јужно од Гусиња итд.

Крашким језерима припадају још и Плитвичка (16) и Пливина (2) Језера; она су степенасто поређана тако да се вода из виших слаповима прелива у низа. Сва су ова језера бистра, имају модру или зеленкасту боју воде, а нека су дубока до 50 м. Пошто се налазе у романтичној околини, а боја воде се разноврсно и чудно прелива, то ова језера спадају, заједно са Боком Которском, у највеће природне депоте наше државе.

Речна језера. — Око великих река у Панонској Низији, а нарочито поред Дунава и Тисе, има много речних језера,

која се налазе у окукама старих напуштених речних корита. Већина ових језера има слатку воду, која се обнавља приликом поплава. Има их велики број и нека од њих су прилично велика. Код друге групе речних језера вода се при поплавама не обнавља, те је постала сланаста; таква језера са алкалном водом су *Палићко* (око 7 km²) код Суботице и *Русанда* (1,5 km²) код Меленаца у Банату; оба су и лековита.

Баре и мочвари. — Бара и мочвари имамо 165.000 ха, тј. преко 1% државне површине. Има их свуда, али највише у Вардарској и Дунавској бановини.

Бара највише има поред река са плитким коритима, а које протичу кроз веће равнице. Нарочито их је много поред Дунава, Саве, Драве и Тисе. Оне се јављају и по плитким улегнућима чије је дно састављено од непропустиљивог земљишта или из кога избија подземна вода. Многе баре су, према томе, да ли им је вода сиромашна или богата у минералним састојцима, обрасле шеваром, рогозом, трском и другим барским биљем, у коме се крије разна дивљач, нарочито птице. Најчувенија бара ове врсте је Обедска Бара поред Саве код Купинова, која је нека врста станице за птице селице које се селе на север и југ.

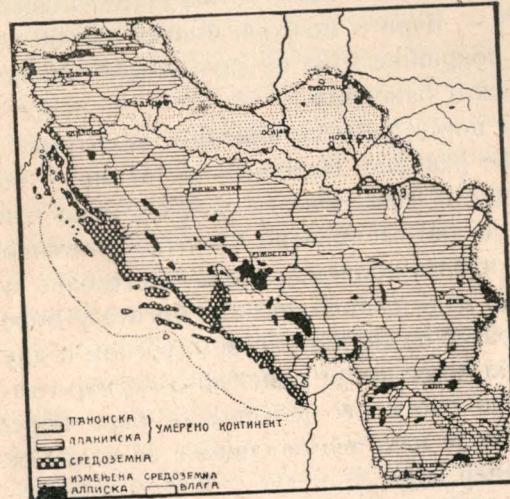
Мочвари се обично јављају на непропустљивом земљишту, које брзо обрасте биљкама, које воле влагу. Посебну врсту мочвара чине оне, које претстављају последње остатке негдашњих језера, као што су на пр. Катлановско Блато код Скопља, Сазлија на Косову, мочвари по Битољској Котлини итд. Многе баре и мочвари оивичене су барским дрвећем (врба, јова, топола итд.), које их својим крунама штити од сунца и спречава њихово исушивање.

Ма да баре и мочвари имају и извесну привредну вредност (пруће, рогоз, трска, риба, дивљач), оне су мањом неиздржавају предели, те се исушују и претварају у плодно земљиште.

КЛИМА

ОПШТЕ ОСОБИНЕ. — Краљевина Југославија налази се отприлике у средини северног умереног појаса, па би отуда и њена клима требала да буде онаква, каква је

обично у тим географским ширинама. Али пошто климске особине једне области не зависе само од њене географске ширине, тј. од удаљења од полутора, но и од близине мора, висине и правца пружања планина, нагиба земљишта итд. — то ови други узроци могу климу толико изменити да буде сасвим друкчија од оне каква би требала да буде.

По Ј. Цвијићу

Сл. 17. Клима Краљевине Југославије

продру благи климски утицаји с мора, док оштрије утицаје са севера не спречава ништа, јер нам је у том правцу држава нагнута и широм отворена.

ВРСТЕ КЛИМЕ. — У Југославији имамо две врсте климе: средоземну и континенталну.

Средоземна клима. — Средоземна клима влада у Јадранском Приморју и око средњег тока Вардара. Али пошто између климатских прилика у долини Вардара и оних у Јадранском Приморју постоје разлике, то разликујемо две подврсте средоземне климе: јадранску средоземну и измењену средоземну.

Јадранска средоземна клима је ограничена на узани део приморја, почев од Ријечког Залива, па до границе према Арбанији. Она не продире дубоко у унутрашњост, јер

је заустављају високи динарски венци, који се пружају напоредо са обалом. На местима где су се Динарске Планине јако примакле обали, као на пр. испод Велебита, Мосора, Биокова и у Боки Которској, средоземна клима је ограничена свега на неколико стотина метара; дубље у унутрашњост продире само тамо где поред обале има већих равница, као на пр. што су Равни Котари, или где се према мору отварају речне долине, какав је случај са долинама Неретве и Бојане.

Јадранска средоземна клима одликује се сувим и врло топлим летима, а благим и влажним зимама. Јужни делови приморја су топлији од северних. Кише има врло много и она пада највише у јесен и зими. Снег је редак; а када и падне одржи се само сат-два, па се одмах отопи. Ваздух је прозрачен и здрав. Острва, особито она на југу, имају још блажију климу но копно.

Измењена средоземна клима влада углавном у долини Вардара, од Ђевђелије до изнад Велеса, затим око Струмице. Називамо је измењеном стога што се под утицајем континенталне климе изменила, те садржи одлике и средоземне и континенталне климе.

Измењена средоземна клима се разликује од јадранске по томе што има још топлија и сувља лета, али и хладније зime. Лета су топлија због тога што је овај крај јужнији од Јадранског Приморја, а зиме су хладније због хладних ветрова, који у зимске дане дувају са расхлађених Родопских Планина. Често је у котлинама хладноћа већа, но на околним планинама, јер се преко ноћи хладни, па према томе и тежи ваздух, спушта у котлине и испуњава их. Лети владају несносне жеге и опет највеће по котлинама, које се тада прегреју. Такав је нарочито Тиквеш, чије се тле лети толико загреје, да из њега бије несносна јара, која се једва издржава. Свеже ноћи, које долазе после спарних дана, права су благодет за овај крај. Највећи број мањих река и много извора тада пресуши, а вода се одржи само у већим рекама, па се из њих разводи ради наводњавања обрађеног земљишта.

Кише је овде мање но у приморју. Она пада знатно више у зимској половини године, па пошто је земљиште

махом оголело, то се сва вода брзо слије низ планинске стране и Вардаром и његовим притокама отече, док се у самом земљишту задржи мало влаге за сушне дане.

Измењена средоземна клима влада још и око доњих токова Крке и Неретве, затим око Скадарског Блата.

Континентална клима. — У свему осталом делу Југославије, захватијући скоро четири петине њеног пространства, влада континентална клима, и то она врста која се зове умереноконтинентална. Она се одликује тиме што чини прелаз између благе атлантске и оштре, праве континенталне климе, која влада у Источној Европи. Отуда умереноконтинентална клима има умерено топла лета и умерено хладне зиме. Температурне разлике између летњег и зимског времена су све веће уколико се иде даље на исток, тј. зиме су све хладније, а лета све топлија. Кише нема много, али она пада преко целе године, и то највише у пролеће и јесен, а најмање зими. По количини опада идући са запада на исток.

Предели у којима влада ова клима састоје се од два различита дела: висије на југу и низије на северу. Па пошто висински облик и висина земљишта имају утицаја и на климатске особине, то и умереноконтиненталну климу делимо на панонску и планинску.

Панонска клима влада у Панонској Низији. Одликује се тиме што има нешто топлија лета, али и хладније зиме, што ће рећи да потсећа на праву континенталну климу. Прелаз из лета у зиму и обратно доста је брз и нагао; на измаку зиме, после једне ветровите и кишовите периоде, одједном се одјужи, снег се отопи и растиње потера, затим одмах после краћег пролећа настаје лето, чија је само прва половина кишовита. Кише има мало, али је она тако распоређена да пада баш у оно време кад је најпотребнија; нарочито су важне кише које падају крајем пролећа, када већина културних биљака замеће плод. Да није њих, цела би ова област била претворена у степу. Тако је на неким местима, где те позно-пролећне кише омањују, земљиште претворено у травне просторије, познате под именом пусте или пустаре, погодне за гајење стоке.

Лети владају овде велике жеге, тако да јара подиграва у ваздуху, па многе мање реке и речице пресуше. Зими пак често је цича зима, јер се велике масе прехлађеног ваздуха сјуре низ обронке Карпата и Алпа. Тада хладна и оштра кашава немилосрдно брише преко ове равнице, играјући се обласцима сувог снега и правећи смे�тове, тако да ови понекад заустављају и железнички саобраћај; тад се обично заледе и велике панонске реке, због чега извесно време бива обустављен и речни саобраћај.

Планинска клима влада у свему оном делу Југославије који се налази на југу од Саве и Дунава, па до јадранске средоземне и измењене средоземне области. Одликује се од суседне панонске тиме што су јој лета мање топла, а зиме снеговитије, што ће рећи да су годишње температуре изједначеније: између лета и зиме разлика ћије онако велика као у Панонској Низији, а прелаз из лета у зиму и обратно ћије онако нагао. Брежуљкасти предели, нарочито у Шумадији, одликују се дугим и лепим јесенима, погодним за воће, услед чега се оно овде највише и гаји.

Због разноврсности рељефа, клима у овој климатској области није свуда једнолика, но се у низим пределима поред Саве и Дунава знатно приближава панонској умерено-континенталној клими, а идући на југ, уз висију, она се постепено заострива: зиме постaju све дуже и снеговитије, а лета краћа и свежија, док најзад не пређе у алпску климу, која је ограничена на оазе највиших планина. Алпска клима се одликује: *кратким и свежим летима, а дугим и снеговитим зимама*. Тамо често напада толики снег да су многа насеља потпуно изолована и сваки саобраћај је немогућ. Ти се снегови на многим местима у виду снежаника задрже до дубоко у лето.

Насупрот оазама алпске климе, разбацане су по овој области и оазе тзв. *благе климе*, што ће рећи блаже од оне у околини. Ове друге оазе ограничene су на жупне и добро заклоњене области, као што су: Словенске Горице (око Марибора), Жупа (око Александровца), Скопска Котлина, Метохија, Врањско Поље, Бањевачка Котлина (у долини Ибра), неки предели у долини Дрине итд.

Тимочки басен, широм отворен према Влашкој Низији, која има континенталну климу, јако је под њеним утицајем и има врло оштре зиме и жарка, сува лета, врло погодна за гајење винове лозе; отуда тамо има добрих винограда.

АТМОСФЕРСКИ ТАЛОГ. — Атмосферског талога пада у Југославији довољно, али количина му је, у разним крајевима разнолика. Највећу добија Јадранско Приморје. Истиче се нарочито место Црквице, изнад Боке Которске, које до бија 4,64 м годишње атмосферског талога, а толико не до бија више ниједно место, не само у нашој држави, већ и на целом европском континенту. Просечно добија Јадранско Приморје 2 метра талога годишње, а идући одатле на с.-и. количина постепено и стално опада, тако да га планински део добија 1,5 м; Посавина, Подунавље и Поморавље — 1 м; а северни делови Панонске Низије свега 0,5—0,6 м.

Исто колико и количина, важан је и распоред атмосферског талога на годишња времена. За једну земљорадничку земљу, као што је наша, важно је да киша не пада само у једном годишњем добу, но да буде правилно распоређена преко целе године. Ако изузмемо област средоземне климе, где киша пада претежно у зимској половини године, сви остали делови наше државе имају кише преко целе године. После раних пролетњих киша које су важне за растење тек исклијалих жита и осталог биља, најважније су кише које падају крајем пролећа и почетком лета, тј. у време када велики део културних биљака замеће плод.

ВЕТРОВИ. — Најважнији наши ветрови су: кошава, вардарац, бура и југо.

Кошава је хладан и оштар југоисточни и источни ветар, који са великим силином дува почетком и крајем зиме преко североисточних делова Југославије. Најјача је између Градишта и Београда. Понекад дува по неколико недеља непрекидно, достижући катkad толiku јачинu, да смета пловидби на Дунаву. Нарочито су на ударцу овога ветра Велико Градиште, Пожаревац, Сmederevo и Београд. Изненадна њена појава често много шкоди воћу и усевима.

Вардарац је такође хладан, оштар и сув ветар, који зими дува низ Вардар и доноси ведро време. Полази са Шаре и расхлађених Родопских Планина, нарочито Скопске

Црне Горе; катkad је толико хладан, да се због њега ухвати танак лед чак и по ивици Солунског Залива.

Бура је сув и хладан ветар, који са великим силином дува са расхлађених Динарских Планина у приморје. Дува преко целе зиме и то на махове, па толико узбурка морску површину да отежаја пловидбу. Нарочито је јака испод Велебита и Биокова, затим око Дубровника и у Боки Которској. При слабој бури — бурину — време је свеже и лепо.

Југо (шилок) дува са југозапада или југа. Спран је и влажан, па редовно доноси густе облаке, оморину и кишу, која пада у јаким пљусковима. Дува по неколико дана и изазива врло велике таласе на површини Јадранског Мора (до 5,5 м). Обично га прекине бура.

ФАУНА И ФЛORA

Пошто су биљни и животињски свет у ствари последица климе и средине у којој живе, то њихов изглед, распрострањење и одлике стоје у тесној вези са природом земљишта и климским приликама појединих области. Како се Југославија налази скоро на крајњем југоистоку Европе, то њен биљни и животињски свет углавном претставља мешавину фауне и флоре Европе и југоападне Азије. Продирање и распрострањење тих европских и азијских врста по нашој држави вршено је углавном природним путем, а мањим делом и настојањем људи, који су нарочито учествовали при распространењу појединих културних биљака, воћака и неких животиња.

Биљни и животињски свет Југославије можемо поделити у ове три области: панонску, планинску и средоземну.

Панонска биљно-животињска област обухвата Панонску Низију, њој окренуте пространије речне долине и најниже површи планинског дела државе.

Биљни свет ове области одликује се тиме што је највикнут на мале количине влаге. Карактеристични његови претставници су: простране травне површине, обиље житарица и храстове шуме. По водоплавним пределима око река јављају се велики шумарци барског дрвећа, као и ритови обрасли барским биљкама.

Животињски свет се већим делом састоји од средњеевропских, а мањим од степских животињских врста. Тако на пр. од сисара су карактеристични: ритски вук, лисица, зец, дивља свиња, затим разне врсте мишева. Птица има много и разноврсних, нарочито пловуша. Исто тако има и много инсеката, гмизавца и пужева.

Планинска биљно-животињска област обухвата сву висију у унутрашњости државе.

По неким североисточним деловима висије распострањена је претежно средњеевропска вегетација, која само зими живи притајеним животом; карактеристични њени претставници су: ливаде, пашњаци, житарице, средњеевропске воћке и букове, а на северозападу простране јелове и смрекове шуме. По југозападним деловима висије, тј. по кречњачким и крашким пределима, распострањена је илирска вегетација, чији су карактеристични претставници: вечно зелени храст, црни јасен и црни граб, док су пашњаци и житарице ретки због оскудице у плодном земљишту. По највишим планинама разбацане су омање оазе алпiske вегетације, која се сматра за остатак биљног света још из леденог доба. У нижим деловима — тј. на горњој граници шумске зоне — те су оазе обрасле кржљавим и ситним четинарима, а у вишим — пространим планинским пашњацима, званим суватима, обраслим бујном и сочном травом.

Животињски свет ове области се пре свега састоји од много старих животињских врста, затим од доста средњеевропских и алпских животињских врста. Тако на пример карактеристични су: медвед, вук, лисица, рис (који је иначе редак у Европи), дивља мачка, веверица и куна, затим срна, јелен, дивокоза, јазавац и ласица. Од птица, поред обичних птичијих врста наших планинских шума, чест је по већим четинарским шумама велики тетреб, орао, а понегде и крагуј. Од гмизавца карактеристичне су змије отровнице, затим разни инсекти, пужеви, стоноге, а у пећинама краса — подземна риба.

Средоземна биљно-животињска област обухвата средоземну климу.

Биљни свет се поглавито састоји од средоземне вегетације, која има два доба свога бујања и развијања, у про-

леће и с јесени, одмах после првих киша. Ово средоземно растиње је кожастом, дебелом и меснатом кором заштићено од сувишног летњег испаравања. Поред знатне разноликости боја, облика и врста, ова вегетација се одликује још и тиме што јој не мирише само цвет, но често и кора и лист (рузмарин, лавор, лимун итд.). Претставници ове вегетације су: маслине, смокве, лимуни, поморанџе, нарови; затим чемпреси, средоземни бор, и најзад: рузмарин, лавор, агаве, кактуси, алоје и тако даље.

Животињски свет се састоји већим делом од средоземних, а делом и домаћих животињских врста које су научене на дужу сушу. Карактеристични су: шакал (све више ишчезава), разне врсте птица, гмизавци, стоноге, шкорпије.

*

Ове биљно-животињске области нису оштро одељене једна од друге, но се у додирним местима јављају прелазне зоне, у којима су заступљене врсте из обеју суседних области.

СТАНОВНИШТВО

БРОЈ. — Краљевина Југославија насељена је са 13.930.000 становника, према попису од 1931 године. По прорачуну тај се број сада повећао на 15 милиона. Огромну већину становништва наше државе чини наш народ. Остале народности груписане су у мањим групама већином по пограничним крајевима.

ГУСТИНА НАСЕЉЕНОСТИ. — Насељеност поједињих области зависи на првом месту од њихове плодности: плоднији и богатији крајеви насељени су гушће, а неплоднији и сиромашнији — ређе. Па пошто у нашој држави има врло плодних и богатих крајева, као што су на пр. Панонска Низија, многе речне долине и котлине, а и неплодних и сиромашних, као што су крас и многе планинске области, то је и густина насељености поједињих њених делова разнолика. Отуда је северна равнија и плоднија половина насељена много гушће од јужне, планинске и сиромашне. Најгушће су насељене: Дунавска (77), Дравска (72) и Савска (66), а

најређе: Зетска (30), Вардарска (43) и Приморска бановина (46).

Ако упоредимо број становника са величином наше државе, видећемо да у њој просечно на 1 км² живе 60 становника.

САСТАВ СТАНОВНИШТВА. — По народности дели се све становништво наше државе на две групе: Југословене и остале народности.

ЈУГОСЛОВЕНИ. — Југословени сачињавају главну масу становника Југославије. Њих има 85%, а осталих народности само 15%.

Порекло и досељавање. — Као што из историје зnamо, пре нашег досељавања становали су у већем северозападном делу наше данашње државе Илири, а у мањем југоисточном — Трачани. Четири века пре доласка наших предака владали су Балканским Полуострвом Римљани, који су од ста-
роседелаца — Илира и Трачана — били знатно културнији, услед чега су староседеоци толико подлегли њиховом утицају, да су их Словени, кад су овамо дошли затекли готово поромањене и назвали их заједничким именом Власи.

Наши стари, пак, пореклом су из Закарпатја, одакле су се у VI веку почели селити на Балканско Полуострво и су-
седне северне и северозападне крајеве. Они тада беху по-
дељени на многа врло сродна племена, која било поједи-
начно, било у групама, прелажаху Саву и Дунав и насеља-
ваху се по ретко насељеном Балканском Полуострву. За-
узимали су прво равније и плодније крајеве; а кад су ови
били поседнути, онда се почеше насељавати и по планин-
ским пределима, потискујући или истребљујући затечене
Влахе; ови се пред словенском најездом склонише у тешко
приступачне планинске крајеве, где се постепеним мешањем
у току времена сасвим претопише у Словене.

Средњевековне државе. — Већ почетком IX века по-
никоше у крајевима двају јаких и предузимљивих југосло-
веничких племена — српског и хрватског — две др-
жаве, и то прво хрватска, па одмах за њом српска. Изижаве,

шавши као победнице из многих борби, које су одмах по свом стварању имале да издрже са суседима, ове две државице се мало по мало оснажише и стадоше на чврсте ноге. Хрватска држава је већ у другој половини XI века била на врхунцу своје моћи, али је почетком XII века — 1102 године — подлегла навали Мађара, који је примораше да ступи у заједницу са њима. Српска држава, међутим, била је боље среће, јер баш тада, у другој половини XII века, њом владаху Немањићи, под чијом двестагодишњом владавином Србија преживљује један од најсјајнијих периода своје историје. Под краљем Милутином, затим под царем Душаном Силним, она је постала не само најмоћнија држава на Балканском полуострву, него је чак грозила и силној Византији. У другој половини XIV века почела је слабити, због неслоге великаша; тако ослабљену затекла ју је велика напада Турака.

Турска најезда и њене последице. — Ма да је унутра-
шњом неслогом била разривена, српска држава се ипак одважно одупрла турском навали. Иако је два главна ударца примила још одмах у почетку — на Марици (1371) и Косову (1389) — Србија је још скоро читавих сто година упорно бранила сваку стопу своје земље, док напослетку потпуно сломљена није клонула: 1459 год. пало је Сmederevo, тадашња српска престоница, а са њиме пропаде и српска самосталност. За Србијом је подлегла Босна (1463), затим Херцеговина (1482), најзад Зета, данашња Црна Гора (1499), после чијег пада су Турци завладали скоро целим Балканским полуострвом.

Држава словеначког дела нашег народа била је врло кратког века, јер је још у почетку стварања покорише Немци.

У току XVI века на Балканском полуострву постојала је само једна наша слободна држава — Дубровачка Република; у њој баш тада настаје врло жив рад на књижевном и уметничком пољу.

За време док су владали Немањићи, било је почело не-
стајати племена и племенског живота код нашег народа. То је долазило отуда, што је тада држава тежила да буде јака

и због тога прибирала што више власти у своје руке, сузбијајући племенску и покрајинску подвојеност. Отуда су пред турску најезду племенске организације биле на путу да их потпуно нестане. Кад су Турци дошли, народ је био лишен не само државне организације и својих вођа (династије, властеле и вишег свештенства), већ и своје народне организације — племена. Осетивши се обезглављен и остављен Турцима на милост, наш народ је био принуђен да сам себи ствара организације, које ће му колико толико пружити заштите; он се тада почиње враћати својим старим установама: задрузи, братству и племену. И у југоисточним деловима Динарске Системе оживеше поново братства и племена, а у осталим, равнијим крајевима — задруге. У Шумадији се тада јавише још и кнезине, које су обухватале поједине предеоне целине и по организацији биле сличне племенима. Кад су Турци покушали да униште те народне организације (сеча кнезова), планује први устанак, а са њим је почело стварање данашње наше државе.

Сеобе. — Долазак Турака проузроковао је једно велико и дуготрајно сељакање и премештање нашег народа са једног места на друго; то је са прекидима трајало скоро четири и по века. Узмичући пред Турцима, један део нашег народа, махом племство, више свештенство, трговци и занатлије, једном речју све што је било угледније и имућније у нашем народу, избеже на север у Аустро-Угарску, док прост народ избеже из свих низких и равнијих крајева, а нарочито из оних кроз које су водили важнији путеви, у околне планинске области, у које Турци ретко залажају. Многи равни и питоми, дотле густо насељени крајеви, постадоше тада скоро пусти, те убрзо обрасташе у шипражје и непроходне шуме, које постадоше прибежиште нездовољника, хајдука и ускока. Када се турска обест била мало стишла и када се избеглице по планинским крајевима толико намножише да их ови нису могли исхранити, отпочеше сеобе у оне плодне полупусте крајеве, који су, гледани са планина, изгледали као огромно море од шума. То сељакање нашега народа имало је врло великих и значајних последица, од којих су једне рђаве, а друге добре.

Рђаве последице се оба су у томе што је наш народ, селећи се, напустио неке своје области, које су после населили туђинци. Тако су на пр. напуштени многи крајеви на југу, чак и они који су били језгро наше старе државе (Метохија, Дреница, Косово), па су се по њима у великим броју населили Арнаути, који су, примивши ислам, постали повлашћени народ Турске и као такви почели се нагло ширити на наш рачун. Исто тако су у североисточном делу Југославије, око Неготина и Зајечара, делимично напуштене крајеве заузели Румуни, који су се ту спустили са Банатских Планина. А Словенци су се под притиском Немаца били почели повлачiti ка Мури и Сави.

Сва та ширења туђинаца данас су заустављена и сада се живо ради на томе да се у свима поменутим крајевима појача наш живаљ.

Добрe последице се оба су у томе што је њимају појачан наш живаљ у крајевима преко Саве и Дунава. Нашег народа је у тим крајевима било и пре тога, само у мањем броју; овог пута је он ојачао не само бројно, већ и материјално и културно, јер су ти нови досељеници били пореклом у већини из најнапреднијих крајева наше старе државе.

Сеобама је знатно појачан наш живаљ и у приморју, а нарочито на острвима. И најзад, сеобе у северозападним крајевима зауставише ширење Немаца.

Али је за нас најважније, да је сеобама извршено освежавање и изједначавање народа. Поједини делови нашег народа, долазећи из разних крајева, састајали су се и мешили и на тај начин изједначавали, стварајући од целог народа једну једноставну целину. Највише су се селили Динарци, становници сиромашних предела у Динарској Системи.

Ови досељеници искрчише шуме, засноваше своја села и измешаше се са затеченим староседеоцима, којима у већини случајева, као свежији, наметнуше своје особине. Тако су се ови динарски планинци, носећи са собом свој говор, гусле, песме и живо сећање на славну народну прошлост, расширили по највећем делу наших земаља, највише по северним крајевима. Будући даровити и енергичнији од затече-

них староседелаца, Динарци су успели да избију на површину и да преузму воћство у нашем народу. Већина војвода из првог и другог устанка су пореклом из тих досељеничким породица. А она, за време Турака вечно немирна и бунтовна Шумадија, насељена је готово сва потомцима тих стarih динарских породица, које су се пре два до три века доселиле.

Укратко: себe извршише наше народно уједињење много пре но што је извојевано политичко уједињење.

Телесне особине Југословена. — Југословени су снажни, високи, лепо развијени, црномањасти или смеђи људи. Телесном лепотом истичу се Приморци, Славонци, Херцеговци, Шумадинци и Загорци. Годишњи прираштај је један од највећих у Европи.

Душевне особине Југословена. — Југословени су храбри, издржљиви и жилави људи, отвореног и отреситог држања. Обдарени су великим природном интелигенцијом (највећи број наших учених људи пореклом је са села), поносити су и не трпе неправду и насиље. Склони су веровању у натприродне сile и појаве (виле, вампире, судбина итд.), воле своје претке, прошлост и обичаје, које упорно бране и одржавају. Љубав према родној груди је велика: своју домовину бране до последњег даха.

ОСТАЛЕ НАРОДНОСТИ. — Поред Југословена живе у нашој држави још и неке друге народности, само у малом броју и обично по ивичним деловима; укупно их је 15% целокупног становништва. Главни међу њима су: Немци, Мађари, Арбанци, Турци и Румуни.

Немци (4%) живе највећим делом у Дунавској бановини, затим их има у знатно мањем броју у Дравској и Савској бановини. Скоро су се доселили (у 18 веку), и то из Швапске, због чега их наш народ назива *Швабама*. Миран су и вредан народ.

Мађари (3,7%) живе углавном у Дунавској бановини. И они су се у наше крајеве доселили уз потпору ранијих мађарских власти, које су помоћу њих хтеле ослабити наш живаљ.

Арбанаса (3,4%) има у Вардарској и Зетској бановини, где су се доселили по пропasti средњевековне српске државе.

Турци живе у Вардарској бановини, највише око Овчег Поља. Има их око 150.000; стално опадају.

Румуна и Цинцара има нешто више од 200.000 и то у Дунавској и североисточном делу Моравске, затим по високим планинама Вардарске бановине (Цинцари). Цинцари су остаци поромањених Илира и Трачана.

Јевреји живе расути по већим градовима целе државе. Они на северу од Саве и Дунава пореклом су из Немачке и зову се ашкенази, а они на југу су из Шпаније и зову се сефарди. Има их око 73.000.

Цигани живе расути у мањим групама по целој нашој земљи, бавећи се свирањем, корпарством, коритарством и ковачким занатом, поред других занимања.

Талијана има у врло малом броју само у 2—3 места у Јадранском Приморју. Иначе је Приморје наша најчистија национална област, пошто су 99% његовог становништва Југословени.

ВЕРОИСПОВЕСТИ. — Највећи део становника Југославије припада хришћанској вери (89%), подељеној у три цркве: православну, католичку и протестантску. Врло мали број припада још и грчкокатоличкој и старокатоличкој цркви.

Највише је православних, затим католика, а најмање протестаната (свега 200.000). Православни су већином Срби, затим Румуни и нешто Арбанаца; католици су Хрвати и Словенци, затим већина Мађара и Немаца. Протестанти су деломично Словенци, Мађари и Немци. Православни преовлађују у југоисточном, а католици у северозападном делу државе, али су у многим местима знатно измешани.

Муслимана има око 11%, и то највише у Вардарској, Врбаској, Дринској и Зетској бановини. Мојсијевци живе по већим градовима свијују бановина.

У Југославији су све признате вере равноправне.

Православном црквом управља *Патријарх*, чије седиште

Наша Краљевина

је у Београду. Ради лакше управе држава је подељена на епархије, којима управљају митрополити и владике, а преко њих свештенства.

Католичка црква потчињена је непосредно Папи, који управу врши преко надбискупа и бискупа.

Муслиманском црквом управља Реис-ел-улема.

Мојсијевци су организовани у верске општине, сједињене у један Савез јеврејских вероисповедних општина, са седиштем у Београду.

КУЛТУРНО СТАЊЕ. — Културно стање нашег народа није на оној висини на којој бисмо желели да је. Тој заосталости је узрок што је све доскора наш народ био разједињен. Изузев Србије и Црне Горе, сви остали део југословенског народа био је под влашћу Аустро-Угарске, која није желела да се Југословени просвете. А слободне наше државе, Србија и Црна Гора, имале су стално на уму свој велики задатак — борбу за ослобођење и уједињење свега југословенског народа у заједничку државу — па су главну пажњу поклањале свом војничком спремању, немајући доовољно средстава и за просвету.

После уједињења поклања се народном просвећивању знатно већа пажња, те је број писмених људи из године у годину све већи, а просвећеност видно напредује.

Образовање је код нас тројако: основно, средње и више.

Основно образовање добија се по основним школама, које су државне. Настава је бесплатна и обавезна за сву способну и дораслу децу (7—11 година). У последње време при многим основним школама основани су течајеви за одрасле неписмене, а известан број основних школа добио је радио-апарате.

Средње образовање добија се по многобројним гимназијама и реалкама, затим по разним стручним школама: трговачким школама, богословијама, учитељским, војним, ратарским и разним занатлијским школама.

Више образовање добија се на универзитетима, којих имамо три: у Београду, Загребу и Љубљани. Београд-

ски универзитет има своје огранке: Правни факултет у Суботици и Филозофски факултет у Скопљу.

Највише научне установе у нашој Краљевини су: Академија наука и уметности у Београду и Академија знаности и умјетности у Загребу. Оне негују науку и уметност, обраћајући нарочиту пажњу на проучавање нашег народа и његове прошлости.

За просвећивање народа велики значај имају: Српска књижевна задруга у Београду, Матица хрватска у Загребу, Матица словенска у Љубљани и Матица српска у Новом Саду. Исто тако значајна су просветилачка друштва Просвета и Гајрет у Сарајеву; издавањем одабраних књига и часописа, помагањем сиромашних ћака и отварањем течајева за неписмене, сарађују обадва друштва на унапређивању народне просвете.

Главно хумано друштво је Друштво црвеног крста, чије седиште је у Београду.

Националном и физичком подизању народа служи мешана соколска организација Соко Краљевине Југославије.

Сем тога у најновије време по већини наших градова основани су народни универзитети, многе библиотеке, читаонице и музеји.

ПРИВРЕДА

ПРИВРЕДНИ ТИП И СТРУКТУРА. — Југославија је по својим производима права пољопривредна земља. И земљиште и клима наше државе погодни су за пољопривреду; сем тога и наш народ, који у огромној већини сачињавају сељаци, најрадије се бави земљорадњом и сточарством. Отуда је Југославија земљорадничко-сточарска земља.

Али пошто Југославија залази у област разних клима, затим пошто јој је састав земљишта разнолик, то је природно да су и њени производи разноврсни. Поред њива засејаних разним житима, виде се свугде њиве засејане индустриским биљкама, поврћем, затим виногради, воћњаци са најразноврснијим воћем, шуме ливаде и пашњаци. То нам показује да су производи наше државе врло разноврсни; по томе се она разликује од многих других држава, које производе често само мали број пољопривредних врста. Према

тome је друга особина наше државе — пољопривредна разноврсност.

ВРСТЕ ЗАНИМАЊА. — Становништво Југославије бави се разним занимањима, али се на прво место истиче земљорадња, па одмах за њом сточарство, које обично иде уз земљорадњу. Од осталих занимања заступљена су: шумарство, рударство, живинарство, свиларство, пчеларство, занати, индустрија, рибарство, бродарство, печалба и трговина.

Земљорадња. — Земљорадњом се бави и од ње живи велика већина нашега народа (око 80%). Овако великим развоју земљорадње допринели су с једне стране повољни природни услови, а са друге стране — урођена склоност нашег народа ка овој врсти привреде.

Културно земљиште тј. земљиште за обрађивање у нашој држави је прилично разноврсно. Но, углавном преовлађују ове три врсте: лес, хумус и црвеница.

Лес је жућкасто, порозно и врло плодно земљиште; преовлађује у источним деловима Панонске Низије. По већини осталих наших крајева преовлађује хумус, црна, масна и плодна земља, која је постала мешавицом органских материја са обичном земљом. Црвеница је црвенкаста и такође плодна земља, која при раствању кречњака заостаје као његов нерастворљиви део по дну крашких поља, увала и вртача.

Обрада земљишта је у разним деловима наше државе разнолика.

У панонским и уопште северним крајевима обрада је већином усавршена. Ту се употребљавају многе земљорадничке справе и машине, земља се редовно ћубри, а за сетву се употребљава семе одабраних врста.

У средњем делу државе обрађивање земљишта је несавршеније. Плуг је најчешћа земљорадничка спрava, али се поред њега јавља и ралица. Ђубрење се не врши редовно, а одабирању семена се поклања мала пажња.

По планинским крајевима обрађивање је мањом несавршено. Земљиште се већином обрађује ралицом, мотиком и будаком, а ређе плугом; ђубрење се ретко врши и се испошћена земља оставља „да се одмори”, а одабирању семена обраћа се врло мала пажња.

Због свега тога настало се код нас у последње време да се обрађивање земљишта у заосталијим крајевима унапреди, увођењем плугова, дубљег орања, редовнијег ђубрења и обраћањем веће пажње на семе.

Главни наши земљораднички производи су: житарице, сточне пићне биљке, индустриске биљке и поврће.

Житарице (цереалије). — Житарицама називамо све врсте хлебних културних биљака са зrnaстим плодом. По простору на коме се гаје (око 6 мил. ха) и значају који имају за нашу народну привреду, житарице су најважнија врста културних биљака у нашој држави. Гајимо следеће врсте: кукуруз, пшеницу, јечам, овас, просо, крупник, хељду и пиринач.

По производњи кукуруза ми заузимамо четврто место у Европи (иза Русије, Румуније и Италије). Кукуруз код нас захвата скоро половину земљишта засејаног житарицама и гаји се у свима деловима државе. Поред тога што је главна храна нашега народа, његово зрно и остали делови се употребљавају за исхрану стоке, а сем тога служе и као индустриска сировина. За његово сејање треба мало семена, а сем тога, између његових редова могу се гајити и друге биљке, нарочито пасуљ и бундеве. Најбоље успева у речним долинама и низијама, а идући уз стране узвишења клип му је све мањи и квалитет лошији. Гајимо разне врсте кукуруза, од којих су најзначајније: осмак и зубан. Осмак има мање клипове, па према томе и мањи принос, али му је брашно због знатне количине беланчевине боље за људску храну. Пошто брже сазрева, то је погодан за наше планинске крајеве. Зубан има веће клипове, па према томе и већи принос, а због знатне количине масних материја погоднији је за гајење стоке. Пошто спорије сазрева, то је мањом распрастрањен у нижим пределима.

По своме привредном значају, пшеница међу нашим житарицама заузима друго место, одмах иза кукуруза. Производимо је не само за домаће потребе, но и за извоз. Највише се гаји у Панонској Низији, речним долинама и котлинама. Више се сеје као озима, која даје и веће приносе, а мање као јара пшеница. Имамо је више врста, али најбоље успевају у Панонској Низији, у трговини познате под име-

ном банатска или потиска пшеница. Наша се пшеница одликује тиме што има велику тежину и стакласто зрно богато лепком, те се радо тражи у млинској индустрији.

Јечам се гаји много мање но кукуруз и пшеница. Махом се гаје домаће врсте, које служе за исхрану стоке. Имамо повољне услове и за гајење индустриског (пиварског) јечма, који доноси знатно веће приходе.

Овас се гаји скоро у истој количини као и јечам. Већином гајимо домаће врсте, и то на слабијим земљиштима; служи за исхрану стоке.

Раж се највише гаји по песковитим деловима Панонске Низије и у планинским пределима, где због оштрије климе не могу да успевају кукуруз, пшеница и јечам. Већином се гаје домаће врсте, које су доброг квалитета. Употребљава се као људска и сточна храна.

Просо (ситна проја), крупник и хељда гаје се у незнаним количинама. Просо служи више као сточна, не као људска храна. Крупник се већином гаји у крашким пределима, јер успева и на сиромашним кречњачким земљама и лако подноси временске непогоде. Хељда пак служи у сиромашнијим планинским пределима за исхрану у виду каше.

Пиринач се гаји по неким котлинама Вардарске бановине. По квалитету, наш је пиринач бољи од већине страних врста. Неповољна му је одлика што тражи да у току већег дела свога развитка буде потопљен водом, те су површине њима засејане нездраве и често легла маларије.

Сточне пићне биљке — Сточне пићне биљке се код нас гаје по свима деловима државе, али у малим количинама. Најважније су: детелина, луцерка, сточна репа и бундеве; ове последње се гаје мало и узродично уз кукуруз.

Индустриске биљке. — Пошто су земљиште и клима у многим деловима наше државе врло погодни за гајење индустриских биљака, то се оне код нас гаје у приличним количинама.

Конопља се гаји делом за влакно (кудеља), а делом за семе. Употребљава се за домаће потребе, а нешто се и извозе. Наша конопља, због одличног квалитета, ужива светски глас.

Лан тражи влажно брдско земљиште, те се гаји по планинским крајевима, већином за влакно; производи се за домаће потребе и извоз.

Памук се гаји само у неким деловима Вардарске бановине и доста доброг је квалитета.

Пошто је гајење конопље, лана и памука врло значајно за народну привреду, то се у последње време ради да се њихово гајење повећа, а квалитет увођењем добрих врста — побољша.

Шећерна репа се гаји у доста знатним количинама и то мањом у северним деловима државе; служи за производњу шећера и меласе.

Као произвођач бољих врста хмеља за производњу пива, наша држава заузима треће место у Европи (иза Чехословачке и Немачке). Гаји се највише у северозападним и северним деловима државе и служи за извоз.

Дуван тражи оцедите брдске земље, каквих ми имамо доста. Гајимо углавном две врсте дувана: миришљаве ситнолисне по планинским, и љуте крупнолисне по нижим пределима. Најбољи дуван успева у Вардарској, Приморској и Зетској бановини. Поред велике потрошње у земљи, знатне количине дувана се и извозе. У последње време ради се на томе, да се квалитет нашег дувана, гајењем финијих врста — побољша.

Мак за опијум гаји се само у Вардарској бановини и смола му је одличног квалитета. Од његовог семена производи се уље шарлаган, које се употребљава за јело.

Олајна репица, цикорија, сезам и анасон гаје се у мањим количинама, а лековито и ароматично биље се делом скупља као самоникло, а делом се гаји и као културно биље. Већи значај имају: бухач (Приморска и Зетска бановина), који је одличног квалитета и мањом се извози; кадуља, која расте у најбољем квалитету, а употребљава се као лек и за израду мириса; лавор, чији се лист и бобице извозе; рузмарин, од чијег се лишћа прозводи миришљаво уље.

По врће. — Повртарство није код нас много развијено, ма да је врло приносна грана народне привреде. Најразвијеније је поред река са плитким коритима, које омогућавају вештачко наводњавање, затим и око већих градова. Поред

тога у неким вардарским котлинама и у Јадранском Приморју могло би се лако развити гајење раног поврћа. Поврће се код нас махом троши у свежем стању, а мање количине се суше и конзервирају.

Од махунастих биљака највише се гаји пасуљ, омиљено народно вариво; већином се гаји узродично уз кукуруз. Гравашак, боб и сочиво гаје се у знатно мањим количинама.

Кромпир се гаји по свима деловима државе, доброг је квалитета и добро успева. Служи већим делом као људска храна, а мањим као сточна храна и за индустриске сврхе. У Дравској бановини гаји се и репа за јело.

Купус и патлиџан гаје се по свима деловима државе, а исто тако и лукац и паприка; претстављају важну народну храну. У неким деловима Дунавске и Моравске бановине од паприке се производи познати зачин „алева паприка”.

Остало поврће (кељ, спанаћ, салата, тиквице, краставци итд.) гаји се већином око већих градова.

Бостан (лубенице и диње) гаји се много и служи за домаће потребе и извоз. Најчувеније врсте бостана производе: околина манастира Букова у Неготинској Крајини, околина Тетова и предели око неких градова у Панонској Низији.

Воћарство. — Пошто су земљиште и клима у већини државе наше државе врло погодни за воћарство, то је оно код нас јако развијено; у неким крајевима је оно главни извор прихода. Поред велике потрошње у земљи, знатне количине воћа се и извозе.

Ми имамо преко 64 милиона стабала различних средњеевропских и средоземних воћака, које дају просечно годишње преко осам милиона мц. плода.

Средњеевропско воће. — Средњеевропско воће се много више гаји и има већи привредни значај но средоземно. Најважније наше средњеевропске воћке су: шљива, јабука, крушка, орах и кестен.

Шљива је најважнија наша воћка. Ми смо један од највећих произвођача шљива на свету, и што је најважније, шљива код нас успева у најбољем квалитету. Највише гајимо јесењу шљиву пожегачу, која је и најбоља због своје

многоструке употребљивости (свежа, сува шљива, пекmez, шљивовица, компот). Највише се гаји у Дринској, Моравској, Дунавској и Врбаској, а знатно мање у Савској, Вардарској и Зетској бановини. Велике количине ове шљиве се извозе. Остале врсте (ранка, белица) имају много мањи значај.

Јабука је по важности одмах иза шљиве; највише се гаји у Дравској, Дринској и Савској бановини. Већином се гаје домаће врсте јабука, од којих су најчувеније, и то од накиселих врста: штајерка (Дравска), будимка и колачара (долина Западне Мораве), а од слатких врста: тетовка (Тетовска Котлина) и преспанка (око Преспанског Језера). У последње време почињу се гајити и неке калифорниске врсте (на пр. јонаган и др.), које се јако цене на страним тржиштима. Накиселе врсте се извозе на тржишта Средње Европе, а слатке према југоистоку (Солун).

Крушка се такође доста гаји, нарочито у Дринској, Дравској и Савској бановини, а извесна количина бољих врста се и извозе. Чувене су крушке из околине Преспанског Језера.

Орах је драгоцен воћка, како по плоду, тако и по дрвету. Успева на кречњачким земљама, дуго живи и не тражи много неге. Највише се гаји у Дринској, Савској, Дунавској Моравској и Врбаској бановини. Његово дрво и плод су предмет живе трговине.

Кестен је исто тако драгоцен воћка, не толико због плода, колико због дрвета (танин). Највише се гаји у Савској и Зетској бановини, где расте у читавим шумама.

Остало средњеевропско воће се гаји по свима деловима наше државе. Тако на пр. добре трешње успевају око Мостара, у приморју, око Охрида (где су врло крупне) итд. Вишња, бресака и кајсија има по целој држави, а нарочито у виноградарским пределима. У околини Врања и Лесковца успева једна од најбољих врста дуња у Европи, а лејници расту самоникло по свима планинским крајевима.

Средоземно воће. — Средоземно воће успева углавном у Јадранском Приморју, гаји се мање и има много мањи привредни значај но средњеевропско.

Од свих средоземних воћака највећи значај има маслина, која се гаји по средоземним деловима Приморске, Зетске и

Савске бановине. Од њеног плода се цеди уље (зејтин, око 47.000 хк. годишње).

Смоква се гаји у Јадранском Приморју, а гаји се у мањим количинама и око Ђевђелије, Струмице и Дојрана.

Мараска је врста вишње, нижег узраста и ситнијег плода од обичне вишње, али има врло леп укус. Од њеног на сунцу осушеног плода без петељки прави се познати ликер — мараскин (Сплит, Шибеник).

Од осталих средоземних воћака у приморју успевају бадеми или бајами којих местимице има и по осталим деловима наше државе, затим поморанџе и лимунови; за ове последње клима нашег приморја није довољно топла, те су махом слабијег квалитета.

Пошто воћарство има велики привредни значај, то се у последње време много ради на његовом унапређењу: одабирањем врста воћа које се сади, поучавањем пољопривредника у бољем гајењу, пажљивом брању, сортирању и паковању воћа и најзад организирањем трговине воћем.

Виноградарство. — Винова лоза код нас се гаји у величим размерама. Раније су сви наши виногради били на домаћој подлози, али их је већина уништена филоксером и пероноспором. Обнова винограда извршена је на америчкој подлози. При томе су сачијене махом добре врсте, али су у неким пределима засађене и хибридне¹⁾ (отело, ноа итд.), које не траже риљану земљу и прскање, а дају обilan род; али њихова вина су врло шкодљива. Данас имамо преко 200.000 хектара винограда са око две милијарде чокота винове лозе, од чега је око три четвртине на америчанској, а једна четвртина на домаћој подлози (највише у банацком живом песку и на јадранским острвима).

Како винова лоза тражи нарочито земљиште (песковито и влажно) и посебне климатске услове (сува и топла лета), то је њено гајење развијено по тзв. виноградарским зонама. Главне такве зоне су: она која се пружа почев од Неготинске Крајине, па преко Смедерева, Вршца, Фрушке Горе, Мославине и Загорја све до Словенских Горица; затим она у Барањи и око Суботице, најзад у Поморављу, Јадранском Приморју и Повардарју.

¹⁾ Њихово даље сачење и размножавање је забрањено.

Наше је грожђе, како од асталских, тако и од винских врста, већином изврсног квалитета.

Гајење асталског грожђа за јело узело је веће размере тек у најновије време, јер се добро плаћа на домаћим трговима, а знатне количине се и извозе. Најчувеније наше асталске врсте грожђа су: рана племенка, смедеревка, ћилибардренак (афусали), струмички дренак и мускат.

Гајење винских врста много је више развијено; поред многих добрих домаћих врста, прилично се гаје и стране врсте. Тако на пр. за бела вина гаје се, од домаћих врста: сланкаменка, багрина и жилавка, а од страних: ризлинг, траминац, силванац итд.; а за црна вина, од домаћих: скадарка, прокупац и блатина, а од страних: бургундац и португизац.

Најбоља експортна вина дају: Неготинска Крајина, околина Смедерева, Вршца, Венчаца и Мостара, затим Александровачка Жупа, приморје са острвима, и најзад околина Марибора и Цеља. Вина из предела средоземне климе знатно су јача од оних из области континенталне климе.

Поред свег добrog квалитета нашег грожђа, винарство не даје одговарајуће приходе, јер се подрумарство (прерада и нега вина) код нас не налази на потребној висини. Ради повољнијег уновчења виноградарских производа основан је у најновије време приличан број виноградарских задруга, које су већ показале лепе резултате.

Сточарство. — Сточарство је после земљорадње наше најважније занимање. Гаје се: говеда, овце, коњи и свиње, затим биволи, козе, мазге и магарци. Прве четири врсте гаје се претежно у областима умереноконтиненталне, а друге четири — у областима средоземне климе.

Говеда се гаје скоро по свима крајевима, служећи као главна запрежна животиња. Најплеменитију врсту говеда имају северни крајеви, а најкрупнију и најиздржљивију домаћу врсту — Шумадија, где су чувена колубарска говеда. Идући југу, говеда су све ситнија и кркљавија, док их најзад на крајњем југу не замени биво. Најмање говеда имају крашки крајеви, због велике оскудице у сточној храни. У крајевима где је развијено гајење добрих крава музара, од њиховог се млека израђују знатне количине масла и сирева.

Коњи се гаје такође по целој држави, али најбољи су

у крајевима преко Саве и Дунава, где служе као главна за-
прежна животиња. У планинским крајевима гаји се један
омален, но врло жилав сој коња, вичан незгодним планин-
ским путевима и стазама. У средоземним крајевима коња за-
мењују *магарац* и *мазга*.

Оваца имамо много и добрих врста. У крашким крајевима овца је често једина домаћа животиња. Највише се гаји у Вардарској, а најмање у Дравској бановини. У красу се често место овце јавља коза. Од овчијег млека се у многим крајевима добија обичан сир, качкавањ и кајмак.

Фот. Д-р М. Лутовац

Сл. 18. Стадо оваци на планини

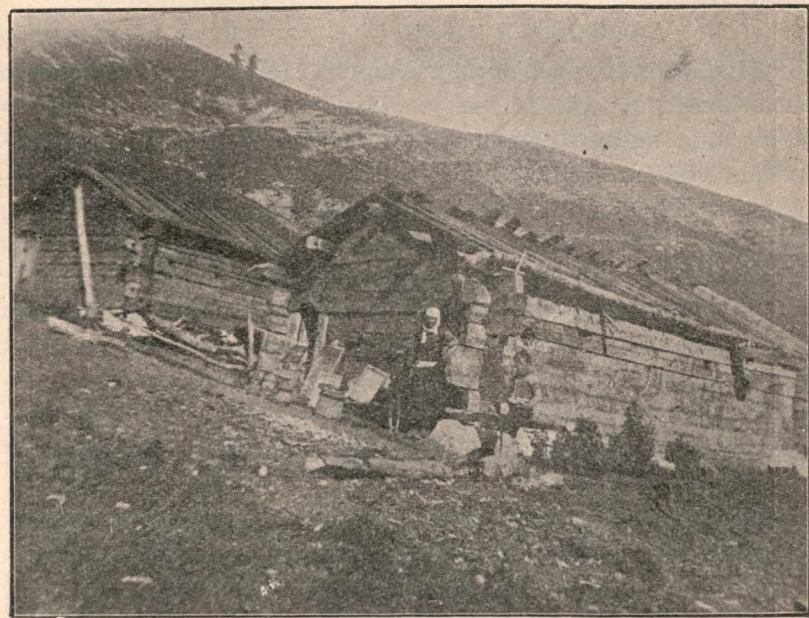
Свиње се највише гаје у крајевима преко Саве и Ду-
нава. У Шумадији гајене су раније жиром по пространим
храстовим шумама, па кад су оне исечене, почели су их хра-
нити кукурузом, због чега је свињарство опало; жиром се
још и данас много хране свиње у Савској бановини, где су
се храстове шуме одржале. У крајевима насељеним мусли-
манима, којима коран забрањује свињско месо, свиње се
гаје мање. Мање се гаје и у красу, због оскудице у храни.

Наше домаће врсте свиња одликују се тиме што су

осредње тежине, врло скромне на храни, брзо се развијају,
лако се гоје и дају, поред доброг и укусног меса, знатне ко-
личине масти. У новије време се отпочиње са гајењем стра-
них врста свиња које дају доста меса, јер се такве траже
на страним тржиштима.

*

Пошто је гајење стоке код нас јако развијено, то су
се развили разни начини сточарења. Сточарење је углавном
тројако: шталско, катунско и полуномадско.

Фот. Д-р М. Лутовац

Сл. 19. Катун на Проклетијама у Зетској бановини

Шталско сточарење је развијено по већини наших ба-
новина. Ту се стока гаји по шталама, стајама и кошарама;
лети се напаса по ливадама и пашњацима око села, а за зиму
се спрема храна (сено, слама, кукурузовина, сточна репа
итд.), тако да је стока стално код куће.

Катунско сточарење је развијено по планинским кра-
јевима. Лети се стока истерује на планину на заједничку
испашу, где се налазе и привремена летња сточарска насеља
— катуни (бачије, салаши). Ту се остане цело лето, а кад

зајесени, онда се поново враћа у село. Излазак на катуништа у Зетској бановини зове се *издиг*, а силазак са ових — *здиг или сјавак*.

Полуномадско сточарење је најмање заступљено и има га само у Вардарској бановини. Полуномадски сточари мањом изгоне лети стоку на планине у близини својих села, али се зими не враћају у село, но иду у жупне пределе ради тражења зимовника и хране. Раније су стоку гонили у Јадранско и Егејско Приморје, док се сада спуштају само утоплије котлине.

*

Пре неколико деценија сточарство је код нас било много развијеније но данас. Оно је опало стога што се становништво јако намножило, па су се некадашњи пространи пашњаци морали претварати у земљишта за обрађивање. У последње време, због ниских цена земљорадничких производа, сточарству се понова почела обраћати већа пажња.

Живинарство. — Пошто се живинарски производи (месо, јаја, перје) на страним тржиштима много траже и добро плаћају, то се и код нас гаје живине у последње време почела обраћати већа пажња. Услови за развијатак живинарства код нас су врло повољни, јер имамо: велике испусте обрасле травом, повољне климатске прилике и велике количине јевтине зриасте хране. Наше домаће врсте живине (кокоши, ћурке, гуске и патке) захтевају истину мало неге и хране, али су незннатне тежине, и што је најглавније, носе мањом мало и ситних јаја. Изузетак чине само извесни предели, као на пр. у Савској и Дравској бановини, где се гаји чувена штајерска раса кокошију, позната са укусности свога меса и знатне носивости; околина Јагодине, Хрватско Загорје и неки панонски крајеви, где се гаје добре врсте ћурака; затим околина Новог Пазара, где се гаје врло крупне гуске итд. Пошто се живина мале тежине, ситна јаја и лошије врсте перја мање плаћају, но производи од добрих раса, то се у последње време живо настало да се наше живинарство препороди, како би могло доносити одговарајуће приходе. У ту сврху држава је набавила најбоље стране врсте живине и разделила народу; отпочело се са оснивањем живинарских задруга, чешћим приређивањем живинарских изложби, док

се у стручним часописима, а делом и многим дневним листовима, све чешће јављају чланци, савети и упутства, које врсте и како треба гајити.

И поред слабијег квалитета наше домаће живине, ми сваке године извозимо у иностранство много живинарских производа, у вредности на стотине милиона динара.

Рибарство. — Приличан број нашег становништва живи од рибарства: поморског, речног и језерског.

Поморско рибарство је развијено поред обале Јадранског Приморја, око острва, а делом и на пучини. Ма да Јадранско Море није тако богато рибом као извесна друга европска мора, наши искусни рибари хватају у њему знатне количине рибе, највише сарделе, скунце, локарде и туњеве. Просечно се ухвати годишње 7—8 милиона килограма. Иако се риба у тим крајевима много троши за исхрану становништва, ипак се ухвате годишње толике количине, да је претиче и за извоз (свежа, усољена и конзервирана). Сем тога, извесне приходе имају наши приморски рибари од хватања и вађења ракова, школјки, сунђера и корала.

Речно рибарство развијено је поред свих наших већих река. Рибом су најбогатији: Дунав, Сава, Тиса и Драва, како по својим главним коритима, тако и по многобројним рукавцима, напуштеним деловима токова и околним речним језерима. Најбогатија ловишта су на Дунаву, особито око ушћа Драве. У њима се већином хватају: шаран, сом, смук, штука, кечига и бела риба, а у Ђердану и јесетра, од чије се икре прави добар ајвар. Имамо и око 10.000 јутара вештачких рибњака, у којима се већином размножава и гаји шаран. У планинским хладнијим рекама поред разних врста риба има нарочито добра пастрмка, младица и ракова. Чувене су пастрмке из Неретве, једне од најбољих у Европи.

Језерско рибарство је развијено на свима нашим већим језерима на пр. на Охридском, Преспанском, Дојранском и Скадарском. Од свих наших језера рибом је најбогатије Охридско Језеро. Највише се хватају пастрмка, шаран, јегуља и укљева; ова се осушена јавља у трговини под именом сардаге, а сем тога њена се крљушт извози за производњу вештачког бисера.

За унапређење нашег речног и језерског рибарства постоје три станице за размножавање племенитих врста риба: Врело Босне, Бохињско Језеро и Охридско Језеро.

Свиларство. — Услови за гајење свилене бубе повољни су у већем делу наше државе.

Свилене бубе пренета је код нас свакако из Византије, и то врло рано, тако да је њено гајење било у Повардарју још у XIV веку прилично развијено. Пред светски рат неке области наше државе биле су чувене за производње свилених чаура. У току светског рата, наше је свиларство много пострадало. Пошто је оно важна и приносна грана народне привреде, а не захтева велика новчана сретства, то се по уједињењу, поново почело радити на његовој обнови. Старањем државе подигнути су расадници белих дудова и установе за производњу јаја свилених буба.

Гајење свилене бубе данас је највише развијено у Вардарској, Дунавској и Моравској, а нешто слабије и у Савској бановини. То је махом споредно занимање, али је у неким пределима, на пр. око Ђевђелије, Дојрана и Струмице, оно један од најважнијих извора прихода. Пошто гајење свилене бубе траје непуних 40 дана и не захтева велике физичке напоре, то се њим могу бавити и слабије радне снаге (жене, старци, инвалиди и деца). У толико пре, што белога дуда, који је благородно дрво те успева и на слабијем земљишту, имамо преко три милиона стабала.

По производњи свилених чаура наша држава заузима видно место у Европи. Годишње производимо око 1,3 милиона кгр сирових свилених чаура, које наше домаће фабрике највећим делом прераде у сирову свилу, а ова се извози у Италију, Француску и Швајцарску. Оно што нарочито истиче наше свиларство и даје потстрека да се гајење свилене бубе још више развије, јесте првокласан квалитет наше свиле: од 1 кгр сувих свилених чаура добија се око 440 грама врлого еластичних свилених влакана.

Пчеларство. — Због погодне климе и обиља паше за пчеле, услови за пчеларство код нас су врло повољни, те је оно распрострањено по свима нашим крајевима. Највећи број кошница имају Дринска и Савска, а најмањи — Брбаска

и Приморска бановина. Иначе је пчеларство код нас већином допунско занимање, којим се највише баве земљорадници, затим свештеници, учитељи, занатлије итд. Мањи је број пчелара којима је то главно занимање и који имају велике и лепо уређене пчелињаке.

Пословање око пчела је различito, али углавном напредније у северним, но у јужним крајевима. Гаје се већином „крањске пчеле“, које се сматрају као најбоље пчеле уопште. У Дравској бановини, чије пчеларство ужива европски глас, пчеле се гаје претежно ради производње ројева, који се много извозе, а по осталим крајевима пчеле се гаје ради добијања меда и воска.

Укупно имамо око 700.000 кошница. Отприлике једна трећина је са покретним, а две трећине са непокретним сачем; прве дају више меда, а друге — више воска. Меда се производи годишње око три милиона килограма, а воска — око 250.000 кграма. Чувен је мед багремовац и онај од ароматичних и лековитих приморских трава.

Поред непосредних користи од пчеларских производа, има пчеларство и један посредан, али врло велики значај за нашу привреду, јер пчеле помажу опрашивавање биљака. Принос од воћа био би без њих за око 50% мањи.

Шумарство. — Наши крајеви су још од старија познати са својих великих и густих шума. То шумско богатство наших крајева било је познато још Римљанима, па су га они обилно искоришћавали; они и Млечићи су у Јадранском Приморју немилосрдном сечом уништили скоро све шуме, услед чега је вода спрала горњи танки покривач плодне земље и претворила готово целу ову област у голи крш. Закржљали остаци тех некадашњих шума су данашње макије.

Доцније, за време турске владавине, многи крајеви опустеше, те обрасташе у густе и непроходне шуме, тако да је почетком 19. в. цела северна половина наше државе изгледала као огромно море од шума. Шуме су нарочито велике и густе биле у Шумадији, која је по њима и име добила.

У току 19. и 20. в., после ослобођења од Турака, становништво се брзо намножило, потреба за зиратном земљом бивала је све већа и већа и услед тога настаде велико крчење и паљење шума, на месту којих поникоше села и засеоци. То

крчење настављено је све до данас, тако да су многи крајеви већ потпуно оголели.

Ма да су ^{огромне} шуме сатрвени и ма да се и данас много секу због домаћих потреба, индустрије и трговине, ипак их у нашој земљи има толико да захватају 30% њене површине. Рачуна се да Југославија има преко 7,8 мил. хектара шуме, чија је вредност огромна. И вредност годишњег прираштаја наших шума је исто тако велика. Значај наших шума повећава и то што средоземне државе у нашем суседству оскудевају у њима, па шумске производе купују код нас.

Што се тиче врста, много су распрострањеније листо-падне, но четинарске; ових има само по појединим вишим планинама. Највише је букових, па онда храстових шума; ове последње су нарочито познате у Славонији, чије се дрво у Европи цени као материјал за прераду.

Шумом је најбогатија област Алпске и Динарске Системе, а најсиромашнији — Панонска Низија и крас.

У долинама река које теку на север развила се нарочита врста шуме, испреплетена пузавицама, која се зове луг, а на странама узвишења, где су раније шуме посечене, израсле су младе шумарице — шибљак. Идући на југ, шума је све мање, док их у Јадранском Приморју не замене ниске и кржљаве макије, а у знатним деловима Вардарске бановине — храсталак, ниски и кржљави храстићи; и један и други више служе као храна за стоку, но као дрво за гориво и грађу. Иначе у Повардарју има крајева (на пр. Тиквеш), у којима се, докле се оком може дogleдати, не види ни један шумарак, па често чак ни овеће дрво. Супротно томе неки крајеви на западу личе на праве прашуме.

Рударство. — Југославија још није у рударском по-гледу довољно испитана, али по досада пронађеним рудиштима види се да је врло богата рудним благом. То велико рудно богатство наше земље било је познато још Римљанима, па су и они отварали руднике. На рударство обраћала се велика пажња и за време Немањића. Али, кад су дошли Турци, сваки је рад на том пољу престао. Тек у најновије време, почиње се и на рударство обраћати већа пажња.

Злата имамо мало, већином у наносима река (Пек, Тимок, Драва, Мура, Врбас), затим помешаног са бакром у

рудницима Бору и Мајданпеку, у североисточном делу Моравске бановине.

Сребра је такође мало, највише у рударској области Сребрница—Крупањ, одакле су у ранијим вековима Дубровчани добијали велике количине сребра.

Бакра имамо у знатним количинама у Моравској бановини, где су најпознатији рудници Бор и Мајданпек, затим у мањим количинама још на неколико места.

Гвожђа имамо врло много и по разним деловима државе, али највише у Врбаској и Дринској бановини. Најпознатији рудници гвожђа су Вареш (и. од Зенице) и Љубија (код Приједора на Сани).

Вареш је изванредно богат рудник и производи највеће количине гвожђа у целој држави; сирово варешко гвожђе прерађује се за разну употребу у фабрикама гвожђа у Зеници.

Још богатији од варешког је рудник Љубија, која има услова да постане наш најбољи рудник; данас се делимично искоришћава. Сем тога је цео терен од Босанског Новог до Санског Моста пун гвоздених руда. У Моравској бановини су такође нађене гвоздене руде на више места и у већим количинама, али се никде не искоришћују; напуштена рудишта сведоче да је копање гвоздених руда некад било јако развијено.

И поред богатства у гвозденим рудама, код нас су добијање и прерада гвожђа неразвијени, па се оно још увек мора у знатним количинама увозити са стране; томе је узрок оскудица у бољим врстама угља за израду кокса, који је потребан за ложење високих пећи за топљење гвоздене руде.

Угља имамо у изобиљу, но већином млађег, слабије или средње каквоће. Рудника угља има по целој земљи, али се важношћу истичу пет угљарских басена: тимочки, босански, савски, дравски и приморски. У тимочком басену главни рудници су: Сењски код Туприје, Краљевац код Алексинца, Добра Срећа код Књажевца и Ртањ; у босанском: Зеница, Крека и Какањ; у дравском басену је најважнији рудник Трбовље, највећи рудник у држави, а у приморском — Промина.

Со добијамо из сланишта на Јадранском Мору, затим из сланих извора у Креки и Симином Хану код Тузле. Количине добивене соли могле би подмирити потребе целог народа.

kad bi se њено добијање разгранало и усавршило. Ово ће бити кад проради велика државна солана у Улцињу.

Боксита, од кога се добија алуминијум, имамо врло много, највише у приморју (Обровац, Дрниш, Сињ); готово све се извози.

Асфалт се такође добија највише у приморју; лапорца, од кога се прерађује цемент, има у великим количинама на више места, опет највише у приморју (Солин, Сплит, Бакар) затим у Подунављу (Раља, Беочин).

Праве се покушаји за проналазак нафте, нарочито на планини Мајевици; а у околини бање Липика експлоатише се светлећи гас.

Цинк, олово, мangan, антимон и хром имамо у разним крајевима и у разним количинама, али је најпознатији оловни рудник Трепча код Косовске Митровице, затим Межица близу аустријске границе, најзад оловни и антимонов рудник код Крупња и мanganов рудник у Чевљановићу. У Повардарју нађене су знатне количине хрома.

Грађевинског и воденичног камена имамо доста; нарочито је чувен пешчар из Белих Вода код Крушевца и воденички камен око Бруса. На неколико места имамо и добар мермер, као на пр. на Венчуцу, код манастира Студенице, на Јеловој Гори код Ужица, на Плетвару код Прилепа, на Похорју и острву Брачу; неки од ових мермара равни су својом каквотом најбољим мермерима на свету.

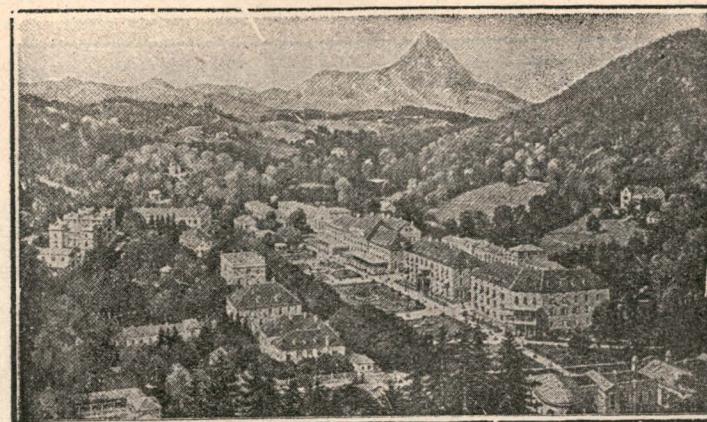
Лековите воде, морска купалишта и климатска места чине једну посебну врсту природних богатства наше државе.

Лековите воде. — Извора лековитих вода имамо око 286 и то мањом у планинским пределима. Све те лековите воде деле се на минералне воде, које се претежно употребљавају за пиће, и бање, топле минералне воде, у којима се лечи купањем и пићем, а понекде и облагањем блата.

Најважније наше минералне воде су кисељаци: аранђеловачки, паланачки, јамнички, раденски и рогашки, затим младеновачки селтерс и новосадски јодни кисељак; сви се троше у знатним количинама већином у нашој земљи.

Најпознатије наше бање су: Рогашка Слатина, Римске Топлице и Добрна (Дравска), Липик, Топуско, Вараждинске

и Крапинске Топлице (Савска), Илиџе и Ковиљача (Дринска), Врњачка, Рибарска, Матарушка, Нишка, Брестовачка (Мо-

Сл. 20. Рогашка Слатина

равска), Врањска Бања (Вардарска) и Русанда (Дунавска банивина).

Сл. 21. Липик

Морска купалишта се налазе дуж јадранске обале и на острвима. Најпознатија су: Краљевица, Црквеница, Селце, Нови, Шибеник, Сплит, Макарска, Дубровник, Херцег-

Нови, Будва и Свети Стеван; а на острвима: поједина места на Крку, Хвару, Рабу и Корчули.

Поред тога, имамо врло велики број климатских места,

Сл. 22. Илице

Кл. С. Јатан

Сл. 23. Ковиљача

Фот. П. Саен

од којих су најчувенија: Блед, Крањска Гора, Довје, Бохиње и многа друга (Дравска), Делнице и Плитвичка Језера (Савска), Хвар (Приморска), Дубровник и Херцег-Нови (Зетска) и Дивчибаре и Златибор (Дринска бановина).

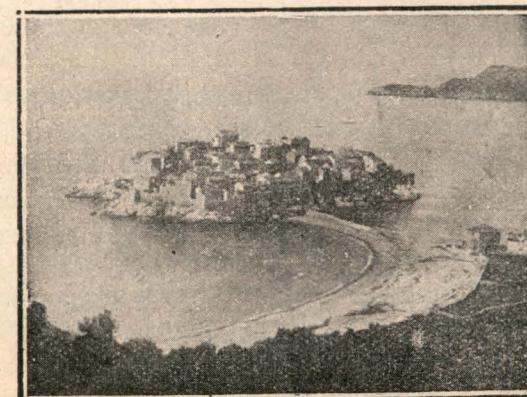
Домаћа радиност. — Домаћа или кућевна радиност код нас је врло развијена. Њоме се бави наше сеоско становништво, било појединци, било читаве породице и задруге, ма-хом у току зиме; велики број села њеним производима под-

Сл. 24. Врњачка Бања

мирује знатан део својих потреба, а остатак продаје по околним трговима и вашарима.

Домаћа радиност даје разне израђевине од камена (брусеви, воденично камење, споменици итд.), земље (грнчарија),

Сл. 25. Свети Стеван код Будве

вуне (ћилимови, покривачи, сукно, шајак), метала (клиници за поткивање, косе, ножеви), дрвета (каце, пољска оруђа, намештај, кашике, дрвени угљ — ћумур итд.), меса (пршута, сланина), затим плетарске израђевине, метле, асуре, разне тканине, везове, чипке, ужарију итд.

Од свих тих производа домаће радиности, највећи привредни значај имају: ћилимарство (Пирот, Сарајево), плетарство (Апатин), затим везови и чипке, који се због лепоте израде, боја и доброг квалитета у извесним количнама извозе, а радо их купују и страни туристи.

Сл. 26. Херцег-Нови

Занати. — Занати су врло развијени и разноврсни; многе потребе народа, уколико се не подмире домаћом, подмире се занатском производњом. Највише је развијена занатска производња одела, обуће, намирница и саобраћајних средстава (простира и финија кола итд.), тако да кројача (абација), обућара (опанчара), колара и ковача има у свакој нашој вароши, поред осталих врста занатлија.

Засебно место међу нашим занатима заузимају такозвани старобалкански занати у Повардарју; многи од њих израђују врло укусне и лепе предмете (на пр. филигрански и кујунџиски радови, везови итд.).

Занати се у последње време налазе у опадању због све веће употребе фабричких израђевина.

Индустрија. — Ма да имамо повољне услове за развитак фабричне индустрије, она је код нас слабије развијена. Али

са све већим привредним и културним развитком и осетним прираштајем становништва, потребе су постале веће и разноврсније, те се у последње време и код нас индустрија почела брже развијати, највише у северозападним и северним крајевима. Неке индустриске гране су се већ толико развијиле, да не само да подмирују домаће потребе, него знатан део својих производа и извозе у иностранство.

Главне гране наше индустрије су следеће:

Индустрија пољопривредних производа. — Под овом индустриском граном подразумевамо прераду пољопривредних и сточарских производа, којих у нашој земљорадничко-сточарској земљи има увек у изобиљу. Предузећа ове врсте су многобројна: млинови, фабрике теста, шећера, цигуре, квасца, штирка, сирћета, дувана, алкохолних пића (шпиритус, пиво, ликери, шампањ, коњак), затим фабрике за прераду и конзервирање меса, риба, млека, воћа и поврћа, најзад за цећење уља. Предузећа ове врсте не само да подмирују потребе земље, већ своје производе у знатним количинама и извозе.

Индустрија дрвета. — Ова индустрија је врло развијена, због великог шумског богатства наше државе. Тако имамо многобројне стругаре, од којих су оне у Добрљину и Дрвару међу највећим у Европи, затим фабрике намештаја, затим неколико фабрика жигица, предузећа за израду железничких прагова, дуга за бурад, паркета, целулозе и најзад неколико фабрика хартије, од којих је највећа у Београду. Знатан део производа ове индустрије премаша потребе народа, па се стога извози у друге државе.

Ткачка индустрија. — Ма да обилујемо сировинама за ткачку индустрију (лан, конопља, вуна) и ма да је потрошња ткачких производа врло велика, ипак нам је ткачка индустрија недовољна. Имамо прилично фабрика вунених тканина за одела (Загреб, Београд, Лесковац, Грделица, Параћин, Вараждин), затим три свиларе, најзад радионице ћилимова, фабрике вештачке свиле, тканина од лана и конопље, цакова ужарије. Имамо и неколико фабрика за израду памучних тканина; међу њима је најпознатија она у Дугојреси, близу Карловца. Најзад известан број предузећа израђују трикотажу, чарапе, чипке, шешире итд.

Метална индустрија. — Метална индустрија се у последње време почела живо развијати; много смета њеном развитку оскудица у угљу коксу, који је овде јако потребан. Највише се истичу предузећа за прераду гвожђа, међу којима на првом месту стоји фабрика гвожђа у Зеници, затим фабрике за оправку и израду железничких вагона (Славонски Брод, Суботица, Сарајево, Крушевац, Смедерево, Паланка). У Дравској бановини имамо неколико фабрика пољопривредних справа и алата, затим посуђа, а у Крагујевцу и једну велику фабрику оружја; поред тога имамо још и неколико фабрика за израду и оправку разних машина. У новије време подигнуте су фабрике аероплана. Највеће бродограђилиште је у Сплиту.

Хемиска индустрија. — Најважнија наша хемиска предузећа су она која се баве дестилацијом (дрвени угљ, крео-

Сл. 27. Котор

зот, терпентин, калафонија) и екстрактацијом дрвета (танин од коре храста и кестена, који се употребљава при штављењу кожа), затим која израђују: соду, карбид, вештачко ћубре, галицу итд. Известан број предузећа израђују сапун, свеће, нека козметичка и фармацеутичка сретства, серуме, боје и лакове, мастило за обућу, мастило, туткало итд.

Остале индустриске гране. — Од осталих индустриских

грана треба поменути предузећа за прераду коже и израду обуће, за израду стакла и огледала, фабрике цемента, много-бројне циглане, предузећа за израду керамичких производа, цеви за канализацију и водовод, музичких инструмената, писаћег прибора, дугмади, чешљева, сијалица.

САОБРАЋАЈ. — Пошто се Југославија налази на средокраји између Европе и Азије, односно Европе и Егејског Мора, то преко ње воде важни путеви, који имају међународни значај; нарочито се истичу већ поменути путеви моравско-вардарски и моравско-нишавски.

Саобраћај је тројак: водени, сувоземни и ваздушни.

Водени путеви. — У водене путеве спадају: Јадранско Море, пловне реке и канали.

Јадранско Море је одличан водени пут, јер се из њега може лако доспети у сва околна и светска мора. Југославији припада највећи део његове источне обале, на којој се налазе многа згодна пристаништа.

Наша поморска трговачка морнарица има 175 бродова разне величине. Од тога броја 67 већих бродова су за дугу, а 108 мањих за обалску пловидбу. Посаду тих бродова чине наши Приморци, који су још од старија чувени као ћрво способни, вешти и смели поморци.

Обалска пловидба се врши на девет главних пруга, које додирују сва важнија места на нашем приморју.

Дуга пловидба одржава везе са пристаништима на Јадранском Мору (Трст, Венеција, Драч), на источној половини Средоземног Мора (Пиреј, Солун, Смирна, Сирија, Палестина, Египат), западној половини Средоземног Мора (Малта, Северна Африка, Шпанија) и Канарским Острвима, а од пре-коокеанских земаља са Аргентином. Сем тога повремено саобраћају до атлантских пристаништа скоро свих европских земаља.

Поморски саобраћај се врши и на рекама: Неретви (до Метковића) и Бојани (целом дужином).

У наша поморска пристаништа годишње улови којо 95.000 разных бродова и једрилица. У томе саобраћају највише учествују југословенски, затим талијански, грчки и енглески, а знатно мање и бродови осталих земаља.

Најважнија наша морска пристаништа су: Сплит, Сушак, Дубровник—Груж, Шибеник, Метковић, Котор и Бар.

Пловне реке. — Пловних река имамо 2036 км. Од тога су 970 км пловне и за путнички и теретни, а остале само за теретни саобраћај.

Најважнији је Дунав, који је плован целом дужином на нашој територији. Некадања сметња пловидби у Ђердану отклоњена је прокопавањем Сиског Канала, који је дуг 2200 метара, а дубок 3 метра, тако да њиме могу пловити и велики пароброди. Значај дунавског воденог пута за нас је врло велики, јер преко њега имамо најлакшу везу са десето-дунавским државама и Црним Морем, затим са Мађарском, Аустријом, Чехословачком (Братислава) и Немачком. Значај му је порастао још више откако је саграђен канал који га спaja са Рајном, па преко ове са Северним Морем, средиштем европског поморског саобраћаја. Због великог саобраћајног значаја за целу Европу, Дунав је проглашен међународном реком и стављен под управу Међународне контролне комиције, са седиштем у Бечу; у тој комисији заступљена је једним чланом и Југославија.

После Дунава најважнија пловна река је Сава. За теретни саобраћај Савом се може пловити од Сиска до Београда, а за путнички од Раче, односно од Забрежја. Од Сиска узводно плове сплавови и дереглије. Пловидби на Сави највише сметају многобројни пешчани спрудови, услед којих се стварају плићаци; кад би се ови спрудови очистили, могло би се паробродима пловити све до Загреба.

Драва је пловна од Барча за теретни, а од Осијека за путнички, а Тиса је пловна целом својом дужином кроз највећу државу за теретни, а од Сенте и за путнички саобраћај.

Пловни канали су: Канал Краља Петра и Канал Краља Александра, затим онај део Беgeјског Канала који је припао нама.

Канал Краља Петра почиње од Бездана, а свршава се код Бечеја, тј. спaja Дунав са Тисом; дугачак је 123 км.

Канал Краља Александра почиње од Малог Стапара, а свршава се код Новог Сада; дугачак је 70 км и спaja Канал Краља Петра са Дунавом.

Беgeјски Канал спaja Петровград са Темишваром у Румунији; већи део канала је наш, а мањи румунски; дуг је 75 км.

По овим каналима плове мања саобраћајна средства.

Главна наша речна пристаништа су: Бездан, Вуковар, Нови Сад, Земун, Смедерево, Дубравица и Прахово (на Дунаву); Сисак, Босански Брод, Сремска Митровица, Шабац и Београд (Сава); Сента и Тител (Тиса); Осијек на Драви и Петровград на Беgeју.

Готово сав саобраћај на нашим рекама обављају наши бродови. Поред њих на Дунаву доста саобраћају још и мађарски, аустријски и немачки бродови.

Сувоземни путеви. — У сувоземне путеве спадају: жељезнице и путеви.

Железница имамо скоро 11.000 километара. Већи део је нормалног, а мањи уског колосека. Готово све жељезнице су својина државе.

Главна наша жељезничка пруга је она која полази од талијанске границе и иде преко Љубљане, Загреба, Београда, Ниша и Скопља за Солун, у чијем пристаништу имамо своју Слободну зону. Од ове главне одваја се читав низ пруга нормалног и уског колосека. Тако од Љубљане се одваја пруга која преко Јесеница води за Салцбург—Минхен—Штразбур—Париз. Од Зиданог Моста један крак иде за Марибор, затим Грац—Беч. Од Загреба једна пруга води за Сушак, а од ове се код Огулина одваја крак за Шибеник—Сплит. Од Винковаца се одваја пруга за Сомбор—Суботицу—Сегедин—Темишвар—Букурешт. Од Старе Пазове одваја се пруга за Нови Сад—Суботицу—Будимпешту. Од Ниша се одваја једна пруга за Пирот—Софију—Истанбул, друга за Зајечар—Прахово, а од Скопља за Косовску Митровицу—Краљево—Крагујевац—Лапово—Београд. Поред ових одвајају се од главне пруге још неколико пруга нормалног колосека, али мање важних.

Од пруга уског колосека главна је она која полази од Београда, па преко Обреновца, Горњег Милановца, Чачка, Ужица, Сарајева и Мостара избија на море у Метковићу, Дубровнику и Херцег-Новоме. Од ове пруге се одваја у

Чачку пруга за Сталаћ—Параћин—Зајечар, а у Сарајеву за Босански Брод, где се наслања за пругу нормалног колосека Загреб—Београд.

Путеви. — У нашој држави има око 40.000 км путева, државних и бановинских. Од тога је мања половина пролазна у току целе године, док је она друга већа половина лако пролазна само у току сувог дела године, а у осталим — са тешкоћама. Највише путева имају Савска, Дунавска, Дравска и Дринска, а најмање Врбаска, Приморска и Зетска бановина.

По путевима који су пролазни у току целе године, одржава се жив колски, а у последње време све више и аутомобилски и аутобуски саобраћај; док по онима који су пролазни за сувог времена или са тешкоћама — већином само колски. Али у појединим забаченијим и тешко проходним пределима Вардарске, Зетске и Приморске бановине саобраћају махом само товарне животиње (коњи и магарци) и пешаци.

Ваздушни саобраћај. — Наш ваздушни саобраћај, иако је тек у почетку, показује леп напредак. Основу му је ударило друштво за ваздушни саобраћај — Aeroput, чије је седиште у Београду. Уз помоћ државе, ово је друштво завело авионски саобраћај на линијама: Београд—Загреб и Београд—Скопље—Солун. Сарадњом Austroufluga, аустријског друштва за ваздушни саобраћај, везана је линија Београд—Загreb за Беч, преко Граца, чиме смо добили директну ваздушну везу Беч—Солун. Ова линија има међународни карактер и у вези је са свима европским ваздушним линијама.

Повремено се уводе и друге линије.

Поред тога, путнички, поштански и робни саобраћај ове врсте врши и француско друштво Сидна, чија велика ваздушна линија Париз—Истанбул пролази и преко наше државе, затим и немачко ваздухопловно друштво Луфтханза.

Поште, телеграф и телефон. — Упоредно са општим напредовањем наше државе, развијао се и поштански, телеграфски и телефонски саобраћај.

Поштанске станице постоје по свима већим и важнијим местима. За поштански саобраћај се искоришћују све паробродске, железничке и ваздушне линије; а где ових нема, пренос поште се врши аутобусима, колима и људима.

Телеграфски саобраћај је такође развијен. Већина наших телеграфских линија су ваздушне; подморских каблова имамо мало, а подземних — само у већим градовима.

Поред жичаних телеграфских линија, имамо и неколико бежичних радиостаница (од којих је највећа у Раковици код Београда), које одржавају везу са великим радиостаницама у иностранству.

Исто се тако и телефонски саобраћај стално развија и проширује; у последње време везан је телефонима велики број сеоских општина са својим административним средиштима.

Трговина. — Захваљујући природним богатствима наше државе, знатном привредном напретку и доста развијеном саобраћају, наша је трговина жива и развијена. Трговина нам је унутрашња, спољна и пролазна.

Унутрашња трговина. — Унутрашња трговина је разноврсна и развијена, и већином се састоји, с једне стране из измене земљорадничко-сточарских производа за фабричне и занатске израђевине, а са друге — из измене производа између појединих, нарочито планинских и равничарских предела. Унутрашња трговина се махом обавља у економским центрима појединих крајева, тј. у градовима и варошицама, пазарним даном и на сајмовима (вашарима), који су у појединим местима чувени и велики.

Спољна трговина. — По својој спољној трговини Југославија је једна од најзначајнијих трговачких држава југоисточне Европе. Пошто смо ми претежно земљорадничко-сточарска држава, богата шумама и рудама, то већином извозимо жито, дрва, руде, стоку, воће, нешто индустријских биљака и поврћа, а увозимо махом фабричне производе, нарочито тканине, машине и хемикалије, затим колонијалну робу, петролеум и саобраћајна средства. Наши најглавнији снабдевачи и купци су: Немачка, Чехословачка, Италија, Аустрија, Француска и Енглеска.

Пролазна трговина. — Ова трговина је још доста слабо развијена, али њу, с обзиром на згодан географски положај наше државе и све већи развитак нашег саобраћаја, чека лепа будућност.

Привредном и трговачком свету стоје на расположењу новчане и продуктне берзе, многобројне банке, извозна друштва и установе за развитак трговине.

Промет странаца. — Промет странаца или туризам је у земљама које обилују природним лепотама, а имају добар саобраћај и угодне хотеле, врло важна грана привреде. Он је у неким државама (Швајцарска, Француска, Италија) толико развијен, да „страначка индустрија“ доноси знатне приходе.

Услови за развој туризма су код нас врло повољни. Пре свега, Југославија је богата разним природним лепотама, као што су: лепи предели, живописне речне долине, водопади, језера итд., затим многим дивним средњевековним грађevinама, и најзад, великим бројем (430) морских купатила, климатских места и летовалишта. Поред тога, због свога погодног географског положаја, наша држава има згодне саобраћајне везе са многим државама, те је лако приступачна страним туристима. Што се тиче хотела, њихов је број у туристичким пределима и местима сваке године све већи.

Због тога се туризам код нас у последње време почео нагло развијати. Туристи — домаћи и страни — највише посећују приморска места, као што су: Раб, Црквеница, Сушак, Башка на Крку (Савска); Сплит, Шибеник, Хвар, Макарска (Приморска); Дубровник, Херцег-Нови и Котар (Зетска); затим остала климатска и туристичка места, као што су: Блед, Крањска Гора, Бохињска Бистрица (Дравска); Плитвичка Језера, Делнице, Скрад (Савска); Јајце (Врбаска); Травник (Приморска); Сарајево, Златибор, Дивчибаре (Дринска); Палић, Змајевац (Ф. Гора), Рудник (Дунавска); Ђердапска и Сићевачка Клисура (Моравска); Дурмитор (Зетска); Скопље, Охрид и остало (Вардарска). Просечан годишњи број туриста је 500—750.000; од тога броја су једна четвртина страни (Чехословаци, Аустријанци, Немци, Мађари, итд.), а три четвртине домаћи

туристи. Просечан пак годишњи наш приход од туризма је пола милијарде динара, од које суме већа половина потиче од страних туриста.

Значај туризма је велики. Домаћи туристи се упознају са разним деловима своје земље и народа, а страни, поред тога што троше наше производе плаћајући их новцем својих земаља, упознавају се са природним лепотама, историским знаменитостима и производима наше државе, те при повратку у своју отаџбину врше пропаганду за нашу земљу.

За унапређење туризма постоји при Министарству трговине и индустрије Отсек за туризам. Тај отсек врши туристичку пропаганду не само за познате, но и за многе туристички доволно непознате наше крајеве и места, а за ту сврху има и бирое у иностранству. Поред тога друштво „Путник“ стоји на услуги туристима, олакшавајући им путовање и боравак у нашој земљи.

ДРЖАВНО УРЕЂЕЊЕ

ОБЛИК ВЛАДАВИНЕ. — Краљевина Југославија је наследна и уставна монархија, са династијом Карађорђевића на челу.

Данаšњи наш краљ је Петар II Карађорђевић.

Законодавну власт имају заједнички Краљ и Народно претставништво, које сачињавају Сенат и Народна скупштина.

Извршну власт има Краљ и обавља је преко одговорних министара.

Судску власт врше судови у име Краља.

УПРАВА. — Управа у држави подељена је у делокруге четрнаест министарстава.

Министарство спољних послова се стара о уређивању односа наше државе са осталим државама. Ради тога оно поставља по престоницама других држава посланике, који нас тамо заступају.

Министарство унутрашњих дела се стара о унутрашњој управи и реду у држави. Ради лакше унутрашње управе наша држава је подељена на девет бановина: Дравску, Савска, Дунавску, Врбаску, Дринску, Моравску, Вардарску, Приморску и Зетску.

Београд као престоница чини са Земуном и Панчевом засебну територију, којом управља Управа града Београда.

На челу бановина су банови, које поставља Краљ. Бановине се деле на срезове, а срезови — на општине.

Министарство правде се стара о правосуђу. Пресуде се изричу у судовима, у име Краља, а на основу закона. Судови су независни; при изрицању правде они не стоје ни под каквом влашћу, но суде само по законима и савести. Судова има: среских, окружних, апелационих и касационих.

Министарство просвете се стара о народном просвећивању. Под њега потпадају готово све школе, од основних до универзитета.

Министарство финансија се стара о државним финансијама. Влада доноси сваке године државни буџет, тј. профучун годишњих прихода и расхода, а Министарство финансија има да се постара, да се приходи благовремено прикупљају, а расходи правилно троше. Ради надзора да се државни буџет правилно спроводи, постоји Главна контрола, највиши рачунски суд.

Министарство војске и морнарице се стара о државној одбрани на суву и на мору. Планове за одбрану спрема Главни генералштаб. Војска нам је велика и наоружана модерним оружјем.

Министарство саобраћаја се стара о свеколиком саобраћају: сувоземном, воденом и ваздушном.

Министарство пошта и телеграфа се стара о поштанском, телеграфском и телефонском саобраћају.

Министарство трговине и индустрије се стара о унапређењу наше индустрије и трговине, ради чега склапа са другим државама трговинске уговоре.

Министарство пољопривреде се стара о унапређивању народне привреде и искоришћавању водених снага.

Министарство шума и руда се стара о подизању и експлоатисању шума, затим о рудницима.

Министарство грађевина се стара о подизању разних државних грађевина и саобраћајница.

Министарство социјалне политике и народног здравља се стара о радницима, инвалидима, сиротињи и народном здрављу.

Министарство за физичко васпитање народа стара се о телесном развијању народа.

Сва министарства имају своје чиновнике, чија су права и дужности одређени Чиновничким законом.

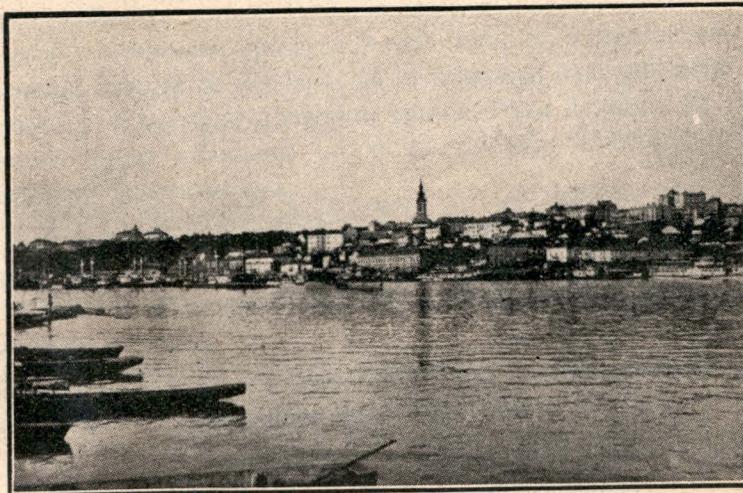
131
84
50
47

II

ПОСЕБНИ ДЕО

УПРАВА ГРАДА БЕОГРАДА

Управа града Београда обухвата градове: Београд, Земун и Панчево, са њиховом окolini, у свему око 500 км² са 320.000 становника. То је једна плодна равница око ушћа Саве и Тамиша у Дунав, која се на југу од Београда уздиже у виду омањих узвишења; клима је умереноконтинентална, са јаком кошавом зими.

Сл. 28. Београд (целокупан изглед)

Од укупне површине Управе града Београда, три петине су обраћене, док остале просторије заузимају градови, затим нешто мало шуме на југу од Београда и нешто мало баре и ритови на северу од Дунава. На обраћеној површини

Кл. Ј. Палер

највише се гаје жита и поврће, док воћњаци и виногради заузимају мале просторе. Од стоке се највише гаје краве музаре, чијим се млеком снабдева становништво градова. Поред тога, становништво Земуна и Панчева много се бави интензивним повртарством, чије производе продаје делом у тим градовима, а делом у Београду.

Главна насеља у области Управе града Београда су: Београд, Земун и Панчево.

На ставама Саве и Дунава, на крајњем изданку шумадиских планина, налази се Београд (250.000), престоница,

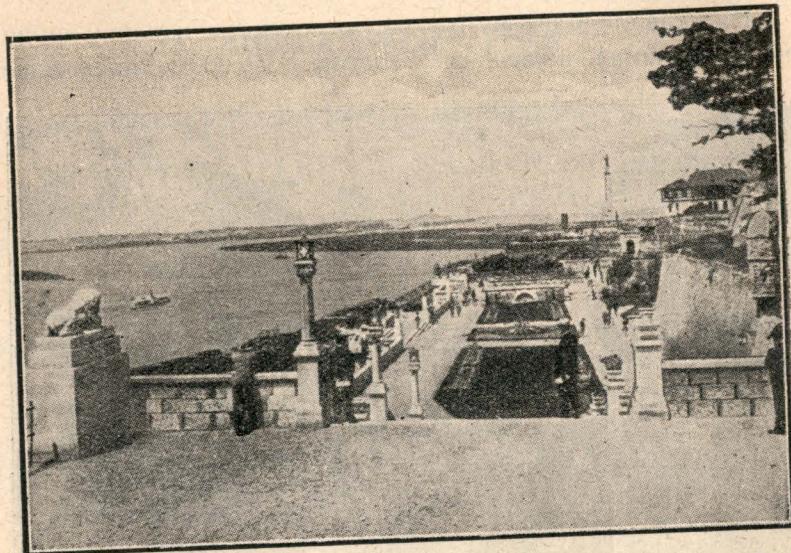

Сл. 29. Улица краља Милана у Београду. На слици су стари краљевски двор и музеј Кнеза Павла.

највећи и најважнији град наше државе. Налазећи се на северном излазу најважније саобраћајне артерије Балканског Полуострва, на месту где се сустичу све важније пловне реке Панонске Низије, а одакле полазе многи важни сувоземни путеви, Београд је не само наш најважнији саобраћајни центар, но и један од најважнијих саобраћајних центара целе Југоисточне Европе. Самим својим положајем, он је одређен да игра велику улогу, услед чега су се у разнијим вековима многи народи отимали о њега.

У Београду се налазе највише управне власти наше државе: Краљ, Влада, Државни савет, Главна контрола и Касациони суд. Он је наше најважније културно средиште:

има много посвећен универзитет, затим Академију наука и уметности, многобројне школе, музеје и разне друге културне установе. Посматран са Саве и Дунава или из Панонске Низије, он пружа величанствену слику, која привлачи многе туристе. Пошто је вековима стајао на бранику народа слободе и толико пута примао ударце непријатеља, то је доскора био недовољно уређен; али у току последњих

Кл. Ј. Палер

Сл. 30. Калемегдан. На слици се виде ставе Саве и Дунава, а иза ових — Земун.

година он се почeo врло нагло уређивати и подизати, тако да је данас већ стао у ред великих и лепих европских градова.

Недалеко од Београда налази се велико и лепо шеталиште Топчидер, а Калемегдан и београдска тврђава су такође преуређени у модеран парк, са чијих се тераса има диван изглед на све стране.

Према Београду, на десној обали Дунава, налази се предgraђe Земун, који се такође брзо подиже и развија. Земун спајају са Београдом два гвоздена моста преко Саве.

Идући низ Дунав, недалеко од Београда, налази се Панчево (22.000 ст.) на Тамишу, важно привредно и саобра-

ћајно место, које је такође спојено мостом преко Дунава са Београдом.

ДРАВСКА БАНОВИНА

15.849 km² — 1.144.298 становника — 72 на 1 km²

Дравска бановина захвата северозападни део Југославије. Налази се између Савске бановине и талијанске, аустријске и мађарске границе. По простору је наша најмања бановина.

Дравска бановина има планински карактер. Испуњавају је планине Југословенски Алпи и један део Динарске Системе. Те планине су избраздане долинама Саве, Драве, Муре и њихових притока. Клима је у нижим пределима умереноконтинентална, а у вишим алпискa. Равнице су: Љубљанско, Цељско и Птујско Поље, Прекомурје и равнице око десне Савине притоке Крке.

Привредне прилике. — Пошто је ова бановина планинска, то је земљорадња мањих размера и ограничена је на котлине и речне долине. Гаје се жита, махунасте и баштенске биљке, репа за јело и, нарочито, кромпир, који се производи сразмерно више но и у једној другој бановини. Гаје се и разне индустријске биљке, нарочито хмељ, лан, конопља, олајна репица и нешто цикорије. Напослетку, гаје се приличне количине детелине и сточне репе за исхрану стоке.

Воћарство је напредно и заступљено је по брежуљкастим пределима и странама узвишења. Гаји се средњеваропско воће, нарочито добре врсте јабука и крушака, које се много извозе у иностранство.

Виноградарство, већином на америчанском подлози, лепо је развијено и даје знатне количине добrog вина. Познати су виногради у Словенским Горицама.

Шума има много, јер захватају 40% земљишта. Има их четинарских, листопадних и мешовитих. Већином су својина малих поседника. Шуме се искоришћују разумно.

Сточарство је врло развијено и напредно, јер на планинама, нарочито на Алпима, има много пашњака са

бујном и сочном алпском травом. Трава се коси по неколико пута прёко лета и до дубоке јесени. Највише се гаје

Фот. Ф. Павлин

Сл. 32. Предео у Дравској бановини у лето.

Храстник, Загорје), оловом (Межица, Литија) и цинком (Межица). Од лековитих вода (бања) чувене су: Рогашка Слатина, Добрна и Римске Топлице.

Домаћа радиност је лепо развијена, нарочито израда разних предмета од дрвета (Рибница) и чувених чипака (Шкофја Лока), које се мањом извозе. Занати су у опадању, али се фабричка индустрија снажно развија (ткани-

говеда, а нарочито краве, које су чувене са млечности. Много се гаје и свиње, док се коњи, овце и козе гаје знатно мање. У појединим крајевима врло је развијено живинарство, нарочито гајење чувене штајерско-загорске врсте кокошију. Пчеларство је такође заступљено и „крањске пчеле” су у Европи чувене. По рекама и језерима има дosta риба, највише пастрмки и младица.

Ова бановина је доста богата рудним благом, нарочито угљем (Трбовље,

Сл. 31. Предео у Дравској бановини у зиму.

не, обућа, шешири, хартија и др.). Нешто становника сиромашних југозападних крајева иде у печалбу.

Дравска бановина је чувена са својих природних лепота. По томе је она веома слична Швајцарској, па је и превазилази. Многе природне лепоте су уређене као летовалишта (Блед, Бохиње, Крањска Гора и др.). Саобраћајне и сме-

Сл. 33. Љубљана. У средини трга види се леп споменик песнику Прешерну

штајне прилике су одличне. Приступ и удаљеним пределима је не само могућ, но и лак. Зато је туризам у Дравској бановини веома развијен и претставља важан извор прихода у народној привреди.

Сл. 34. Цеље

Саобраћај. — Дравска бановина има густу мрежу одличних друмова и путева, који су међу најбољима у држави. Исто тако има и довољно жељезничких пруга, од којих су најважније: Љубљана—Ракек, Љубљана—Јесенице, Љубљана—Загреб и Љубљана—Марибор. Главни саобраћајни центри су Љубљана, Зидани Мост, Марибор и Јесенице.

Културне прилике. — Становници ове бановине су већином смеђи и црномањасти људи, средњег и високог раста, врло вредни, истрајни и предузимљиви. Културно стање њихово је најбоље у држави, а писменост највећа. Имају много културних, просветних и привредних организација, које могу служити за углед свима нама.

Главна места. — Административни центар и седиште бана је Љубљана (60.000 ст.), највећи град Дравске бановине. Има добро развијену индустрију и у сваком погледу лепо се развија и напредује. Важан је културни центар, има универзитет, већи број средњих и стручних школа, позориште (драму и оперу) и још много других научних и културних установа. Модерно је уређена варош и у веома лепој окolini.

После Љубљане је по важности Марибор (33.000) на Драви, важно трговачко и саобраћајно место. У близини Марибора, у Фали, налази се највећа електрична централа у Југославији (48.000 к. с.).

Даље су важна места: Јесенице (индустрија и саобраћајна раскрница), Краљ (индустрија), Литија, Кршко, Тржић (индустрија), Бохињска

Фот. Ф. Павлин

Сл. 35. Бохињска Бистрица
са Триглавом

Бистрица (туризам), Шкофја Лока (домаћа радиност), Камник, Дравоград, Птуј, Шмарје, Цеље (важно трговачко место), Мурска Собота, Ново Место и Кочевје.

САВСКА БАНОВИНА

40.535 km² — 2.704.379 становника — 66 на 1 km.

Савска бановина налази се у северозападном делу државе, између Јадранског Мора, Дравске бановине, Мађарске, затим Дунавске, Дринске и Врбаске бановине. Њој припада и неколико острва, од којих су главна: Крк, Раб и Паг. Савска бановина је по величини и броју становника прва бановина у држави.

Западни, а нарочито југозападни део Савске бановине је планински, а у источном делу преовлађује равница. У југозападном делу, покрај Јадранског Мора, гранају се планине Динарске Системе, а у осталим деловима — Песавске Планине. Део према мору је изразито крашки (Лика).

Бановину одлично наводњавају Сава и Драва са својим притокама. У Лици су све реке крашке и понорнице.

Клима је у уском приморју и на острвима средоземна, а у свему осталом делу умереноконтинентална, са оазама алпiske климе на највишим планинама.

Привредне прилике. — Услови за привредни живот веома су повољни. Плодне земље има доста, нарочито у источном делу, а климске прилике су повољне. При том је и културни ступањ становништва висок, па је и начин рада и обрађивања земље савремен и усавршен.

Земља радија је главно занимање. Заступљена је у великим размерама у целији бановини, изузев неплодну Лику. Највише се гаје жита, и то у нижим пределима пшеница, која се овде производи у великој количини, затим кукуруз и овас, најзад велике количине јечма и ражи; у планинским пределима гаје се алпска жита, просо и хељда, више но и у једној другој бановини. Врло много се гаји и махунасто биље, нарочито много пасуљ, грашак, боб и сочиво. Кромпира се производи много, а исто тако и сточне репе.

Веома је развијено и гајење индустриских биљака: шећерне репе, конопље, лана (највише од свих бановина), затим семена од лана и конопље, најзад: олајне репице, цикорије, сточних пићних биљака итд. Исто тако врло је развијено повтарство, нарочито гајење купуса и лука. Уопште: земљораднички производи ове бановине су многобројни, разноврсни и издашни.

Воћарство је и разноврсно и развијено. Највише се гаје шљиве, нарочито око Брода, Глине, Петриње и Нове Градишке, затим јабуке, крушке, ораси итд. Смокве и маслине гаје се у приморју и на острвима, а кестени највише од свих бановина.

Виноградарство заузима друго место у држави, одмах после Дунавске бановине. Највише винограда је на Крку, око Крижевца, Јастребарског, Св. Ивана Зелине, Загреба и Вараждина. Велики део винограда је на америчанској, а мањи на домаћој подлози. Подрумарство је модерно, вина се добро негују и много продају, не само у нашој држави но и у иностранству.

Шуме претстављају огромно богатство ове бановине, јер захватају 35% њене површине. Огромне шуме, које местимице наличе на прашуме, налазе се у западном и југозападном делу, нарочито у Горском Котару (Делнице), затим на Капели и Пљешивици. Како је у тим крајевима, због планинске и крашке природе земљишта, земљорадња слаба, то ове шуме тај недостатак знатно ублажују. Шуме су већином листопадне, али има доста и четинара. Шумама су богате и Посавске Планине. Ту су већином храстове шуме, које дају одлично дрво за грађу и прераду (намештај, паркет), па им је зато вредност врло велика. Шуме се много искоришћују, нарочито за производњу грађе; зато има велики број стругара.

Сточарство је врло развијено и напредно. Стока се одабира, негује и разумно искоришћује. Највише се гаје говеда, нарочито краве музаре, у неким крајевима чистокрвне швајцарске расе. Много се гаје свиње и коњи. Овце се гаје мање, али добрих врста, а козе нешто више у планинским пределима. Живинарство је одлично. Чувене су штајерско-загорске кокоши. У Загорју се много гаје ћурке. Пчелар-

ство је слабије. Поморско рибарство је знатно, исто тако и речно, а знатне количине риба дају и вештачки рибњаци.

Рудно богатство је прилично. Највише има угља, затим местимице и других руда, нарочито цемента (Потсусед). Истиче се велики број минералних вода и бања, од којих су неке чувене (Липик, Вараждинске Топлице, Стубичке и Крапинске Топлице). Има доста и лепих летовалишта, нарочито у Горском Котару (Делнице, Фужине, Локве, Скрад). Необичном лепотом се истичу Плитвичка Језера, која су права светска знаменитост. Природних лепота има и у осталим деловима Бановине, нарочито у приморју (Горњи Јадран), где се налазе наша најлепша и најјаче посећена купалишта. Због свега тога су услови за туризам врло повољни, чemu доприносе много, често одличне, смештајне и саобраћајне прилике.

Домаћа радиност је још увек прилично развијена, али опада због све веће потрошње фабриката. Задржала се највише у планинским крајевима. У опадању је и занатска радиност, иако још увек подмирује знатан део народних потреба. Али се зато индустрија снажно развија. Савска бановина има највећу и најразноврснију индустрију у држави. Главни индустриски центри су: Загреб, Карловац, Сисак, Славонски Брод и Осијек, али фабрика има и у још доста других места. Индустрија у Савској бановини напредује и даље, тако да се напреци из године у годину све више осећају.

Саобраћај. — Саобраћајне прилике су веома добре. Мрежа одличних друмова и путева је густа, великим делом употребљива и за аутомобилски и аутобуски саобраћај, који је врло жив. Исто тако густа је и железничка мрежа. Центар железничког саобраћаја је Загреб, од кога се пруге зракасто разилазе у свима правцима. Са Београдом је спојен пругом дуплог колосека, затим има директну везу са Љубљаном, Марибором, Сушаком и Сплитом. Од ових директних пруга одвајају се споредне, које Загреб спајају са свима важнијим местима Бановине. Зато Загреб има највећи робни и путнички железнички промет у држави, чemu много доноси и његов напредни привредни живот. Загреб има и

аеродром и ваздушну везу са Београдом (Солуном) и Гра-
ком (Бечом).

Поред Загреба важне су железничке раскрснице још и
Винковци, Славонски Брод, Осијек и Карловац.

Културне прилике. — Културне и просветне прилике Савске бановине су врло повољне. Заступљене су све врсте школа. Загреб има потпун универзитет, затим већи број средњих, стручних и основних школа, а све остале веће вароши имају такође разне врсте школа. Основних школа је толико, да једна долази на 817 становника; проценат писмених је велики.

Вароши су лепо уређене. Села су махом велика и лепа, са здравим и лепим кућама, у којима има доста намештаја и удобности. Људи су вредни, часни, углађени, пријатни и весели. Познати су и са свога гостољубља и националне свести.

Главна места. — Главни и највећи град, административно и културно средиште бановине је Загреб (185.500). Загреб

Кл. Ј. Чакловић

Сл. 36. Загреб

је по величини други град у држави. Има универзи-
тет, многе школе и друге културне установе (позоришта,
музеје, галерије, библиотеке итд.). У њему је и Југословен-

ска академија знаности и умјетности. Врло лепо је уређена варош, најлепша у Југославији. Има нарочито лепе паркове: *Зрињевац*, *Тушканец* и *Максимири*.

У Савској бановини има велики број напредних и великих вароши. Тако, почев са запада, имамо на морској обали: *Сушак* (16.000), једно од наших најпрометнијих пристаништа на Јадранском Мору. Недалеко од Сушака је *Кастав*. Пристаништа су још: *Бакар*, *Нови* и *Сењ*, док су *Краљевица* и *Црквеница* још и купалишта. Идући на исток налазе се: *Госпић* (11.000), *Огулин*, *Карловац* (21.000), напредно индустриско место, *Петриња*, *Сисак* (11.000), *Крижевци*, *Вараждин* (14.600), *Бјеловар*, *Дарувар*, *Пакрац*, *Пожега*, *Нова Градишка*, *Нашице*, *Славонски Брод*, *Ђаково* и *Вуковар*. У Ђакову је делао велики југословенски родољуб бискуп Штросмајер. *Осијек* (40.300) на Драви је важно индустриско место, а *Винковци* су важна железничка раскрсница.

На острвима су главна места: *Крк* и *Александрово* на Крку и *Раб* на Рабу.

ПРИМОРСКА БАНОВИНА

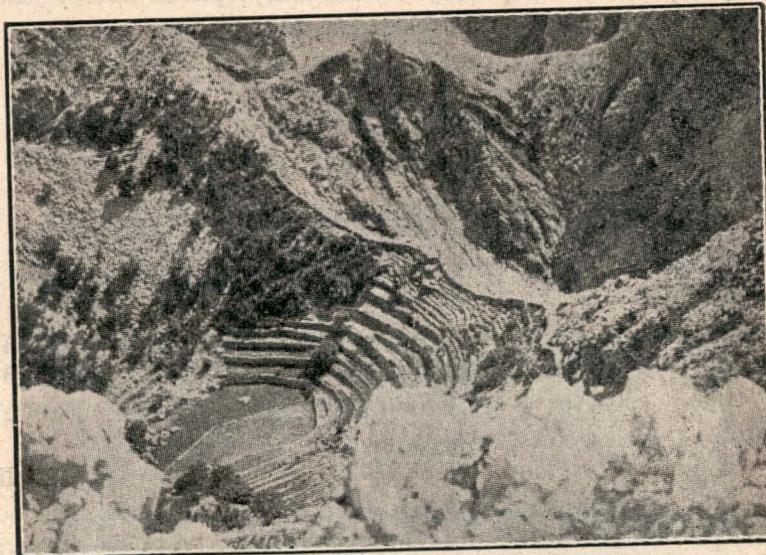
19.653 km² — 901.660 становника — 46 на 1 km²

Приморска бановина захвата средњи део приморја са дубоким залећем, нарочито у правцу Травника. Граничи се Савском, Врбаском, Дринском и Зетском бановином. Приморској бановини припада и највећи део острва, међу којима су главна: Други Оток, Уљан, Пашман, Брач, Хвар, Корчула и Вис.

Приморску бановину испуњавају у целини планине Динарске Системе, која је у овом делу изразито крашских особина. Равница има једино покрај мора, затим по крашким пољима, којих је у овој бановини већи број. Клима је у приморју средоземна, а у унутрашњости умереноконтинентална, са оазама алпске климе по највишим планинским деловима.

Привредне прилике. — У Приморској бановини су услови за живот врло тешки, јер земљишта за обрађивање има врло мало, нарочито у красу. Ту се могу обрађивати само они делови који су превучени наносима река или плодном земљом црвеницом, која заостаје иза растварања креч-

њака, као нерастворљив, али врло плодан остатак. Остало је све каменити крш, који се често простире докле се год оком може догледати. Да би се у тим камењарима могло што посејати, праве се вештачке њиве на тај начин што се крчи камен, онако како се у другим крајевима крче шуме: разбијају га динамитом и пијуком, да би направили мале равнине, махом само по неколико квадратних метара велике; које насилају црвеницом. Површине од 100 m² већ се сматрају као велике њиве. Да их тако мучно саграђене не би пљускови, који су овде врло јаки, разорили и однели, морају се подзићивати сувомеђином тј. каменим зидом без малтера, затим сваке године оправљати или изнова подзићивати, јер сувомеђина тешко може да траје више година. Најчешће су те њиве саграђене на странама узвишења и онако подзидане

Фот. А. Лазић

Сл. 37. Вештачке терасасте њиве код Имотског

са доње стране наличе на степенице — терасе, па зато кажемо да у овој области имамо терасасто обрађивање земљишта.

Због тих невоља становници ове области су навикнути на пажљив и истрајан рад. Већином се ради будаком и мотиком; сваки чокот лозе, свака маслина мора се брижљиво

гајити и нађубривати. Није реткост видети читаве поворке жена, које у врећама на леђима носе сточно ћубре од кућа на њиве, удаљене по два до три часа хода. Због опште оскудице, људи су са малим задовољни, нема расипања, све што земља дà — употреби се.

Земљорадња је због свега тога овде малих размера. Највише се гаје жита, и то по низим и жупнијим пределима: кукуруз, пшеница и јечам, а по вишим: просо, хељда, крупник и сира克. После жита, највећи значај има гајење индустријских биљака, нарочито дувана (Љубушки, Мостар, Имотски), док је лана и конопље мало. Поврће се гаји прилично, нарочито у приморју, где доспева рано; највише се гаји кромпир. Сточна храна гаји се мало. Важно је скупљање лековитог и ароматичног биља. Тако у приморју и на острвима има бухача, затим кадуље, која служи за лек и израду мириза, најзад лавора, смреке и рузмарина, чије лишће служи за израду рузмариновог уља.

Воћарство је развијено доста добро. У пределима са средоземном климом гаји се средоземно воће: маслине, смокве, бадеми, нарови, лимуни, поморанџе, рокчићи и мараске, а у осталим пределима гаји се средњеевропско воће, највише шљиве, јабуке, крушке и ораси. Највећи воћњаци средњеевропског воћа су око Коњица.

Виноградарство је велико и напредно, по величини одмах иза Дунавске и Савске бановине. Виногради су већином на америчанском подлози, али на острвима има доста домаће лозе. Највише винограда је на острвима, у приморју и око Мостара и Книна. Грожђе је одличне каквоће и даје чувене врсте вина.

Шума у западном делу нема, већ се место њих јављају макије, али их у источном делу има доста. Са 629.000 ха (31%) шума заузима Приморска бановина шесто место међу бановинама.

Сточарство је у овој бановини, иако она оскудева у сточној храни, прилично развијено. Крупна стока — коњи и говеда — гаје се мало, свиње исто тако, јер се оскудева у житу. Место коња се у великом броју гаје магарци и мазге.

Највише се гаје овце и козе, сразмерно више но и у једној другој бановини, зато што су малим задовољне и најбоље одговарају крашкој природи земљишта ове бановине. У приморју их хране оскудном травом и макијама, а у унутрашњости има добрих паšњака. Ту је сточарство катунско.

Живинарство је прилично, а пчеларство слабије; чуven је мед са острва. Риболов је веома развијен.

Руда има дosta. Тако има угља (Промина), боксита (Дрниш), асфалта (Вргорац, околина Сплита), гипса (Книн), а највише лапорца, од кога се добија цемент (Солин, Омиш, Макарска).

Реке располажу великом хидрауличком снагом, која је делимично искоришћена и служи за осветљење, индустрију и саобраћај. Домаћа радиност је прилична (везови, ћебад), а занати су слаби. Индустрија је новијег постанка (цемент, рибље конзерве, бродограђа).

У самом приморју дosta света се бави и бродарством, а доста их налази зараде у туризму. Туризам је врло развијен, најразвијенији у држави. Наше приморје је пуно лепота и има велики број лепих летовалишта, често најлепших у Европи. Посета се из године у годину повећава тако да је туризам постао важна грана привреде. Осећа се оскудица у довољном броју добро уређених хотела.

Један део становништва Приморске бановине одлази и у печалбу.

Саобраћај. — Саобраћај у Приморској бановини је поморски и сувоземни.

Поморски саобраћај је главним делом у обалској плодноти, али се одржавају живе везе и са иностранством. Економија је развијен и напредује из године у годину. Главно пристаниште је Сплит, а за њиме долазе Шибеник и Метковић.

Сувоземни саобраћај изостаје иза поморског. Железница је мало, а добрих путева има у приморју, док их залеће има мало. Главна железничка пруга спаја Сплит и Шибеник са Загребом, а пруга уског колосека спаја Метковић са Сарајевом. Главни саобраћајни центар је Сплит.

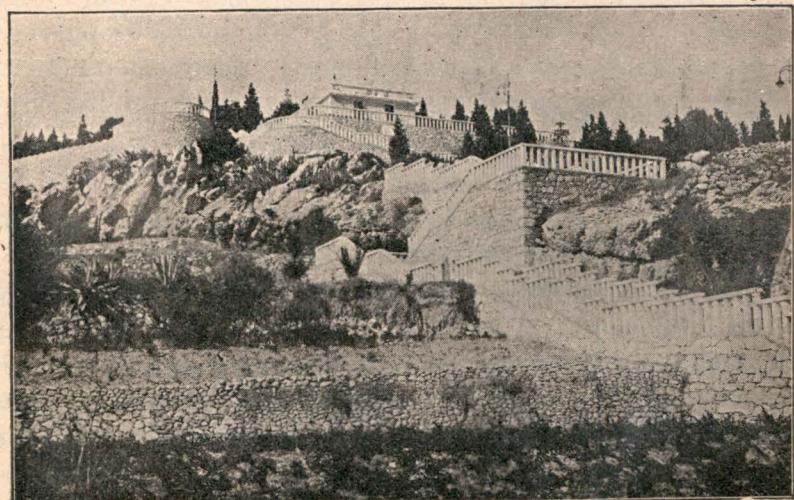
Културне прилике. — Културне и просветне прилике у Приморској бановини су дosta добре. Али приморје стоји

у том погледу знатно боље од свог заleћа, где ће имати још доста да се ради.

Сл. 38. Сплит

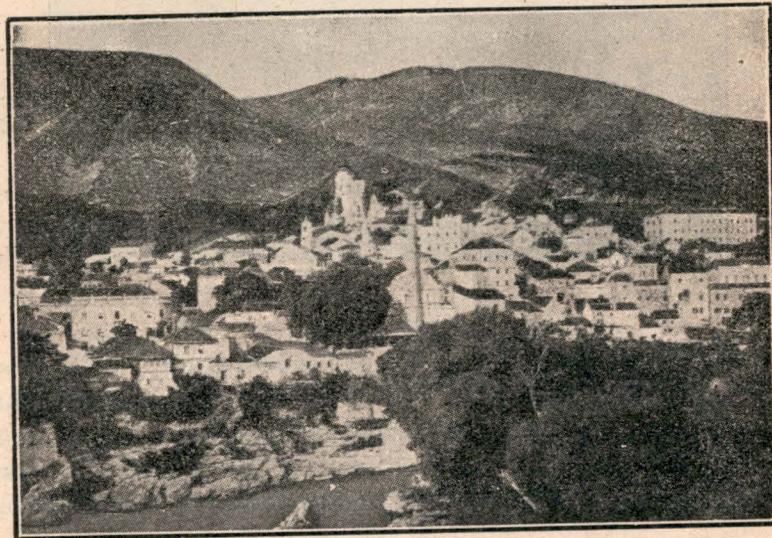
Главна места. — Највећи град и административни центар Бановине је Сплит (43.800). Налази се у подножју Монсера, у плодној и напредној околини. Иначе је веома живо и напредно место, важан индустриски, трговачки и саобраћајни центар, затим купалиште и чуvenо стециште туриста. По-

Сл. 39. Шеталиште на Марјану код Сплита

знато је и по старинама (Диоклецијанова палата), којих има и у околини (Солин). Има већи број школа и културних установа, од којих се нарочито истичу Океанографски институт и Археолошки музеј.

С друге стране полуострвцета на коме је Сплит налази се дивни Каштелански Залив, са седам Каштела на обали,

Сл. 40. Мостар

у дивној и питомој окolini. То је један од најлепших крајева на нашем Јадрану. Западно од Сплита, а према острву Чиову, налази се стари мирни град Трогир, чувен по својој старој и лепој катедрали. Недалеко од Трогира је Бихаћ (Бијаћи), старохрватска кнезевска и краљевска престоница.

Шибеник (37.300) се налази више ушћа Крке и важан је трговачки град. У њему је чувена катедрала св. Јакова. Недалеко од Шибеника је Скадрин, код кога је познати Кркин слап. У приморју су још познати: Новиград, затим Обровац на Зрмањи и најзад Нин, некадашња престоница хрватских кнезова и краљева, Биоград на Мору, некадашњи напредни крунидбени град хрватских краљева, и Макарска; Метковић је важно пристаниште на Неретви.

У залеђу највећи град је Мостар (20.300), у винородној

окolini. Остали градови су мањи и обично привредна средишта своје околине. Такви су: Книн, Дрниш, Сињ, Имотски, Коњиц, Томислав-Град, Ливно, Купрес, Бугојно. Книн има богат музеј хрватских старијина.

На острву Брачу главно место је Супетар, на Хвару — Хвар, на Вису — Комижа, на Корчули — Корчула (6563).

ВРБАСКА БАНОВИНА

18.917 km² — 1.041.222 становника — 55 на 1 km²

Врбаска бановина налази се у северозападном делу државе, а између Савске, Приморске и Дринске бановине.

Ова бановина је највећим делом планинска. Испуњавају је планине Динарске Системе. Равнице има мало у северном делу поред Саве — Посавина, затим око доњег Врбаса — Лијевче. Наводњавају је Уна и Врбас са својим притокама, затим и Босна својим доњим током. Клима је умереноконтинентална.

Привредне прилике. — Земље за обрађивање је мало. Зато је земљорадња мањих размера. Највише се гаје кукуруз, пшеница и овас, а у планинским пределима просо и хељда. У знатним количинама гаји се махунасто биље, нарочито врло много пасуљ. Доста се гаје кромпир и купус, а прилично и сточна репа. Од индустриског биљака највише се гаји лан, по коме Врбаска бановина заузима друго место у држави, одмах иза Савске бановине; затим се гаји доста конопље, олајне репице и нешто мало шећерне репе. Произведу се и приличне количине сточне хране.

Воћарство је осредње. Највише се гаје шљиве. Јабука, крушака, ораха и осталог воћа је мање, али кестенова има много.

Виноградарство је веома слабо, најслабије од свих осталих бановина. Под виноградима има свега 295 ха, а то је мање но што има и на територији Управе града Београда (701 ха). Виногради су, уколико их има, на домаћој подлози и налазе се око Бањалуке, Двора и Прњавора.

Сточарство је, захваљујући богатству у пашњацима, развијено, но није унапређено. Највише се гаје овце, од

чијег млека се у Трапистанском манастиру код Бањалуке производи чувени трапистански сир. Говеда су ситна, коњи такође, али су снажни и издржљиви. Живинарство је приликом, пчеларство исто тако.

Шуме претстављају велико богатство и важан извор прихода. Оне захватају простор од 939.000 ха и већином су високе шуме. Дрво се сече највише у индустриске сврхе. Стругара има повише, а она у Дрвару је једна од највећих у Европи.

Истиче се велико богатство ове бановине у гвозденој руди, јер је рудник Љубија највећи гвоздени рудник у нашој држави и један од највећих у Европи. Има и гипса око Благаја.

Услови за туризам су ванредно повољни, јер Врбаска бановина обилује расноврсним природним лепотама, живописним вароштима, лепом народном ношњом и обичајима. Ипак је туризам слабо развијен, највише због слабих саобраћајних прилика. Немаовољно добрих хотела, нитиовољно згодних саобраћајних веза.

Домаћа радиност подмирује један део народних потреба. Занатска радиност је још развијенија, док је индустрија, изузев дрварске, слаба.

Саобраћај. — Саобраћајне прилике су делимично добре. Има добрих и за аутомобилски саобраћај употребљивих друмова и путева, али их немаовољно. Железнице су такође недовољне. Главна железничка пруга је она која спаја средиште бановине Бањалуку са пругом Загреб—Београд (код Суње). Од ове пруге се код Босанског Новог одваја крак за Бихаћ. Јајце је спојено пругом уског колосека преко Травника са Сарајевом и преко Дрвара са Кином, односно Шибеником и Сплитом.

Културне прилике. — Културне и просветне прилике још нису какве би требало да су. Број школа је мали, тако да једна основна школа долази на 2348 становника, а на 1000 становника свега 47 ћака. У овом погледу Врбаска бановина је на последњем месту у Југославији. Од ослобођења, а нарочито у најновије време, чине се велики напори на про-

светном и културном подизању народа ове бановине, тако да се сада прилике осетно поправљају.

Главна места. — Највећи град и средиште бановине је Бањалука (22.180), живописан и у најновије време врло напредан град. Важнији су још: Јајце, необично леп и живописан град, са познатим Пливиним водопадима; Бихаћ на Уни, затим Приједор, Сански Мост, Босанска Грађашка, Дервента, Добој, Грачаница, Тешањ, Маглај, Теслић, који има фабрику за дестилацију дрвета и у чијој околини је позната бања Врућица, најзад Mrкоњић-Град, Кључ и Босански Петровац.

ДРИНСКА БАНОВИНА

27.845 km² — 1.531.015 становника — 55 на 1 km²

Дринска бановина заузима средишни положај у нашој држави и граничи се са запада Приморском, Врбаском и Савском бановином, са севера и североистока Дунавском, са истока Моравском и са југа Зетском бановином. Јужни и средњи делови Дринске бановине испуњени су Динарским Планинама, док на северу има мало и низије, покрај десне обале Саве. Северну границу Бановине чини један део Саве, а кроз саму Бановину протичу делови Босне, Дрине и Колубаре, затим горњи ток Западне Мораве.

Привредне прилике. — По низији и већем делу равнина, становништво се бави земљорадњом, на северу напреднијом, у средини и на југу заосталијом, гајећи по низим пределима жита, највише кукуруз и пшеницу, а по вишим — крупник, просо и сирац. Поред тога гаје се знатне количине индустриских биљака, и то: шећерна репа, лан, конопља, олајна репица и хмель, затим приличне количине махунастог и баштенског биља и, најзад, извесне количине сточних пижних биљака. Много се гаји и бостан.

Воћарство је веома развијено; овде расте скоро једна трећина целокупног броја воћака наше државе. Највише се гаје шљиве, затим јабуке, крушке и ораси, чијих дрвeta има више но ма у којој другој бановини. То велико богатство у воћу је последица повољног земљишта и климе,

која у средњим деловима ове бановине има врло дуге и лепе јесени. Велике количине воћа, које је врло доброг квалитета, извозе се у иностранство.

Виноградарство је слабо и Дринска бановина, после Брбаске, има најмање винограда.

Шумарство је веома развијено, јер се под шумама налази преко једне трећине Дринске бановине (38%). Листо-

Сл. 41. Предео у Дринској бановини (околина Ваљева)

падне шуме преовлађују у северним и средњим деловима, а четинарске по планинама на југу.

Сточарство је добро развијено. Стоке има доста, али је њен квалитет у појединим деловима различит. На северу и истоку гаје се добре врсте говеда, коња, много свиња и нешто оваца и коза, док се по западним и јужним деловима гаје знатно ситнија говеда, мали планински коњи, који у многим крајевима служе као товарне животиње, много оваца и коза. У равнијим пределима сточарење је шталско, а по осталим — већином катунско. Живине има у приличној количини, али је већином обичне домаће врсте. Пчеларство је такође добро заступљено. По већим рекама хватају се знатне количине рибе, а по мањим планинским речицама и потоцима — ракови.

Рудно богатство је врло велико; највише се ваде угљ и гвоздене руде. Из сланих извора код Тузле добијају се знатне количине кухињске соли.

Домаћа радиност је једна од најразвијенијих у целој држави; истиче се израда ћилимова и ћебади, затим израђевине од дрвета (луч, катран, дрвени угљ), најзад тзв. ужички производи (сланина, пршута).

Занатство је такође врло развијено. У понеким варошима, нарочито у Сарајеву, одржали су се „старобалкански занати”.

Сл. 42. Сарајево. Једна од најлепших вароши целе наше Краљевине

Индустрија је доста развијена (дрво, тканине, ћилимови, гвоздена роба и др.), а трговина жива.

Становници сиромашних предела одлазе у печалбу, нарочито они из околине Сребрнице (Осат), који се баве зидарским занатом.

Саобраћај. — Дринска бановина има прилично разгратну мрежу, већином добрих друмова и путева. Железнице су уског колосека, од којих је главна пруга која преко Сарајева спаја Београд са Јадранским Морем, затим приватне железничке пруге уског колосека, од којих неке служе и јавном саобраћају, док су друге чисто индустриске.

Пловна је Сава. По осталим већим рекама саобраћај се врши само мањим пловним објектима и сплавовима, којима се сносе дрвена дебла и грађа у ниже пределе.

Главне железничке саобраћајне раскрснице су: Сарајево, Лашва, Лајковац и Чачак, а речно пристаниште — Шабац.

Културне прилике. — Становници Дринске бановине су махом високи и снажни људи, који су у многоме сачували

Кл. Л. Финци

Сл. 43. Чаршија у старом делу Сарајева

старе народне обичаје, веровања и навике. У културно-просторном погледу најбоље стоје делови Бановине на северу,

Сл. 44. Шабац

затим они на истоку од Дрине, а најнеповољније — предели између Дрине и Босне, где је број неписмених највећи. Предузета је врло жива акција да се и у том крају просветно-културне прилике што пре побољшају.

Главна места. — Највећи и главни град ове бановине је Сарајево (78.180), који спада међу најлепше и најинтересантније наше градове. Сарајево је седиште Банске управе, многих просветних друштава и културних установа, од којих је најчувенији сарајевски музеј. Остали важни градови су: *Травник* на Лашви испод Влашића; *Тузла* (16.700) у долини Боснице десне притоке Спрече; *Бијељина* (12.400), економски центар своје плодне околине; *Брчко*, важан привредни и трговачки центар и један од најчувенијих шљиварских тргова; *Шабац* (12.500), важан трг земљорадничко-сточарских производа; *Ваљево* (11.000), важан шљиварски и сточарски трг; најзад *Чачак* и *Ужице*, у коме, посредством јевтине електричне енергије, има текстилне индустрије. Од осталих мањих места најзначајнија су: *Обреновац*, *Босански Шамац*, *Лозница*, *Зворник*, *Зеница*, *Високо*, *Фојница*, *Рогатица*, *Сребрница* и Вишеград.

ДУНАВСКА БАНОВИНА

31.229 km² — 2.387.000 становника — 77 на 1 km²

Ова најплоднија и најгуашће насељена наша бановина обухвата Шумадију, део Поморавља и североисточне делове Панонске Низије, граничићи се са севера Мађарском, са североистока Румунијом, са југа Моравском и Дринском, са запада Савском бановином. Изузев шумадиску групу планине, планине на југоистоку од Пожаревца, око Беле Цркве и Вршца, које се већином сastoјe из површи, и Фрушку Гору — сви остали делови ове бановине сastoјe сe од пространих и врло плодних низија, којима противче Дунав са доњим токовима својих притока: Драве, Саве, Тисе и Мораве. Клима је умереноконтинентална.

Привредне прилике. — Највећи део становништва Дунавске бановине, која од свих наших бановина има највише плодне земље, бави се напредном земљорадњом, гајећи

разне културне биљке, које дају највеће просечне приносе са 1 хектара у целој нашој држави. Дунавска бановина производи скоро половину наше пшеничне жетве, једну трећину кукуруза, дosta овса, јечма и ражи. Исто тако гаје се врло много и индустриске биљке, нарочито шећерна репа ($\frac{4}{5}$ целикупног производње наше државе), лан, дуван, лошијег квалитета, затим велике количине хмеља, цикорије и олајне репице. Поред тога се у њој од свих наших бановина највише гаје кромпир и сточне пићне биљке, много бостана, махунастих биљака и врло много баштенског биља, које се већином гаји у близини речних токова, где је могуће вештачко наводњавање.

Воћарство је такође добро развијено; нарочито су чувени воћњаци у пределима на југу од Саве и Дунава, који имају дуге и лепе јесени, као и слични предели у Дринској бановини. Највише се гаје шљиве, дosta јабука, крушака, ораха, бресака и кајсија.

Виноградарство је врло развијено и Дунавска бановина је виноградима најбогатија наша бановина (преко $\frac{1}{3}$ свих винограда у држави). Највише винограда се налази у виноградарским зонама: Вршац—Бела Црква, Сомбор—Суботица—Барања, Фрушка Гора и Смедерево, у коме се налази највећа наша Виноградарска задруга за прераду и продају вина. Виногради дају лакша стона вина, која се много и извозе. Поред тога много се извози и свеже грожђе за јело.

Сточарство је врло развијено и напредно. Дунавска бановина има највише и најбољих врста коња у целој нашој држави, велики број добрих говеда, од којих је знатна количина крава музара; она од свих наших бановина гаји највише свиња, дosta и добрих оваца, док се козе, биволи и магарци гаје врло мало. Живинарство је врло добро развијено; гаје се све врсте живине, нарочито кокоши, а у окolini Суботице, Сомбора и Сенте — гуске; у последње време почиње се ширити гајење страних добрих живинских раса. Пчеларство је слабије.

По дубоким и муљевитим рекама и речним језерима хватају се велике количине разне рибе, која се делом троши у нашој држави, а делом извози; у томе се погледу истиче

Апатин, најважнији трг за речну рибу у нашој држави. Најзад, гаји се доста и свилене бубе.

Шумарство је слабо, јер је шуме мало. Највише их има у Шумадији, где их је раније било много више, затим по планинама на југоистоку од Пожаревца, око Беле Цркве, Вршца и на Фрушкој Гори; у Панонској Низији има шума само поред речних токова, и то мањом од барског дрвећа (врба, топола итд.).

Рударство је слабо; поред угља, лапорца за цемент и грађевинског камена (мермера), осталих руда је мало.

Домаћа радиност је слабо развијена; већи значај имају само плетарски радови у Апатину и израда ћилимова по неким селима око Петровграда и Сомбора. Занати су развијенији и врло напредни.

Индустрија је, због обиља земљорадничких и сточарских производа, дosta развијена. Истичу се: млинарство, пиварство, конзервирање воћа, поврћа и меса, израда млечних производа, намештаја, текстила, керамике, стакла итд. Позната је нарочито фабрика оружја у Крагујевцу.

Трговина је врло развијена, жива и разноврсна.

Саобраћај. — Саобраћајне прилике Дунавске бановине су врло добре. Она има довољан број добрих путева, по којима се врши врло жив колски, аутомобилски и аутобуски саобраћај. Даље, Дунавска бановина има врло разгранату мрежу железничких пруга, већином нормалног колосека, од којих су најзначајније: Суботица—Нови Сад—Београд, Београд—Велика Плана—Лапово, са ограником ка Крагујевцу и пруга Београд—Инђија и даље ка Загребу. Пловне реке су Дунав, Тиса, Сава и Драва целом дужином свога тока кроз ову бановину; по њима се врши врло жив речни саобраћај; по каналима Краља Александра, Краља Петра и Беогрском плаве мањи плавни објекти.

Најважније железничке раскрснице су: Суботица, Сомбор, Нови Сад, В. Кикинда, Петровград, Вршац, Панчево, Младеновац и Лапово, а речна пристаништа: Бездан, Нови Сад, Бачка Паланка, Сента, Тител, Смедерево, Дубравица и Велико Грађище.

Културне прилике. — Културне прилике ове богате и напредне бановине налазе се на завидној висини, те је број неписмених мали. Становници су већином врло вредни, предузимљиви и напредни људи. Поред тога, имају врло развијен смисао за практичне ствари и техничка предузећа, услед чега међу њима се налазе најбољи земљорадници, виноградари, занатлије, трговци и индустријалци.

Главна места. — Најважнији град Дунавске бановине је Нови Сад (64.000), у коме је средиште Бановине, а сем тога то је врло важно привредно, културно и саобраћајно место. Према Новом Саду, на десној обали Дунава, је тврђава Петроварадин, административно спојен са Новим Садом; а мало даље низ Дунав, Сремски Карловци, у којима се налази Патријархов двор и православна богословија; идући на југоисток од Сремских Карловаца налази се Инђија, а на

Сл. 45. Сомбор

западу од ове су: Рума, Сремска Митровица (14.000) и Шид. Потом имамо у панонском делу ове бановине читав низ великих и лепих градова, који су важна привредна, културна и саобраћајна, а нека и административна места, као што су на пр: Сомбор (32.250), Суботица (100.000), у којој се налази Правнички факултет, затим Сента (32.000), Стари Бечеј (20.500), па онда Велика Кикинда (28.000), Петровград (32.800), Вршац (29.400) и Бела Црква. У деловима Бановине

на југу од Саве и Дунава најважнији су градови: Сmederevo (10.500), привредно средиште доњег Поморавља, и Крагујевац (27.250), који се налази на реци Лепеници, у срцу Шумадије. Западно од њега је омањи град Горњи Милановац; а на путу од Крагујевца за Београд је Топола, у којој је живео Карађорђе и у којој се на брду Опленцу уздига величанствена задужбина краља Петра Ослободиоца, украшена дивним сликама и мозаиком; у овој цркви су гробови почивших краљева: Петра Великог Ослободиоца и Александра Ујединитеља, као и гробови Карађорђа и осталих почивших Карађорђевића.

Од осталих места ове бановине најзначајнија су: Бели Манастир, Батина и Дарда између Драве и Дунава; Апатин (13.500), Паланка, Оџаци, Кула, Нови Врбас, Србобран, (15.000), Бачка Топола (15.000) и Стара Кањижа (19.000) између Дунава и Тисе; затим у Банату: Нови Бечеј и Ковин; а на југу од Саве и Дунава: Лазаревац, Аранђеловац, Младеновац, Паланка, Гроцка и Велико Грађиште.

Недалеко од Аранђеловца налази се место Орашац, где је Карађорђе дигао први српски устанак; западно од Горњег Милановца налази се Таково, у коме је Милош Обреновић дигао други српски устанак.

МОРАВСКА БАНОВИНА

25.466 km² — 1.435.756 становника — 56 на 1 km²

Моравска бановина обухвата један део Косова Поља, пределе око доњих токова Западне и Јужне Мораве, затим око горњег тока Велике Мораве, најзад североисточни део државе, до Дунава и бугарске границе. Налази се између румунске и бугарске границе, затим између Дунавске, Дринске, Зетске и Вардарске бановине. Земљиште је већином планинско и испуњено у југозападном делу планинама Родопске, а по осталим деловима — Карпатске и Балканске Системе. Равнице има у долини Мораве, у Крајини и по неким котлинама. Главне реке су: Морава, Нишава, Тимок и делом Дунав са својим притокама. Клима је умереноконтинентална.

Привредне прилике. — Највећи део становништва Моравске бановине бави се земљорадњом. Гаје се разна жита, и то по нижим пределима већином кукуруз и пшеница, а по

вишим — крупник. Од индустриских биљака највише се гаји конопља за влакно и семе, затим дуван, који је врло добrog квалитета, најзад мало лан. Повртарство је знатно развијено, гајење махунастог биља исто тако, само је кромпира мало.

Воћарство је лепо заступљено у целој Бансвини, нарочито око Западне Мораве, Млаве и по котлинама. Од воћа се највише гаје шљиве, затим јабуке и крушке, најзад ораси, којих нарочито много има у извornом kraју Тимока и око Књажевца.

Виноградарство је заступљено добро и Моравска бановина је по њему четврта. Лоза је већином америчкa. Чувени су виногради око Неготина, Александровца (Жупа), Ниша и Трстеника. Прерада вина је несавршена, од чега се има много штете. Сад се ради да се то поправи.

Шума има прилично. Највише их је на планинама Карпатске Системе; затим на неким планинама Родопске Системе. Супротно томе, планине Балканске Системе су највећим делом оголеле. Укупно је под шумама 430.000 ха. Мало се искоришћују у индустриске сврхе, а више за огрев, прављење земљорадничких оруђа, намештаја и мањих зграда.

Сточарство је лепо развијено. Најбоље врсте коња гаје се око Велике Мораве. Говеда се гаје у великом броју и добре су врсте. Много се гаје и свиње и овце, а козе мање. Већина сточара напаса лети овце и козе на планинама по бачијама или салашима, где скupљају млечне производе, од којих је нарочито чувен сир качкаваљ (око Пирота). Живинарство је слабо, пчеларство је боље. Рибе је, изузев Мораву, мало. Али се у пограничном Дунаву риба хвата много; поред обичних речних врста, хватају се још: кечиге, моруне и јесетре. У Кладову се од икре прави чувени кладовски ајвар.

Рудног блага у овој бановини има доста, нарочито источно од Мораве. Ту има на више места угља, затим бакра, гвожђа и нешто злата. У долини Западне Мораве вади се воденично камење.

Бања је пуно, а Врњачка, Рибарска, Матарушка и Нишка надалеко су чувене.

Домаћа радиност је добро заступљена и од њених производа истичу се највише пиротски ћилимови, чувени по своме одличном квалитету и лепоти израде, боја и шара. Домаћом радиошћу подмирује сеоско становништво знатан део својих потреба у оделу и обући. Занати су takoђе добро развијени и подмирују знатан део потреба становништва. Индустија је прилична, а трговина доста жива и развијена.

Становници из околине Пирота и око Тимока одлазе и у печалбу. Највише иду у разне крајеве Југославије, где су познати као одлични циглари и зидари, затим у Румунију, где су познати као одлични пољски радници.

Саобраћај. — Изузев област Карпатске Системе, где су путеви прилично ретки, саобраћајне прилике ове бановине су добре. Она имаовољан број добрих путева, по којима се врши пешачки и колски, а у најновије време све живљи и аутомобилски саобраћај. Главна железничка пруга је она која од Београда води за Ниш. У Нишу се она рачва, па један крак долином Нишаве води за Истанбул, а други — долином Мораве и Вардара за Солун. То је пруга првог реда, јер преко ње иде и велики међународни саобраћај. После ове долази пруга Прахово—Неготин—Зајечар—Књажевац—Ниш—Прокупље и даље у изграђивању до Приштине, затим пруга уског колосека: Зајечар—Сталаћ—Крушевац—Краљево и даље за Сарајево.

Главна саобраћајна раскрсница је Ниш, једна од најважнијих саобраћајних раскрсница Балканског Полуострва. Важни су још: Параћин, Сталаћ и Зајечар. Од пристаништа на Дунаву главна су Прахово и Радујевац.

Ђерданску и Сићевачку Клисуру похађа приличан број туриста.

Културне прилике. — Становници ове бановине су већином осредњег раста, затим скромни, вредни, предузимљиви, истрајни и штедљиви. Познати су као родољуби и храбри ратници. У културном и просветном погледу стоје добро; нешто су заосталији они по планинама Карпатске Системе, затим у крајњем југозападном делу Бановине.

Главна места. — Најважнији град ове бановине је Ниш (35.400), важно привредно, административно, културно и саобраћајно место. Недалеко од Ниша налази се позната Беле-кула. Идући од Ниша на југозапад налази се Прокупље, економско средиште плодне Топличке Котлине, затим варошица Куршумлија, а на моравском делу Косова налази се град Вучитрн. На југоистоку од Вучитрна налази се обновљена црква Самодрежа, у којој је, по народној песми, причешћена наша војска пред полазак у косовски бој. У долини Нишаве налазе се: Бела Паланка, Пирот (11.300), поznат по производњи пиротских ћилимова и по томе што је главни трг за сир качаваљ, затим варошица Цариброд. Идући од Ниша на север, налази се у долини Јужне Мораве Омањи, али жив град Алексинац. У долини Западне Мораве налази се Крушевац (11.000), престоница кнеза Лазара, са црквом Лазарицом и спомеником косовским јунацима; затим жива варошица Краљево, у чијој близини се налази манастир Жича. У долини Велике Мораве налазе се значајна привредна средишта своје околине: Параћин, Ћуприја и Јагодина. У долини десне притоке Велике Мораве — Ресаве лежи град Свилајнац, на југоистоку од кога се налази манастир Манастира. У долини Тимока налазе се: Књажевац, Зајечар (10.000) и Неготин.

Од мањих места најзначајнија су: Трстеник, у чијој се близини налази чувена Врњачка Бања; Александровац у истоименој жупи, чувеној са добрих винограда; Брус у подножју Копаоника, и Подујево у долини Лаба. У моравском делу Шумадије: варошица Рековац, а у делу Бановине на истоку од Јужне и Велике Мораве: Сокобања; Бољевац на јужној ивици Црноречке Котлине; Жагубица у истоименој котлини, Петровац у долини Млаве, Мајданпек на Пеку и Доњи Милановац и Кладово на Дунаву.

ЗЕТСКА БАНОВИНА

30.997 km² — 925.674 становника — 30 на 1 km²

Ова, по простору једна од највећих (од ње су веће само Савска и Вардарска), али по броју становника најређе насељена наша бановина, обухвата јужни део Јадранског Приморја са полуострвом Пељешцем и острвом Мљетом, као и

југоисточне делове Динарске Системе. Граничи се са југо-запада Јадранским Морем, са запада Приморском, са севера Дринском, са истока Моравском и са југоистока Вардарском бановином и Арбанијом.

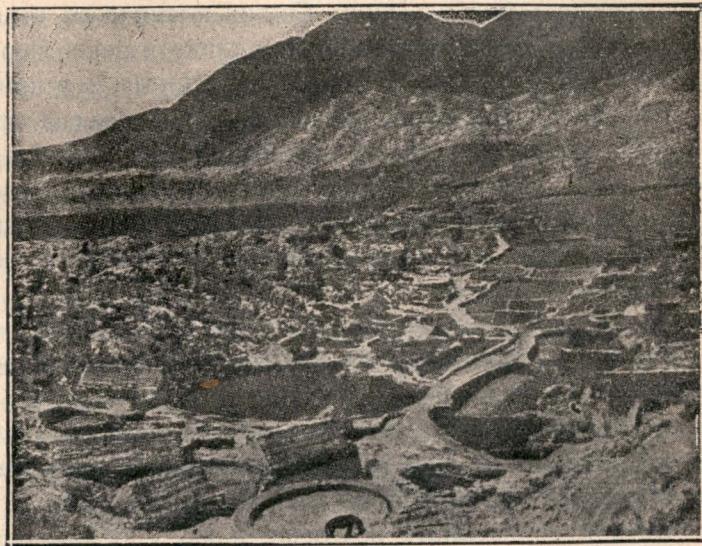
Земљиште Зетске бановине је испуњено у приморју при-морско - крашким, а у унутрашњости планинама највише динарске планинске области и једним делом планина копаоничке групе (источно од Ибра). Са тих планина се, већином дубоким и узаним речним долинама, сливају реке: Неретва, Ибар, Дрина, Морача и неке понорнице. Клима је у приморским пределима јадранска средоземна и изменјена средоземна, а по унутрашњости континентална и алпска. Најзначајнија низија је око Скадарског Блата, а истичу се важношћу и крашка поља: Попово, Гацко, Невесињско, Никшићко, затим дна појединачних речних долина, Метохија и динарске површи.

Привредне прилике. — Ова висока планинска и већим делом крашка бановина има најмање плодне земље од свих наших бановина. Услови за живот су слични онима у Приморској бановини. И овде је, нарочито у западним крашким пределима, оскудица у земљишту врло велика, тако да се и овде често праве познате вештачке њиве у облику степенасних тераса. Стога је земљорадња слабо развијена. По низијама и жупнијим равнинама највише се гаје жита, и то кукуруз, пшеница и јечам; а по вишим пределима — крупник, хељда и просо. Гајење индустриског биљака прилично је развијено, нарочито гајење дувана, који је врло доброг квалитета, затим бухача (приморје и острва), док се у унутрашњости Бановине највише гаји конопља. Кромпира има свуда у знатним количинама. Махунасто и баштенско биље као и сточне пићне биљке гаје се мање но и у једној бановини.

Воћарство је осредње развијено. У приморским пределима се гаје разне средоземне воћке, од којих највећу привредну вредност имају маслине и смокве; од маслина се цеде знатне количине маслинова уља (Бар). По осталим пределима, а нарочито у северним деловима Бановине и у Ме-

тохији, гаје се средњеевропске воћке, највише шљиве, јабуке, крушке, ораси и кестени.

Виноградарство је слабо. Виногради су, уколико их има, већим делом на домаћој, а мањим на америчанској подлози. Највећи виногради се налазе по острвима, у приморју, затим око Стоца и у Црмници око Вир-Пазара.

Фот. Ј. Ћвијић

Сл. 47. Сувомеђинама испарцелисана дна увала (на путу између Његуша и Цетиња)

Сточарство је знатно боље развијено од земљорадње и претставља важан извор прихода. Као теглеће и товарне животиње се гаје: говеда, коњи, магарци и мазге. Свиње се гаје мало. Највећи привредни значај имају и највише се гаје овце и козе. Пошто су то на храни врло скромне животиње то их у приморским пределима гаје оскудном травом и макијама, а у осталим — по ливадама и пашњадима. Већина сточара се са овцама и козама креће почетком лета на катуне, где по суватима у току лета напасају стоку и прибрају млечне производе, да би се с јесени понова вратили натраг у своја села. С јесени се сувишна сточна грла продају по трговима, известан број се колье за зимницу (па-

стрма), док се остало прехранјује по селима. Живинарство је слабо развијено, а пчеларство боље. Рибарство дуж Јадранског Мора је слабије и далеко заостаје за оним у Приморској и Савској бановини. На Скадарском Блату хватају се знатне количине језерске рибе (пастрмке, шарани, скобаљи, јегуље, укљеве) — док се по рекама налазе приличне количине рибе, мањом оне која живи по хладнијим планинским водама (пастрмке и младице),

Шумарство је развијено, јер су велики делови Зетске бановине обрасли шумама. У приморским пределима правих шума има мало, но преовлађују макије, које већином служе као храна за стоку. По планинским деловима налазе се на многим местима велике листопадне и четинарске шуме, док су у Метохији велики простори обрасли кестеном. Иначе се шуме слабо искоришћују за индустриске сврхе; дрво се сече мањом за огрев и производњу дрвеног угља (ћумура). У последње време врши се пошумљавање приморских голетних предела.

Домаћа радиност је прилична и подмирује знатан део потреба. Већи значај имају везови из околине Дубровника, израда ножева око Фоче и израда разних дрвених предмета у шумским крајевима.

Занатство је такође слабо, али ипак подмирује потребе становништва. Чувене су кујунџије из Ђаковице и Пећи.

Рударство је прилично. Поред мало угља, затим боксита, има врло много грађевинског камена, који се употребљава у приморским пределима за грађење кућа. Нарочито треба истаћи рудник врло добrog каменог угља у Јарандолу (долина Ибра) и рудну област око Косовске Митровице, где се у последње време почиње развијати велико рударство (Трепча).

Лековитих вода је мало.

Индустрија је врло слаба. Становници приморја познати су као одлични морнари и морепловци, те се многи баве поморством; док становници пасивних крашких предела одлазе много у печалбу.

Саобраћај. — Саобраћајне прилике ове планинске бановине — ретко насељене и сиромашне, а поред тога избране дубоким речним долинама, преко којих је и тешко и скупо градити мостове — слабе су. Путева има поприличан број и већина су због обиља камена, кога има на све стране, у врло добром стању, тако да се преко многих од њих креће доста жив аутомобилски и аутобуски саобраћај. Али у унутрашњости Бановине има беспутних планинских предела, где се саобраћај врши пешице и товарним животињама. Же-

Сл. 48. Цетиње. Мала, али врло лепо уређена и чиста варош. Околина му је све камени крш, који надвисује Ловћен, са Његошевим гробом на врху.

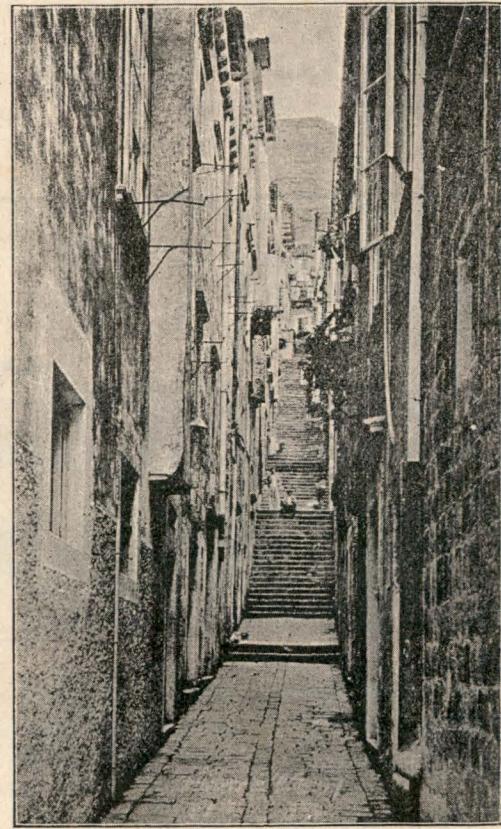
лезница има врло мало, мање но и у једној другој бановини. Најважније железничке пруге су: Габела—Дубровник, са ограницима ка Требињу и ка Херцег-Новом и Зеленици, затим мале локалне пруге Бар—Вирпазар и Плавница—Подгорица. Ну у изградњи је велика јадранска пруга, чији ће један део пролазити кроз ову бановину и завршавати се у Боки Которској; та ће пруга врло много допринети привредном развитку ове бановине. Поморска пловидба се врши дуж Јадранског Приморја, а на нашем делу Скадарског Блата саобраћају мали пароброди.

Најважније железничке раскрснице ове бановине су: Хум за Требиње и Ускопље за Боку Которску; морска при-

станишта су: Груж—Дубровник, Херцег-Нови, Зеленика и Бар.

Због лепоте мора и предела у приморју, које се одликује благим поднебљем, развијен је туризам; нарочито значајан број странаца походи Дубровник сваке године.

Културне прилике. — Становници Зетске бановине су Динарци, већином високи и снажни људи. Становници приморја и острва су мањом весели, разговорни, углађени и од-

Сл. 49. Улица у Дубровнику

ликују се врло лепим народним оделом. Они, пак, по планинској унутрашњости су озбиљни, достојанствени, мање просвећени, али необично смели и храбри, и као и они у приморју још увек носе своје живописно народно одело. У тим

планинским деловима ове бановине најбоље су у целој држави сачувани стари обичаји, предање и народни живот. Североисточни делови ове бановине били су у средњем веку језгро немањићке државе, из кога су доба остали многи наши манастири; у југозападном делу поникла је и развијала се стара наша држава Зета, док су из цветног доба Зетског Приморја у средњем веку (Дубровник, Котор) остали по његовим градовима многи споменици и грађевине, као сведоци некадашње њихове славе и величине.

Процент писмености не задовољава.

Главна места. — Главни град Зетске бановине је Цетиње (6.367), средиште Бановине, важан привредни и културни центар. У долини Мораче налази се Подгорица

Сл. 50. Дубровник и острво Локрум

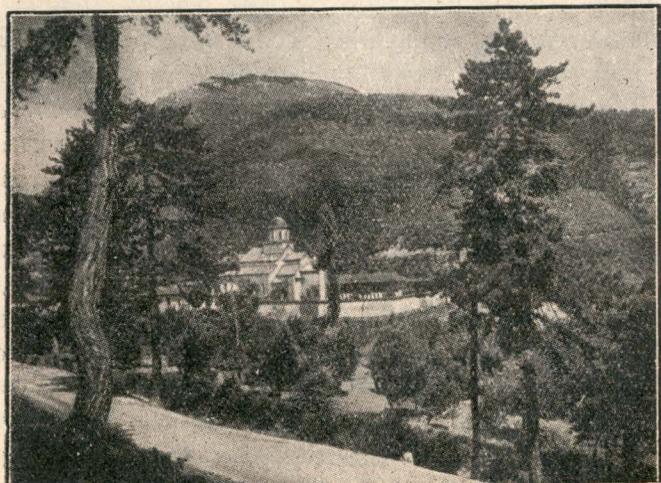
(10.650), важно трговачко и културно средиште. Дуж морске обале налази се неколико живописних градова, међу којима је највећи и најзначајнији стари и господски Дубровник (18.760), пун дивних споменика и грађевина (дворац ректора, црква св. Влаха и Госпе Велике итд.), морско купалиште, климатско и туристичко место; пристаниште му је Груж, врло жива поморска лука. По ободу дивне и живописне Боке Которске поређани су: Херцег-Нови, на брегу и сав у бујном зеленилу, затим Пераст, Рисан, Котор, најваж-

нији град Боке, и Тиват наша највећа ратна лука; а идући даље низ приморје: Будва, Бар и Улцињ. По крашким пољима, чији су економски центри, налазе се: Требиње, Невесиње, Гацко и Никшић. Затим у долинама Дрине и њених притока налазе се омања привредна средишта: Фоча, Пље-

Сл. 51. Бар. Део старог Бара, са зидовима порушеног барског града.
Нови Бар је на морској обали

вља, Бијело Поље, Беране, Пријепоље, Нова Варош и Сјеница, у чијој се околини гаји чувена врста оваца и производи чувени сјенички сир. У долини речице Рашке налази

Сл. 52. Високи Дечани

се Нови Пазар (10.360), у чијој близини се налазе развалине старога Раса (Немањине престонице) и манастира Ђурђевих Стубова, затим дosta очувани манастир Сопоћани; на ушћу Рашке у Ибар је мала варошица Рашка, северно од које се налази дивна мраморна Студеница; а на ушћу Лаба у Ибар — Косовска Митровица (11.300), чија је околина богата рудама. И најзад, у Метохији налазе се: Пећ (13.000), у чијој је близини Пећка патријаршија, затим Ђаковица (13.770); између Пећи и Ђаковице је величанствен манастир Високи Дечани, задужбина Стевана Дечанског.

ВАРДАРСКА БАНОВИНА

36.672 km² — 1.574.418 становника — 43 на 1 km²

Вардарска бановина захвата југоисточни део државе, и то крајеве око Вардара и горњег тока Јужне Мораве, а простире се између арбанске, грчке и бугарске границе, затим Зетске и Моравске бановине.

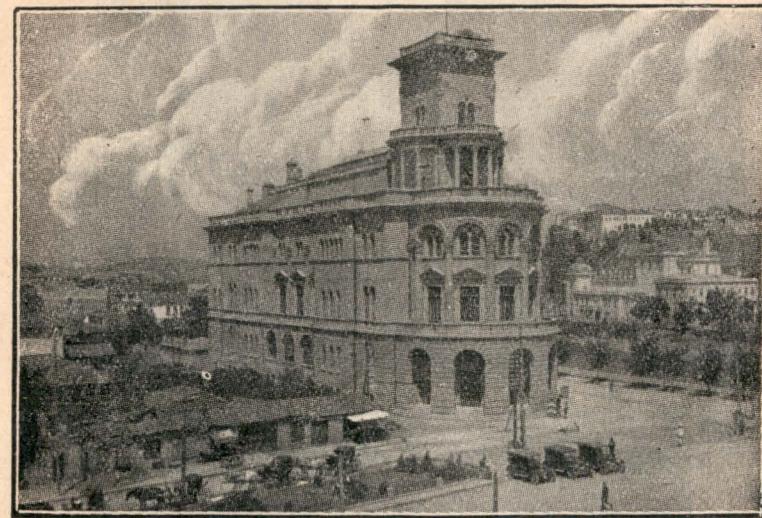
Вардарска бановина је претежно планинска. Испуњена је на западу шарско-пиндским, а у осталим деловима родопским планинама, између којих вијугају, са својим притокама: Вардар, Црни и Бели Дрим и горњи ток Јужне Мораве. Клима је по котлинама око средњег Вардара измењена средоземна, а по осталим деловима — умереноконтинентална и планинска. Поред неколико омањих речних долина и површи, најплодније и најжупније области су котлине: Битољска, Струмичка, Кочанска, Скопска, Тетовска, делови Метохије и Косова Поља, затим Врањска и Лесковачка Котлина.

Привредне прилике. — Највећи део становништва ове бановине бави се земљорадњом, наводњавајући вештачки за време сушног и врло топлог лета дна многих котлина и речних долина. По нижим и жупнијим пределима највише се гаје жита, нарочито кукуруз и пшеница, а по неким, добро наводњеним котлинама (Кочане, Струмица, Радовиште, Велес) знатне количине пиринча. По планинским пределима са оштријом климом гаје се: просо, раж и крупник.

После жита највише се гаје индустријске биљке за које Вардарска бановина има врло повољне услове. Она од свих бановина производи и највише и најбоље врсте дувана, нарочито око Скопља, Струмице, Прилепа и Радовишта, затим

доста конопље, највише у долини Јужне Мораве. Вардарска бановина једина у нашој држави производи: памук (Струмица, Дојран, Ђевђелија), мак за опијум (махом око Ђевђелије), сезам и анасон. Прилично је развијено и повтарство, нарочито гајење махунастог и кртоластог биља. Бостан и пасуљ из околине Тетова су надалеко чувени.

Воћарство је добро развијено, нарочито по дolinама река и на странама котлина. Највише се гаје шљиве, првенствено у долини Јужне Мораве и горњем току Брегалнице, затим крушке и јабуке, чувене нарочито у Тетовској Котлини, Метохији и Преспи. Много се гаје и ораси. У око-

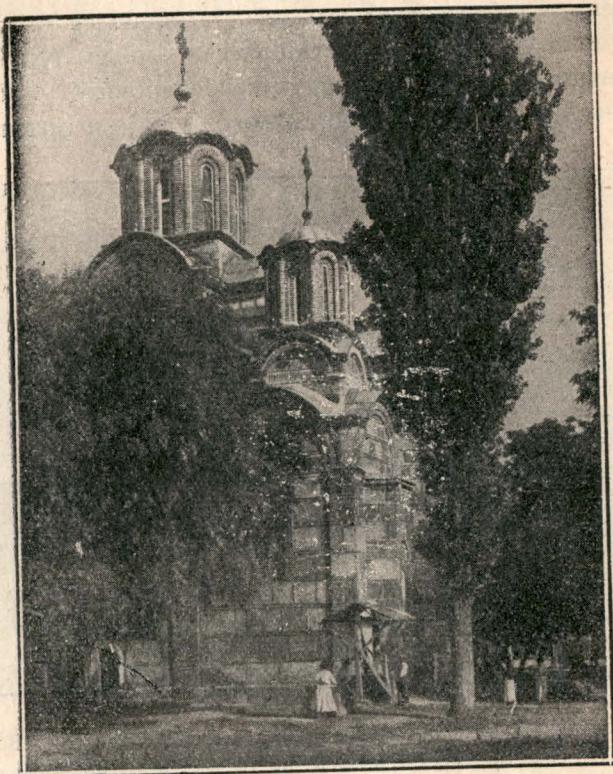
Сл. 53. Скопље. Стара српска престоница, данас главни град Вардарске бановине. По ослобођењу почело је напредовати нагло у свима правцима, па је данас једна од најважнијих вароши целе наше Краљевине.

лини Врања и Лесковца успевају врло крупне и добре дуње, једне од најбољих у Европи, док Охридска Котлина има најкрупније трешње. Кестенова има у Метохији, Тетовској и Охридској Котлини, а смокава само око Струмице, Ђевђелије и Дојрана. Поред тога, због развијеног свиларства, гаје се у многим пределима дудови.

Виноградарство је слабо, иако су услови повољни. Најчувенији су виногради око Лесковца, Врања, у Ме-

тохији и око Средњег Вардара, где их је раније било много више, али су уништени филоксером и ратом, те се сада ради на оживљавању виноградарства, и то са успехом.

Сточарство је прилично развијено, али је стока, изузев пределе око Јужне Мораве, већином слабијег квалитета. Као запрежне и товарне животиње гаје се: говече, биво, магарац и мазга. Свињарство је слабо. Највећи привредници, магарац и мазга. Свињарство је слабо. Највећи привредници,

Сл. 54. Грачаница на Косову

Зофја Ђурић

дни значај има гајење добре врсте оваца и коза, које се већином гаје по вишим планинским пределима, богатим пашњацима. Сточарење око ситне стоке је већим делом бачанско, а мањим полууномадско. Од овчијег млека се добија одличан сир качкаваљ, који се готово сав извезе.

Живинарство је слабо. Пчеларство је боље, само се пчеле гаје већином у старим плетеним кошницама.

Доста се гаји и свилена буба, која доноси леп приход. По језерима и већим рекама хватају се знатне количине рибе, нарочито на Охридском и Дојранском Језеру.

Шума је врло мало. Поједини крајеви су толико голетни, да се не може видети ниједно овеће дрво. У другим се, на месту раније посечених шума, развио храсталак, ситни храстићи, који служе за храну стоци. Великих шума има само на неким планинама Пинско-Шарске Системе, родопским планинама дуж грчке и бугарске границе и планинама копаоничке групе. Те шуме се слабо искоришћују у индустриске сврхе, већ се секу за огрев. Поред тога, дрво се много употребљава за прављење дрвеног угља („ћумур“),

Сл. 55. Тетово. Средиште плодног Полога

који се у овим крајевима много употребљава за огрев. У току последњих година много се ради на пошумљавању голети.

Руда има много (угаљ, олово, антимон, бакар, мермер и нарочито хром). Лековитих вода има доста, а најпознатије су Катлановска и Врањска Бања.

Домаћа радиност је врло развијена и подмирује велики део потреба сеоског становништва. Истиче се израда сукна, гајтана, ужарије, грнчарије, дрвених предмета, ћилимова (Прилеп), затим резбарство и иконостас у сливу реке Радике. Занатство је исто тако врло лепо развијено. Чу-

вени су такозвани „старобалкански занати“ (кујунџиски ради, везови), чији се производи одликују укусношћу и финоћом израде.

Индустрија је још слаба. Али се у најновије време напори и на том пољу и већ има лепих успеха. Лесковачац и Скопље су главни индустриски центри.

У последње време почиње се развијати туризам.

Многи становници сиромашних планинских предела, нарочито оних на западу, баве се печалбом и одлазе на рад по свима крајевима наше земље, као и по околним државама.

Саобраћај. — Већи део ове бановине био је доскора (1912. г.) под Турцима, а ови су мало чинили за подизање саобраћаја. Али од ослобођења наовамо учињено је много. Оправљени су и доведени у исправно стање многи стари друмови, путеви и мостови, затим саграђени нови, по којима

Сл. 56. Битољ. После Скопља најлепша варош Вардарске бановине. Порушен много за време тешких борби на Солунском фронту.

се већ увек креће аутомобилски саобраћај. Поред свега тога има још увек забачених крајева у забаченим планинским пределима, у којима се саобраћај врши стазама и тзварним животињама (коњ, магарац).

Главна железничка пруга је део солунске пруге, која кроз Вардарску бановину иде од Лесковца до Ђевђелије. Од ове пруге се одвајају огранци: Велес—Штип—Кочане и

Скопље—Приштина—Косовска Митровица—Рашка; ова последња пруга је сада везана за Краљево, одакле, преко Крагујевца води за Београд. Битољ има везу са Прилепом и Велесом. Све су ове пруге нормалног колосека. Поред тога води од Скопља преко Тетова—Гостивара—Кичева једна пруга уског колосека (60 см) за Охрид и Стругу.

Главне саобраћајне раскрснице су: Скопље, Велес и Градско.

Сл. 57. Улица у Прилепу

Скопље има и ваздушну везу са Београдом и Солуном.

На усавршавању саобраћаја много се ради, нарочито на подизању нових железничких пруга.

Културне прилике. — Велики део Вардарске бановине (јужно од Врања), због дугог робовања Турцима, заостао је

у културном погледу. Али од ослобођења живо се настало да се културне прилике у тим крајевима, у тој ковчевци наше старе средњевековне културе, подигну и поправе. Већ је у том погледу урађено много: у Скопљу је установљен Филозофски факултет, по већим градовима су отворене гимназије и стручне школе, док су по селима оправљене и преуређене

Сл. 58. Штип

старе и подигнуте многобројне нове основне школе, у којима ради потребан број учитеља. Поред тога одржавају се многи течејеви за одрасле неписмене.

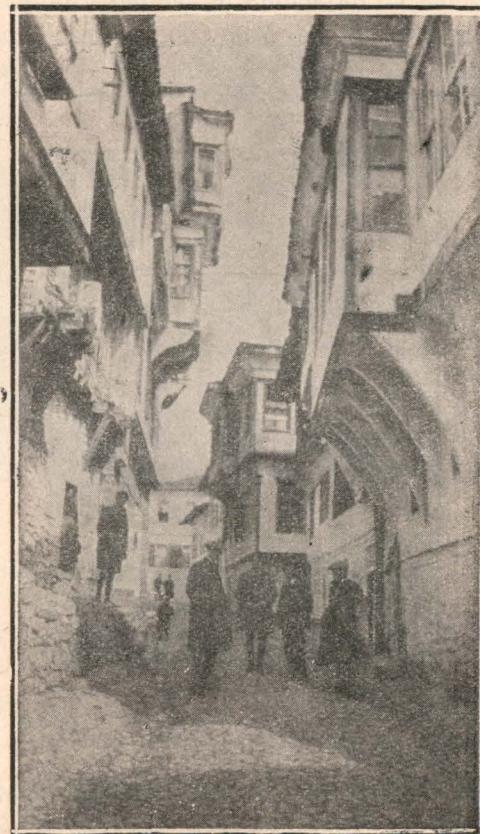
Захваљујући томе снажном раду и напорима, културне

Сл. 59. Охрид. Живописни изглед вароши са једним делом језера

и просветне прилике ове бановине поправљају се нагло. Станивници су иначе врло вредни, предузимљиви, истрајни и штедљиви. Захваљујући томе, својим природним богатствима и своме повољном географском положају, Вардарска бановина ће се у блиској будућности снажно развити.

Главна места. — Највећи град, административно и културно средиште Бановине је Скопље (64.807) на Вардару.

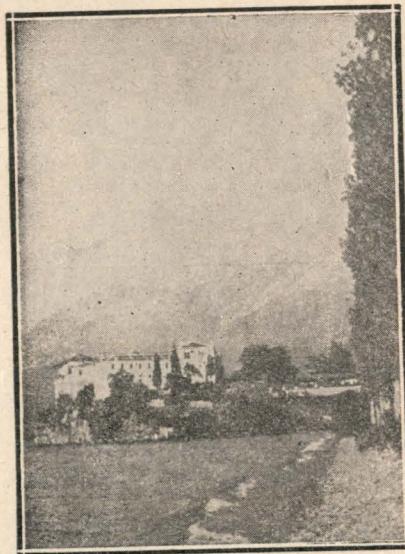

Сл. 60. Улица у Охриду. Виде се дивни примерци кућа источњачке врсте

Скопље је стара српска престоница цара Душана. Данас је средиште свеколиког живота Вардарске бановине и показује необично снажне напретке у свима правцима живота и рада.

Недалеко од Скопља налази се живо трговачко место — Куманово (17.000), познато по славној кумановској бици, која се одиграла у његовој околини. Око Куманова има неколико наших стarih манастира. У долини Јужне Мораве су: Гњилане, у чијој околини су остаци Новог Брда, највеће рударске вароши средњевековне Србије, затим Врање и Лесковац (17.600), познат са своје индустрије.

На Косову су: Приштина (17.000) и Урошевац. У близини Приштине налази се најлепша немањићка задужбина Грачаница, коју је подигао краљ Милутин, затим Муратово гулбе, подигнуто на месту где је Милош Обилић убио султана Мурата.

Сл. 61. Св. Наум

Пошав од Скопља на југ низ Вардар, ређају се живи трговачки градови: Велес (13.440), Кавадар и Ђевђелија.

Потом има читав низ градова по котлинама; они су привредни центри тих котлина или њихових поједињих делова. Тако у пространој Метохији имамо Призрен (19.000), некадашњу другу престоницу цара Душана, а данас важан трг. У Тетовској Котлини су: Тетово (16.370) и Гостивар, а даље на југ и југозапад су: Кичево и Дебар, у чијој околини је знаменити манастир св. Јована Бигорског.

У Битољској Котлини су важна трговачка и привредна средишта Битољ (32.980) и Прилеп (21.400), некадашња престоница Краљевића Марка.

У плодној Струмичкој Котлини је напредни град Струмица; на Овчем Пољу је Штип (12.000); у Кочанској Котлини лежи Кочане. У рудоносној околини налази се Кратово, а Крива Паланка је на домаку бугарске границе. У околини Кратова је познати Лесновски манастир, задужбина деспота Оливера.

Сл. 62. Струга

У Вардарској бановини имамо и три језерске вароши: Стругу и Охрид на Охридском, и Дојран на Дојранском Језеру. Струга је живо трговачко место. Охрид је чувен по својим црквама; у његовој околини је и чувени манастир св. Наума. Дојран је за време рата срушен и сада се изнова подиже. Недалеко од Преспанског Језера налази се Ресан.

Изб. об.
35283

Влад. Маринковић: Политичка карта Краљевине Југославије

Размер 1: 2500 000 0 25 50 75 100 125 150 Километара

